ഗുരുസാഗരം

ഒ.വി. വിജയൻ

ഗുരുസാഗരം

ഒ.വി. വിജയൻ

ഗുരുസാഗരം

ഒ.വി. വിജയൻ(1930-2005)

നോവലിസ്റ്റ്, ചെറുകഥാകൃത്ത്, കാർട്ടൂണിസ്റ്റ്, രാഷ്ട്രീയ ചിന്തകൻ, പത്രപ്രവർത്തകൻ. 1930 ജൂലൈ 2-ന് പാലക്കാട്, വിളയൻചാത്തനൂരിൽ ജനിച്ചു. ചെന്നൈ പ്രസിഡൻസി കോളജിൽനിന്ന് ഇംഗ്ലിഷ് എം.എ. കുറച്ചുകാലം കോളജിൽ അദ്ധ്യാപകൻ. പിന്നീട് ശങ്കേഴ്സ് വീക്ക്‌ലി, പേട്രിയറ്റ്, ദ സ്റ്റേറ്റ്സ് മാൻ എന്നീ ആനുകാലികങ്ങളിൽ പത്രപ്രവർത്തകൻ. നോവൽ, കഥ, ലേഖനം, കാർട്ടൂൺ തുടങ്ങിയ വിഭാഗങ്ങളിലായി 30 കൃതികൾ. 1990-ൽ കേരള സാഹിത്യ അക്കാദമി അവാർഡ്, സാഹിത്യ അക്കാദമി അവാർഡ്, 1991-ൽ വയലാർ അവാർഡ് (*ഗുരുസാഗരം*), 1992-ൽ മുട്ടത്തു വർക്കി അവാർഡ് (*ഖസാക്കിന്റെ ഇതിഹാസം*), 1999-ൽ എം.പി. പോൾ അവാർഡ് (*തലമുറകൾ*) എന്നീ പുരസ്കാരങ്ങൾ. 2001-ൽ കേരള ഗവണ്മെന്റിന്റെ എഴുത്തച്ഛൻ പുരസ്കാരം. 2003-ൽ രാഷ്ട്രം പത്മഭൂഷൺ ബഹുമതി നല്കി ആദരിച്ചു. 2005 മാർച്ച് 30-ന് അന്തരിച്ചു.

ഒ.വി. വിജയൻ

ഗുരുസാഗരം

വയലാർ അവാർഡും കേന്ദ്ര-കേരള സാഹിത്യ അക്കാദമി
അവാർഡുകളും നേടിയ നോവൽ

ഡി സി ബുക്സ്

MALAYALAM LANGUAGE
Gurusāgaram

LITERATURE/NOVEL
by O.V. Vijayan

Rights Reserved
First Published March 1987
This Edition- August 2016

PUBLISHERS
D C Books, Kottayam 686 001
Kerala State, India
Literature News Portal: www.dcbooks.com
Online Bookstore: www.onlinestore.dcbooks.com
e-bookstore: ebooks.dcbooks.com
Customercare: customercare@dcbooks.com , 9846133336

DISTRIBUTORS
D C Books-Current Books

D C BOOKS LIBRARY CATALOGUING IN PUBLICATION DATA
Vijayan, O.V.
Gurusagaram/O.V. Vijayan.
ISBN 81-713-0002-2
1. Malayalam novel. I. Title.
8M3 * -dc22
* (This is local variation of DDC number for Malayalam literature: Gurusagaram.)

No part of this publication may be reproduced, or transmitted in any form or by any means, without prior written permission of the publisher.

ISBN 81-713-0002-2

D C BOOKS : THE FIRST INDIAN BOOK PUBLISHING HOUSE TO GET ISO CERTIFICATION

446/16-17-Sl.No. 15698-dcb 970-(42)-2000-2785-08-16-Itc. 17.0-p dd-r(t) dv-d(t) sm.

ഒരു സൗഹൃദത്തിന്റെ കഥ. തിരുവനന്തപുരത്തിനു സമീപമുള്ള പോത്തൻകോട്ടെ ശ്രീശാന്തിഗിരി ആശ്രമത്തിലെ കരുണാകരഗുരുവിനെ ഏതാനും വർഷങ്ങൾക്കു മുമ്പ് ഞാൻ സന്ദർശിക്കാനിടയായി. പരിചയവും സ്നേഹവും മാത്രം. എന്നാൽ, ആ സമ്പർക്കം എന്റെ അറിവിന്റെ സൂക്ഷ്മതലങ്ങളിലെവിടെയോ പരിണാമങ്ങളുണ്ടാക്കി. ഈ കഥയുടെ രൂപത്തിനു പിന്നിൽ ഒട്ടേറെ ആ പരിണതികളാണ്. അതുകൊണ്ട് ഈ പുസ്തകത്തെ അദ്ദേഹത്തിനു സവിനയം സമർപ്പിച്ചുകൊള്ളുന്നു.

—വിജയൻ

സൂചന

ഒന്നാമദ്ധ്യായം

ഡംഡം: കൽക്കത്തയിലെ വിമാനത്താവളം.
പാലം: ദില്ലിയിലെ വിമാനത്താവളം.
ഹിത്സ: ബംഗാളികൾക്ക് പ്രിയപ്പെട്ട ഒരു മത്സ്യം.

രണ്ടാമദ്ധ്യായം

ലുഗ്ഡി: ഹിമാചലത്തിലെ നാടൻ മദ്യം.

നാലാമദ്ധ്യായം

യാൻ മസാരിക്: ചെക്കോസ്ലോവാക്യയുടെ ദേശീയ നേതാവ്, ഭരണാധിപൻ. കമ്യൂണിസ്റ്റ് പാർട്ടി അധികാരമേറ്റെടുക്കുന്ന അവസരത്തിൽ യാൻ മസാരിക് സംശയകരമായ ചുറ്റുപാടിൽ മരിച്ചു.
ദിമിത്രോവ്: അന്താരാഷ്ട്ര കമ്യൂണിസത്തിന്റെ ഇതിഹാസപുരുഷൻ.
പ്രാഗ് വസന്തം: ദൂബ്ചെക്കിന്റെ നേതൃത്വത്തിൽ ചെക്കോസ്ലോവാക്യയിൽ നടന്ന കമ്യൂണിസത്തിന്റെ ജനായത്തവൽക്കരണം. ഇതിനെതിരെയാണ് സോവിയറ്റ് യൂണിയൻ ചെക്കോസ്ലോവാക്യ ആക്രമിച്ചത്.

അഞ്ചാമദ്ധ്യായം

സുഡറ്റൻ ജർമൻകാർ: അതിർത്തിപ്രവിശ്യയിലെ ജർമൻഭാഷ സംസാരിക്കുന്ന ചെക്ക് ജനവിഭാഗം. രണ്ടാം ലോകമഹായുദ്ധകാലത്ത് നാസിപ്പടയുടെ ആക്രമണത്തെ ഇക്കൂട്ടർ സ്വാഗതംചെയ്തു.

ബുഡാപെസ്റ്റ്: ഹങ്കറിയുടെ തലസ്ഥാനം.
പാൽമലീറ്റർ: ഹങ്കേറിയൻ പ്രതിരോധത്തിലെ പ്രമുഖരിലൊരാൾ.

എട്ടാമദ്ധ്യായം

വാഴ്സാസഖ്യം: സോവിയറ്റ് യൂണിയന്റെ നേതൃത്വത്തിലുള്ള കിഴക്കൻ യൂറോപ്യൻ കമ്യൂണിസ്റ്റ് രാഷ്ട്രങ്ങളുടെ സൈനികസഖ്യം. ഈ സൈനിക സഖ്യമാണ് പ്രാഗ്വസന്തത്തിൽ ചെക്കോസ്ലോവാക്യ ആക്രമിച്ചത്.
കൊണോട്ട് പ്ളെയ്സ്: ന്യൂദില്ലിയുടെ നഗരമദ്ധ്യം.

ഒമ്പതാമദ്ധ്യായം

ആർമീനിയ: ഇന്ന് സോവിയറ്റ് യൂണിയന്റെ ഭാഗമായ ഒരു ചെറു രാഷ്ട്രം, തുർക്കിയുടെയും ഇറാന്റെയും അതിരിൽ. ആർമീനിയക്കാർ യാഥാസ്ഥിതിക ക്രിസ്ത്യാനികളാണ്. സോവിയറ്റ് യൂണിയനു പുറത്ത് ദുർബലമായ ഒരാർമീനിയൻ ദേശീയപ്രസ്ഥാനം നിലനില്ക്കുന്നു.
ചൗരംഗി: കൽക്കത്തയുടെ നഗരമദ്ധ്യം.

പത്താമദ്ധ്യായം

വിഭൂതിഭൂഷണ ബന്ദോപാദ്ധ്യായ: പാഥേർ പാഞ്ചാലിയുടെ കർത്താവ്.
തരുലതാ ദത്ത്: ബംഗാളിന്റെ ആംഗലകവയിത്രി. നന്നെ ചെറുപ്പത്തിൽ മരിച്ചുപോയി.
രണദിവേ: 1948-ലെ ഇന്ത്യൻ കമ്യൂണിസ്റ്റ് പാർട്ടി നേതാവ്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ നേതൃത്വത്തിൽ പാർട്ടി സായുധവിപ്ലവത്തിനൊരുമ്പെട്ടു.

പന്ത്രണ്ടാമദ്ധ്യായം

ജോറേദാർ: നിലമുടമ.
വസന്തത്തിലെ ഇടിമുഴക്കം: സായുധപ്രതിരോധത്തെ മാവോ സേ തൂങ് ഇപ്രകാരം വിശേഷിപ്പിച്ചു.

പതിമൂന്നാമദ്ധ്യായം

ഋശ്യശൃംഗൻ: ഋഷികുമാരനായ ഋശ്യശൃംഗനെ അവന്റെ പിതാവ് സ്ത്രീസമ്പർക്കമില്ലാതെ വളർത്തി. ഋശ്യശൃംഗനെ പ്രലോഭിപ്പിക്കാനെത്തിയ കന്യകമാരുടെ സ്തനങ്ങൾ കണ്ട് അമ്പരന്ന ഋശ്യശൃംഗൻ കന്യകമാർ ബ്രഹ്മചാരികളാണെന്നും സ്തനങ്ങൾ നമസ്കാരകിണങ്ങളാണെന്നും ധരിച്ചു.

പതിനഞ്ചാമദ്ധ്യായം

ഗദാധരൻ: ശ്രീരാമകൃഷ്ണ പരമഹംസന്റെ ആദ്യത്തെ പേര്. ഒമ്പതു വയസ്സായിരുന്ന ഗദാധരൻ പൊരി കൊറിച്ചുകൊണ്ട് വയൽവരമ്പിലൂടെ നടക്കുമ്പോൾ ഇരുണ്ട മേഘങ്ങൾക്കെതിരെ വെളുത്ത കൊറ്റികൾ പറന്നു പോകുന്നതു കണ്ട് മോഹാലസ്യപ്പെട്ടു. ഇതായിരുന്നു അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആദ്യത്തെ അതീന്ദ്രിയമായ അനുഭവം.
കുമർപുക്കൂർ: ശ്രീരാമകൃഷ്ണന്റെ ജന്മസ്ഥലം.

കഥ നടക്കുന്നത് ചിലപ്പോൾ കേരളത്തിലും ചിലപ്പോൾ ദില്ലിയിലും ചിലപ്പോൾ ബംഗാളിലുമാണ്. മലയാളികളായ രണ്ടു കഥാപാത്രങ്ങൾ തമ്മിൽ സംഭാഷണം നടത്തുമ്പോൾ ഉചിതമായ പ്രാദേശികശൈലി പ്രയോഗിക്കാൻ കഴിയും. മലയാളിയും മലയാളിയല്ലാത്തവനും തമ്മിലോ, മലയാളികളല്ലാത്തവർ തമ്മിലോ ഉള്ള സംഭാഷണശകലങ്ങൾക്ക് തർജമയുടെ സ്വഭാവമായിരിക്കും.

ഉള്ളടക്കം

ഒന്ന്
രണ്ട്
മൂന്ന്
നാല്
അഞ്ച്
ആറ്
ഏഴ്
എട്ട്
ഒമ്പത്
പത്ത്
പതിനൊന്ന്
പന്ത്രണ്ട്
പതിമ്മൂന്ന്
പതിന്നാല്
പതിനഞ്ച്
പതിനാറ്
പതിനേഴ്
പതിനെട്ട്
പത്തൊമ്പത്
ഇരുപത്
ഇരുപത്തിയൊന്ന്
ഇരുപത്തിരണ്ട്
ഇരുപത്തിമൂന്ന്
ഇരുപത്തിനാല്
ഇരുപത്തിയഞ്ച്
ഇരുപത്തിയാറ്

ഗുരുസാഗരം

തന്റെ തറവാട്ടുവീട്, മേലേക്കാട്ട് തറവാടിന്റെ ആസ്ഥാനം, മുറ്റത്തെ നിഴലുകളും നോക്കി കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കുവേണ്ടി ആ കുന്നിൻചരിവിൽ കാത്തിരുന്നു. വർഷങ്ങളുടെ നീണ്ടയാത്രകൾക്കുശേഷം അവിടെ തിരിച്ചെത്തിയ കുഞ്ഞുണ്ണി പൊലിഞ്ഞുപോയ തലമുറകളുടെ അവശിഷ്ടങ്ങൾക്കിടയിൽ സ്ഥലംപിടിച്ചു. വിജാഗിരികളിൽ തുരുമ്പ്, തട്ടിൻനിരകളിൽ ചിതല്, ചുമരിന്റെ കോണുകളിൽ സ്മൃതിമാല്യങ്ങളെപ്പോലെ മാറാല, കുഞ്ഞുണ്ണി ഒന്നിനെയുമനക്കിയില്ല.

"കുട്ടി എന്നാ വന്നേ?" തെക്കേടത്തെ നാണിയമ്മ അന്വേഷിയ്ക്കാനെത്തി.

"ഇന്നലെ." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

"കുട്ട്യേ കണ്ടിട്ട് കാലം ശ്ശി ആയീലോ. ന്നി എന്നാ തിരിച്ചുപോക്ക്?"

"പോണില്യാ."

"അതെന്തേ കുട്ട്യേ?"

"ജോലി വേണ്ടാന്ന് വെച്ചു."

പിന്നെയും സന്ദർശകർ, ബന്ധുജനങ്ങൾ. അവരൊക്കെ പൊയ്ക്കഴിഞ്ഞപ്പോൾ വീണ്ടും തനിച്ചായി. വീട്ടിൽ ഇന്ന് ആരുമില്ല. അമ്മയും അച്ഛനും ചിന്നേട്ടനും ഒക്കെ മറഞ്ഞ് കൂടുപറ്റിക്കഴിഞ്ഞിരുന്നു. കുടിയാന്മാരും ആശ്രിതരും അവർക്കു കിട്ടിയ നിലവുമെടുത്ത് പിരിഞ്ഞുപോയി. ആ വിയോഗങ്ങളിൽ പടർന്നു വൃദ്ധങ്ങളായിനിന്ന മാവിന്റെയും പ്ലാവിന്റെയും പുള്ളിവെയിലിൽ, എല്ലാം സ്വച്ഛവും ശുദ്ധവുമായി. ആകാശത്തിന്റെ അകലങ്ങളിൽ കാലവർഷം നിറഞ്ഞുനിന്നു, അതിന്റെ ഗാഢമായ നിറപ്പകർച്ചകളും പേറിക്കൊണ്ട് ചുവട്ടിൽ തൂതപ്പുഴ ഒഴുകിക്കടന്നു. തറവാട്ടിന്റെ പുറത്തളത്തിൽ ഏതോ കഴിഞ്ഞകാലത്തെ തച്ചന്മാർ പുരാണകഥകൾ കൊത്തിവെച്ച വലിയ തേക്കിൻതൂണിൽ ഒറ്റയ്ക്കു ചാരിയിരുന്നുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി ഉൾക്കാതറിഞ്ഞു:

ഓം സഹനാവവതു
സഹനൗ ഭുനക്തു
സഹവീര്യം കരവാവഹൈ

തേജസ്വിനാവധീതമസ്തു
മാ വിദ്വിഷാവഹൈ
ഓം ശാന്തിഃ ശാന്തിഃ ശാന്തിഃ *

എങ്ങും നിറഞ്ഞ ഗുരുവിന്റെ കരുണയിൽ എല്ലാം തെളിയുകയും വിളങ്ങുകയും ചെയ്യുന്നു.

* ആ പരമാത്മാവ് നമ്മെ രണ്ടുപേരെയും രക്ഷിയ്ക്കട്ടെ. അവൻ നമ്മെ സുഖാനുഭവത്തിന് പ്രാപ്തരാക്കിത്തീർക്കട്ടെ. ആദ്ധ്യാത്മികജ്ഞാനലബ്ധിക്കും പുരോഗതിക്കും നമുക്ക് ഒരുമിച്ചു പരിശ്രമിയ്ക്കാം. ബ്രഹ്മതേജസ്സ് നമുക്കു ഗ്രാഹ്യമായിത്തീരട്ടെ. നാം രണ്ടുപേരും വിദ്വേഷിയ്ക്കാതിരിയ്ക്കട്ടെ.

ഒന്ന്

തൂതപ്പുഴയുടെ ഓരത്തെ ചുവന്ന ചരൽപ്പാതയിലൂടെ താങ്ങാഭാരവും വലിച്ച് കുന്നു കയറുമ്പോൾ കരിന്തൊലി പുതച്ച പുറത്ത് ചാട്ടവാറു വീണപ്പോൾ മകനേ, മകനേ, എന്നു വിളിച്ചു കരഞ്ഞ മഹിഷ പിതാമഹൻ, ഇത്രയും കാലങ്ങൾക്കുശേഷം ഇവിടെ, ഈ അന്യമായ നഗരിയിൽ, അതിന്റെ സാന്ധ്യജ്വരത്തിലേയ്ക്ക് തുറന്നിട്ട ജാലകത്തിലൂടെ, തേജസ്വിയായി, കർമ്മ പരിണതികളുടെ ഉൾത്തലങ്ങളിലേയ്ക്ക് വീണ്ടും നോക്കുന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ടു. പിതാമഹ, ഞാൻ അങ്ങയെ ഓർക്കുന്നു, അങ്ങയുടെ മുതുകിൽ വിരിച്ച കരിന്തൊലികൊണ്ട് അങ്ങ് ഒപ്പിയെടുത്ത ദുഷ്കൃതം ഞാനോർക്കുന്നു; എന്നാൽ, അന്ന് അങ്ങെനിയ്ക്ക് പകർന്നുതന്ന പൊരുൾ എന്റെ അകങ്ങളെ നിറച്ചെങ്കിലും അത് എന്നെക്കവിഞ്ഞ് ഒഴുകിപ്പരന്ന് എങ്ങോ ലയിച്ചു; അറിവില്ലാത്തവനായിത്തന്നെ ഞാൻ ഈ കാതങ്ങളത്രയും നടന്നെത്തി.

“ഉണ്ണി തിരിഞ്ഞുനോക്കാണ്ടെ നടക്കൂ.” അച്ഛൻ പറഞ്ഞു.

ഇരുപത്തിയഞ്ചു കൊല്ലം മുമ്പ്, കുഞ്ഞുണ്ണി പതിനൊന്നു വയസ്സുള്ള കുട്ടിയാണ്, അച്ഛന്റെ കൈയിൽ പിടിച്ചുകൊണ്ട് മുമ്പോട്ടു നടന്നു: ചുവന്ന പാതയിൽ ഗുരുവായ പിതാവുമായി പങ്കിട്ട സന്ധ്യ.

“തിരിഞ്ഞുനോക്യാൽ ന്താ പറ്റ്വാന്ന് നിശ്ചണ്ടോ ഉണ്ണിയ്ക്ക്?” അച്ഛൻ ചോദിച്ചു.

“തടഞ്ഞു വീഴും,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

“വീണാൽ ന്താ ണ്ടാവ്വാ?”

"ബന്ധുക്കൾ ചിരിയ്ക്കും ന്നല്ലെ അച്ഛൻ പറഞ്ഞ്തന്ന പഴഞ്ചൊല്ല്?"

"കുട്ടി മറന്നില്യാ, ല്വോ?"

അച്ഛൻ പറഞ്ഞത് എങ്ങനെ മറക്കും? അച്ഛൻ പറഞ്ഞുതന്നത് ഒന്നുംതന്നെ മറന്നിട്ടില്ല: താൻ കണ്ടിട്ടില്ലാത്ത മുത്തച്ഛനെപ്പറ്റി, മുത്തച്ഛന്റെ അച്ഛനെപ്പറ്റി, പിന്നെയും പുറകോട്ട്, തൊടികയുടെ പിൻപറമ്പിലെ ആലിൻചോട്ടിൽ സന്തതികളുടെ ദീപാരാധനയേൽക്കാനെത്തിയ പിതൃപരമ്പരയെപ്പറ്റി. തനിച്ചിരിയ്ക്കുമ്പോൾ, തനിച്ചു നടക്കുമ്പോൾ, പൂ പറിയ്ക്കുമ്പോൾ, നാസാഗ്രഖഡ്ഗങ്ങളുമേന്തി തൂതപ്പുഴയുടെ തെളിവെള്ളത്തിൽ ചെറുമത്സ്യങ്ങൾ എങ്ങോ പലായനംചെയ്യുന്നതും ഉറ്റുനോക്കി കമിഴ്ന്നു കിടക്കുമ്പോൾ, അപ്പോഴൊക്കെയും തന്റെ പിതൃക്കളുടെ സ്നേഹം തന്നെ ചൂഴുകയും അച്ഛന്റെ ശബ്ദത്തിലും അച്ഛന്റെ വാക്കുകളിലും പിതൃക്കൾ തന്നോട് സംസാരിയ്ക്കുകയുംചെയ്തു. വീണ്ടും തിരിഞ്ഞുനോക്കാൻ തോന്നി: ആ വണ്ടിപ്പോത്തിനെ വണ്ടിക്കാരൻ വീണ്ടും അടിയ്ക്കുന്നു.

"നോക്കൂ, അച്ഛാ!" കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "ആ പോത്തിനെ അടിയ്ക്കണത് കണ്ട്വോ?"

"രണ്ടു പോത്തോളെ ഉണ്ണി കണ്ടില്യേ?" അച്ഛൻ പറഞ്ഞു: "ശ്രദ്ധിച്ചോളൂ, വലത്തെ പോത്തിനാ അടി മുഴോനും. വലത്തെ കൈയിലല്ലേ വണ്ടിക്കാരന്റെ വടി."

"വലത്ത് എന്നും ഒരേ പോത്തെന്ന്യാവോ, അച്ഛാ?"

"അതങ്ങനേ വരൂ. അതിന്റെ കർമ്മം ഏറ്റ്വാങ്ങാൻ അതവിടെത്തന്നെ വന്നല്ലേ പറ്റൂ?"

അറ്റമില്ലാത്ത മറ്റൊരു പാത ആ ചുവന്ന ചരൽപ്പാതയെ കുറുകെ മുറിയ്ക്കുന്നു; അനന്തകാലങ്ങളുടെയും ആവർത്തനങ്ങളുടെയും നാൽക്കവല. വണ്ടിച്ചക്രങ്ങളുടെ താളം അകന്നു ശമിയ്ക്കുന്ന ഉറക്കത്തിൽ പതിനൊന്നു വയസ്സുള്ള കുട്ടി എണ്ണമറ്റ ബലിഘട്ടങ്ങളെ സ്വപ്നം കണ്ടു; അവിടെ കർമ്മത്തിന്റെ പാടുകൾ, കരിന്തൊലിപ്പുറത്തെ ചാട്ടവാറിന്റെ മുറിവുകൾ, പുഴനീരിൽ കഴുകിക്കളഞ്ഞ് പിതൃക്കൾ ശാന്തരാവുന്നതു കണ്ടു.

എത്രനേരം അങ്ങനെയിരുന്നെന്ന് അറിഞ്ഞില്ല, ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് കടന്നുവന്ന് വിളക്കു തെളിച്ചപ്പോൾ പരിസരം തെളിയുകയും ഓർമ്മകൾ വീണ്ടും ദൂരസ്ഥങ്ങളാവുകയും ചെയ്തു.

"ബാബുജി തപസ്സുചെയ്യുകയായിരുന്നെന്ന് ഞാൻ കരുതി," ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് പറഞ്ഞു.

"ഞാൻ അങ്ങനെ വെറുതെ ഇരുന്നുപോയി, ശ്യാംനന്ദൻ," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

"വിളക്കു തെളിയ്ക്കാതെ ഇങ്ങനെയിരുന്നാലോ, ബാബുജീ?" ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് ഗുണദോഷിച്ചു. "ഈ വീടിന്റെ ചിട്ടയൊക്കെ നഷ്ടപ്പെട്ടു."

ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് അടുക്കളയിലേയ്ക്കു പോയി, ഇത്തിരി കഴിഞ്ഞ് ഒരു പാത്രം ചെറുനാരങ്ങാനീരുമായി തിരിച്ചെത്തി.

"ഇതു കഴിയ്ക്കൂ, ബാബുജീ," ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് പറഞ്ഞു. "ഉച്ചയ്ക്ക് ഇത്രയും മദ്യപിയ്ക്കരുത്. അല്ലെങ്കിൽ ഇനി പറഞ്ഞിട്ടെന്താണ്?"

അടുക്കളയിൽനിന്ന് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിന്റെ പുറകെ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ പൂച്ചയും മുറിയിൽ വന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി അവളുടെ മുഖം പിടിച്ചുയർത്തി ചുണ്ടിൽ തലോടി കൂർത്ത ചെവികളുടെ പുറം ചൊറുകിക്കൊടുത്തു. അവൾ തല തിരിച്ച് അയാളുടെ വിരൽത്തുമ്പുകൾ പതുക്കെ കടിച്ചു.

"മണിയുടെ പാല്," കുഞ്ഞുണ്ണി ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിനെ ഓർമ്മിപ്പിച്ചു.

"വെറുതെയാണ്, ബാബുജീ. പാലു വെച്ചുകൊടുത്താൽ മണത്ത് മുഖം തിരിച്ച് വാലും പൊക്കി ഒരു നടപ്പാണ്. അങ്ങ് അവളെ മഹാ ധിക്കാരിയാക്കുകയാണ്, ബാബുജീ."

കുഞ്ഞുണ്ണി മണിയുടെ മുമ്പിൽ തന്റെ വിരലുകൾ ഇളക്കിക്കളിപ്പിച്ചു. നഖങ്ങൾ വിടർത്തി മണി അവയിൽ പിടികൂടി.

ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് തന്റെ പരാതി തുടർന്നു. "കണ്ടില്ലേ, ബാബുജീ, ഇത്രയും കാലം അങ്ങയുടെകൂടെ ജീവിച്ചിട്ടും ജന്മവാസനകൾ മാറിയിട്ടുണ്ടോ? കുറെ പുത്തൻകൂറ്റ് ദുശ്ശീലങ്ങൾ വശമാക്കിയിട്ടുണ്ടുതാനും. അങ്ങ് ആശ്രമത്തിലായിരുന്ന രണ്ടു ദിവസം ഇവൾ എന്നെ തരിമ്പുപോലും അനുസരിയ്ക്കാൻ കൂട്ടാക്കിയില്ല. ഞാനും വെറുതെ വിടാനോ? മത്സ്യം കൊടുക്കില്ലെന്നു നിശ്ചയിച്ചു.

പകരം പാലും ചോറും കൊടുത്തു. മണത്ത് മൂക്കു ചുളിച്ച് ഇവിടെ സോഫയിൽ വന്നു കിടന്നു. അതാ അവിടെക്കിടക്കുന്ന പെൺമാസിക അരികത്തു വെച്ചുകൊടുത്തിട്ട് അതു വായിച്ചോളാൻ ഞാൻ പറഞ്ഞു."

പണ്ടൊരിയ്ക്കൽ ദോഗ്രാ റെജിമെന്റിലെ ദേഹണ്ണക്കാരനായിരുന്ന ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിനെ നിർമ്മലാനന്ദനായിരുന്നു കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കു കൊടുത്തത്. നിരവധി യുദ്ധങ്ങളുടെ ഓർമ്മകൾ വാർദ്ധക്യത്തിന്റെ ചുഴിയിൽ തിരിഞ്ഞ് കിറുക്കുകളായിക്കഴിഞ്ഞ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് അടുക്കളയിൽ ചപ്പാത്തി പരത്തുമ്പോൾ റെജിമെന്റിന്റെ സംഘവാദ്യത്തെയോർത്ത് ചൂളം വിളിയ്ക്കും. അല്ലെങ്കിൽ വീട്ടകം പൊടി തട്ടി വെടുപ്പാക്കുന്നതിനിടയിൽ മണിയോട് ഒരു ശകാരയുദ്ധം നടത്തിയെന്നു വരും. അതുമല്ലെങ്കിൽ എന്തിനെങ്കിലുമൊക്കെ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ശാസിയ്ക്കും.

കുഞ്ഞുണ്ണി കിടപ്പുമുറിയിലേയ്ക്കു ചെന്നു, പിന്നെ, കുളിമുറിയിൽക്കയറി മേക്കഴുകി തിരിച്ചുവന്ന് കിടക്കയിലിരുന്നു. മണിയും പുറകെ കിടക്കയിലേയ്ക്കു കയറി തലയിണയിൽ തല വെച്ചു ചരിഞ്ഞു കിടപ്പായി. മണിയെ അനക്കാതെ തലയിണയ്ക്കടിയിൽനിന്ന് കല്യാണിയുടെ കത്തെടുത്ത് കുഞ്ഞുണ്ണി ഒരിയ്ക്കൽക്കൂടി വായിച്ചു:

അച്ഛന്റെ ഈ പുതിയ പൂച്ച അത്രയ്ക്ക് അഹങ്കാരിയാണോ? അച്ഛൻ കുട്ടിയായിരുന്നപ്പോൾ വളർത്തിയിരുന്ന ഇട്ടിക്കോമ്പിയച്ചൻ, മഹേശ്വരൻ, പരീക്ഷിത്ത് എന്നീ പൂച്ചകളെപ്പോലെയല്ല, അല്ലേ? അവർ ഗ്രാമത്തിലെ പൂച്ചകളായിരുന്നതിനാൽ അവർക്ക് അഹങ്കാരം കുറവായിരുന്നിരിയ്ക്കണം. സാരമില്ല, പൊൻനിറത്തിലുള്ള പുള്ളികളുള്ള അവളുടെ ചെവിത്തുമ്പ് പിടിച്ചു ഞെരടിയാൽ മണിയുടെ അഹങ്കാരം മാറിക്കൊള്ളും. അവളെ അച്ഛൻ കൽക്കത്തയ്ക്ക് കൊണ്ടുവരുമോ? ഇവിടെ അമ്മയ്ക്കു പൂച്ചകളെ ഇഷ്ടമല്ല. പിനാകിയമ്മാവൻ എനിയ്ക്കൊരു നായക്കുട്ടിയെ കൊണ്ടുത്തരാമെന്നു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. അമ്മയ്ക്കു നായ്ക്കളെ ഇഷ്ടമാണെന്നു തോന്നുന്നു. പിനാകിയമ്മാവൻ വരുമ്പോളൊക്കെ അയാളുടെ നായയെയും കൂടെ കൊണ്ടുവരും. എനിയ്ക്ക് ആ നായയെ ഇഷ്ടമല്ല. പിനാകിയമ്മാവനെയും ഇഷ്ടമല്ല. ഇവിടെ വീട്ടിൽ എപ്പോഴും പിനാകിയമ്മാവന്റെ നായ

ഉണ്ടാകുമെന്നോർക്കുമ്പോൾ മണിയെ ഇങ്ങോട്ടു കൊണ്ടുവരാത്തതുതന്നെയാണ് നല്ലത് എന്നും തോന്നുന്നു. പകരം ഞാൻ അങ്ങോട്ടു വരാം. അമ്മ വരില്ലെങ്കിൽ വേണ്ട. എന്നെ തനിച്ച് വരാൻ സമ്മതിച്ചാലെന്താ, അച്ഛാ? ഞാനിപ്പോൾ ഏഴു വയസ്സായ വലിയൊരു പെണ്ണായില്ലേ? ഡംഡം വിമാനത്താവളത്തിൽ എന്നെ കൊണ്ടുചെന്ന് കയറ്റിവിട്ടാൽ മതിയല്ലോ. അച്ഛൻ പാലത്ത് കാത്തുനിൽക്കണമെന്നു മാത്രം. ഞാൻ വരട്ടെ, അച്ഛാ?"

കത്തു മടക്കി ലക്കോട്ടിൽ തിരുകി ലക്കോട്ട് തലയിണയ്ക്കടിയിൽ വീണ്ടും സൂക്ഷിയ്ക്കാനൊരുങ്ങുമ്പോൾ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് കടന്നുവന്നു.

"ബാബുജീ," ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് ചോദിച്ചു, "ഛോട്ടീ മേംസാബിന്റെ കത്താണോ?"

"അതേ, ശ്യാംനന്ദൻ,"

"മേൽവിലാസം എഴുതിയ ആ കൈപ്പട കണ്ടപ്പോഴേ ഞാൻ ഊഹിച്ചതായിരുന്നു."

എന്നിട്ട് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് അങ്ങനെ പരുങ്ങിനിന്നു:

"ബാബുജീ, ഇങ്ങനെ മതിയോ?"

"എങ്ങനെ?"

"എന്നാൽ ശരി, ഞാനൊന്നും പറഞ്ഞില്ല. ഞാനിവൾക്ക് പാലു കൊടുക്കട്ടെ."

പൂച്ചയെയും താങ്ങിയെടുത്ത് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് മുറിയിൽനിന്നു പുറത്തു കടക്കാനൊരുങ്ങി, പിന്നെ വാതിൽക്കൽ തിരിഞ്ഞുനിന്നു.

"എങ്ങനെ എന്ന് ഞാൻ പറയണോ, ബാബുജീ?" അയാൾ പറഞ്ഞു. "അല്ലെങ്കിൽ ഞാനെന്തിനു പറയുന്നു? ഞാനാരുമല്ലല്ലോ."

"പറയൂ, ശ്യാംനന്ദൻ."

ഇടനാഴിയിൽ വെച്ച പാൽക്കിണ്ണത്തിനു മുമ്പിൽ പൂച്ചയെ നിക്ഷേപിച്ചിട്ട് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് തിരിച്ചുവന്നു. ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് പറഞ്ഞു. "കൽക്കത്തയിൽച്ചെന്ന് ഭാര്യയെയും മകളെയും കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവരാത്തതെന്ത്?"

ഇത്തിരി കാത്തിരുന്ന് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് പിന്നെയും പറഞ്ഞു. "അല്ലെങ്കിൽ അങ്ങു സമ്മതിച്ചാൽ ഈ ശ്യാംനന്ദൻ ചെന്ന്

അവരെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടു വരുമല്ലോ."

ശിവാലിക് മലനിരകളിലെവിടെയോനിന്നു വന്ന ഈ കിഴവന്റെ മുഖത്തു കൗതുകത്തോടെ കുഞ്ഞുണ്ണി ഒരുപാടുനേരം നോക്കിക്കൊണ്ടിരുന്നു. ഒടുവിൽ അയാൾ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിനോടു പറഞ്ഞു. "ഞാൻ പരാജയം സമ്മതിയ്ക്കുന്നു. ഞാൻ കൽക്കത്തയ്ക്ക് പോകുന്നുണ്ട്."

"നേരോ ബാബുജീ?"

ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് തെളിഞ്ഞു.

"എന്ന്, ബാബുജീ?"

"നിശ്ചയിച്ചില്ല. ഒരു പത്തു ദിവസത്തിനകം എന്നു കണക്കാക്കിക്കൊള്ളൂ."

ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് സാക്ഷിനിന്ന നിരവധി സന്ദർശനങ്ങൾ, ശിവാനി ആദ്യം വീട്ടിൽ കയറിവന്ന ദിവസം.

"ശിവാനി ഇന്നു വീട്ടിലേയ്ക്കു വരൂ," ക്ഷണിച്ചതോർക്കുന്നു.

"നാളെ അതികാലത്തെ എനിയ്ക്കു വാർഡിൽ എത്തേണ്ടേ?"

വൈദ്യശാസ്ത്രത്തിൽ ഗവേഷണം നടത്തുകയാണ് ശിവാനി.

"വേണ്ട."

"എന്നാൽ വേണ്ട."

തന്റെകൂടെ ശിവാനിയും വീട്ടിലേയ്ക്കു വന്നപ്പോൾ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് പതിവുപോലെ ചിരിച്ചില്ല.

"ഇതാണ് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ്," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "ഇതാണ് ശിവാനി."

പരിചയപ്പെടലിന്റെ സാരം ഗ്രഹിച്ചതോടെ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് ശിവാനിയെ ഉചിതമായി എതിരേറ്റു. അകത്തു പോയി ഒരു താലത്തിൽ ഒരു പളുങ്കുമഗ്ഗും ചെറിയൊരു വീഞ്ഞുഗ്ലാസ്സുമായി സ്വീകരണമുറിയിൽ തിരിച്ചെത്തി.

"സാബിന് ബിയർ, മേം സാബിന് ഷെറി, റെജിമെന്റൽ മെസ്സിലെ വ്യവസ്ഥയാണ്," ഒരു ചിരിയോടെ കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

അന്ന് അത്താഴത്തിന്നായി റെജിമെന്റൽ മെസ്സിന്റെ ദീർഘകാല ചരിത്രമത്രയും ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് സ്മരിച്ചു.

“ഞാനിത്രയും നല്ല ഭക്ഷണം ഇന്നുവരെ കഴിച്ചിട്ടില്ല.” ശിവാനി പറഞ്ഞു.

“ഞാനും,” തെല്ലു ജാള്യത്തോടെ കുഞ്ഞുണ്ണിയും പറഞ്ഞു.

“അതെന്താ?”

കുഞ്ഞുണ്ണി കൈ മലർത്തി.

“കേട്ടോ, ശ്യാംനന്ദൻ,” അയാൾ പറഞ്ഞു, “ഇങ്ങനത്തെ ഭക്ഷണമാണോ നിങ്ങൾ എന്നും എനിക്കു തരുന്നത്?”

“ഒരിയ്ക്കലുമല്ല,” ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് ഗൗരവത്തോടെ പറഞ്ഞു.

“ഞാൻ ഈ മനുഷ്യനെ എന്റെ നാട്ടിലെ ചില കറികളെങ്കിലും പഠിപ്പിയ്ക്കാൻ ശ്രമിച്ച് തോറ്റിരിയ്ക്കയാണ്, ശിവാനീ.” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. “ഞങ്ങളുടെ കറികളൊന്നും ശിവാനി കഴിച്ചിട്ടില്ലല്ലോ. അവയ്ക്കൊക്കെ ഒരു ഭൂമിശാസ്ത്രമുണ്ട്. എന്റെ ഗ്രാമത്തിലെ തൂതപ്പുഴയിൽ കരിമീൻ കിട്ടും. പിന്നെയും വടക്കോട്ടു ചെന്നാൽ ധർമ്മടംതുരുത്തിൽ കല്ലിന്മേൽക്കായ വിളയുന്നു. ശിവാനി കല്ലിന്മേൽക്കായ കഴിച്ചിട്ടുണ്ടോ?”

“ഇല്ല.”

“കൽക്കത്തയിൽ കിട്ടില്ലേ?”

“അറിഞ്ഞുകൂടാ. അമ്മ ഈശ്വരഭക്തയാണ്. ഹിത്സ മാത്രമേ പാകം ചെയ്യൂ.”

“നിങ്ങൾ ബംഗാളികൾ പ്രാകൃതരാണ്. ഹിത്സയെപ്പോലെ മുള്ളുള്ള മത്സ്യം ആരെങ്കിലും കഴിയ്ക്കുമോ? അതുപോലെത്തന്നെ അസഹ്യനായ ആ പാട്ടുകാരൻ, ആരെങ്കിലും അയാളെ ഇങ്ങനെ തലയിലേറ്റി എഴുന്നള്ളിയ്ക്കുമോ? എനിയ്ക്കയാളുടെ പേരു മറന്നു പോയി—”

“സലിൽ ചൗധുരിയോ?”

“അല്ല, രവി ഠാക്കൂർ.”

ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയെ പ്രാകി. ഇംഗ്ലീഷിലായിരുന്ന സംഭാഷണത്തിന്റെ ഏകദേശരൂപം മനസ്സിലാക്കിക്കൊണ്ട് ശ്യാംനന്ദൻ സിംഗ് ശിവാനിയോടു പറഞ്ഞു. “മേം സാബ് ഇപ്പോൾ കേട്ടില്ലേ? എന്നും ഇതുതന്നെയാണ്. ഹിത്സയെയും രവി ഠാക്കൂറിനെയും കുറ്റം പറയുന്നതുപോലെ ദോഗ്രാ റെജിമെന്റിനെയും ഞങ്ങളുടെ കേണൽ സാബിനെയും കുറ്റം പറയും. കേണൽ സാബ് ഇന്നൊരു സന്യാസിയാണ്, മേം സാബ്.

എല്ലാവർക്കും സംഭവിയ്ക്കുന്ന പരിവർത്തനമല്ല അത്. റെജിമെന്റിന്റെ പരദേവതയായ ജ്വാലാമുഖി അനുഗ്രഹിച്ചതാണ്."

"ഞാൻ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിന്റെ ഭാഗത്താണ്," ശിവാനി പറഞ്ഞു.

റെജിമെന്റൽ മെസ്സിലെന്നപോലെ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് തല കുനിച്ച് നന്ദി കുറിച്ചു. ഊണു കഴിഞ്ഞ് ചെറിയ കോപ്പകളിൽ കരിങ്കാപ്പി കുടിച്ച് സ്വല്പം സംഗീതവും കേട്ടുകഴിഞ്ഞപ്പോൾ കുഞ്ഞുണ്ണി ശിവാനിയുടെ കൈപ്പടം തഴുകി അവളോടു പറഞ്ഞു, "ശരിയാണ്. ശ്യാംനന്ദന്റെ ഭാഗത്ത് ആരുണ്ട്? പാവം, അയാൾ തനിച്ച്! അടുക്കളയിൽ തനിച്ചു നിന്നുകൊണ്ട് എന്റെ തുച്ഛമായ ശമ്പളം ദോഗ്രാ റെജിമെന്റിന്റെ പാചകധർമ്മത്തിനുവേണ്ടി മുടിയ്ക്കുന്നു. ശ്യാംനന്ദന്റെ ഭാഗം പിടിയ്ക്കാൻ ശിവാനി ഇവിടെ താമസിയ്ക്കാമോ?"

സംഗീതം അവസാനിച്ചപ്പോൾ നിശ്ശബ്ദത കനത്തുനിന്നു. രാത്രി ഒരുപാടു ചെന്നിരുന്നു. ശിവാനി പതുക്കെ പറഞ്ഞു, "താമസിയ്ക്കാം."

ശിവാലിക് പർവ്വതനിരകളുടെ സന്തതിയായ ആ കിഴവനും ശിവാനിയും താനും ഇന്ന് തങ്ങളുടെ വേഷങ്ങൾ ചുറ്റഴിച്ച് ഫലിത പ്രസാദത്തിന്റെ മുഖംമൂടികൾ ഇറക്കിമാറ്റിക്കഴിഞ്ഞിരുന്നു... റാണാഘട്ടിലും ബോൺഗാവിലും പെറ്റ്റപോളിലും നിരനിരയായി കെട്ടിയിട്ട പനമ്പുവീടുകളിൽ പൂർവ്വപാക്കിസ്ഥാനിൽനിന്നു പലായനം ചെയ്തെത്തിയ അഭയാർത്ഥികൾ താമസിയ്ക്കുന്നു. ആ പാളയങ്ങളിലേയ്ക്ക് താൻ പോവുകയാണ്. ഇരുപത്തിയഞ്ചു കൊല്ലം മുമ്പ് ഇവർ തുരത്തിയോടിച്ച ഹിന്ദുക്കൾ ഇപ്പോഴും സിയാൽദാ തീവണ്ടിയാപ്പീസിനു ചുറ്റും തമ്പടിച്ചുകഴിയുന്നു. തിരയ്ക്കു പിമ്പേ തിരയായി പൂർവ്വ പാക്കിസ്ഥാനിൽനിന്ന് അഭയാർത്ഥികൾ പ്രവഹിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു. മാനഭംഗം ചെയ്യപ്പെട്ട മെലിഞ്ഞിരുണ്ട പെണ്ണുങ്ങൾ; പടയോട്ടത്തിന്റെ ചോരയും ബീജവും തങ്ങളുടെ ഇരുളുകളിൽ ഏറ്റുവാങ്ങി, പാബ്നയിൽനിന്നും ടങ്കെയിലിൽനിന്നും അങ്ങനെ മാന്ത്രികങ്ങളായ പേരുകളുള്ള മറ്റേതെല്ലാമോ ചതുപ്പുകളിൽനിന്നും ഇങ്ങോളമെത്തി എന്തിനെന്നില്ലാതെ കാത്തിരുന്നു.

രണ്ട്

ദില്ലിയുടെ നഗരസീമയ്ക്കപ്പുറം ചരിത്രാവശിഷ്ടങ്ങളും വൈരാഗിയായ പ്രകൃതിയുമാണ്, പൊടിയും മുൾച്ചെടിയും മുൾച്ചെടിയുടെ പ്രഭയില്ലാത്ത പൂവും പാറത്തിട്ടും. ഉറഞ്ഞുപോയ കല്ലിന്റെ തിരമാലകളെപ്പോലെ കാഴ്ചപ്പാടിന്റെ അപ്പുറത്തോളം പാറത്തിട്ടുകൾ കിടന്നു. അവയെ കവച്ചായിരുന്നു പടയോട്ടങ്ങൾ വന്നത്; ആര്യാവർത്തത്തിലെ താവഴികളിൽ പൊൻ നിറമുള്ള വിത്തു വിതച്ചുപോവാൻ വന്ന യവനനും ഹൂണനും നിരാലംബങ്ങളായ ദൈവസങ്കല്പങ്ങളെ തച്ചുടയ്ക്കാൻ വന്ന താർത്താരിയും മുഗളനും. പഞ്ചാബിലേയ്ക്കും ഹിമാചലത്തിലേയ്ക്കും നീളുന്ന നിരത്തിലൂടെ ധാന്യവും ക്രയവിക്രയവസ്തുക്കളും കയറ്റിയ ട്രക്കുകൾ ഏതാനും നിമിഷങ്ങളുടെ മാത്രം ഇടവേളകളോടെ അതിവേഗം പൊയ്ക്കൊണ്ടിരുന്നു. പടയോട്ടങ്ങളുടെ ഗോത്രസ്മരണകളിൽനിന്ന് മോചനമില്ലാത്ത അതികായന്മാരായ ജാട്ടുകൾ വാഹനങ്ങളുടെ ചക്രം പിടിച്ചു. ആ ശക്തിയിൽ കൗതുകം പൂണ്ട് നിരത്തിന്റെ ഓരം പറ്റി കുഞ്ഞുണ്ണി കാറോടിച്ചു. ഉച്ചതിരിയുകയായിരുന്നു. പൊടി ചുവന്നു തിളങ്ങി. നാഴികക്കല്ലിലും പ്രകൃതിദൃശ്യത്തിന്റെ വഴിയടയാളത്തിലും ശ്രദ്ധ ചെലുത്തിക്കൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി മനസ്സിൽ കണക്കുകൂട്ടി, നിർമ്മലാനന്ദന്റെ ആശ്രമം, മുക്തിധാം, അടുക്കാറായി. ഇനി ഏറിയാൽ മൂന്നു കല്ല്. മരുപ്പച്ചയോടടുക്കുന്ന ഒട്ടകത്തെപ്പോലെ കുഞ്ഞുണ്ണി ഒരാർദ്രതയറിഞ്ഞു: നിർമ്മലാനന്ദന്റെ പച്ചപ്പുൽപ്പടർപ്പുകളുടെ സാമീപ്യം, നിർമ്മലാനന്ദന്റെ തടാകത്തിന്റെ നീർക്കാറ്റ്. പത്രപ്രവർത്തകന്റെ നിരർത്ഥകമായ

തിരക്കിന്റെ അഞ്ചു ദിവസങ്ങൾ കഴിഞ്ഞാൽ ചിലപ്പോഴൊക്കെ വാരാന്ത്യത്തിൽ കുറെ മദ്യവും ചുമന്നുകൊണ്ട് ഒരു തീർത്ഥാടനത്തിന്റെ ഹാസ്യാനുകരണം നടത്തുക കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ പതിവായിരുന്നു. ബിയറിന്റെ കുപ്പികൾ കുഞ്ഞുണ്ണി ആശ്രമഗൃഹത്തിലേയ്ക്കു കയറ്റാറില്ല. നേരേ തടാകത്തിന്റെ കരയിലേയ്ക്കാണ് കൊണ്ടുചെല്ലുക. ആശ്രമത്തിലെ സഹായിയായ നിഹാലു അപ്പോഴേയ്ക്കും ഒരു ചാരുകസേലയും മുക്കാലിമേശയും തടാകത്തിന്റെ കരയ്ക്കു കൊണ്ടുചെന്നു വെച്ചിരിയ്ക്കും. ആശ്രമപരിസരത്തിൽ മദ്യപിയ്ക്കാൻ സ്വാതന്ത്ര്യമുള്ള ഈ വിരുന്നുകാരനെ അവിടെ പതിവായി വന്നു താമസിയ്ക്കുന്നവർക്കൊക്കെ അറിയാമായിരുന്നു: നിർമ്മലാനന്ദന്റെ സഹപാഠി, ബാല്യകാലസുഹൃത്ത്... മണി മൂന്നു കഴിഞ്ഞു. നിർമ്മലാനന്ദന്റെ വിശ്രമം കഴിഞ്ഞിരിയ്ക്കുമോ ആവോ?

ആശ്രമത്തിലേയ്ക്കുള്ള മൺപാതയിലേയ്ക്ക് കുഞ്ഞുണ്ണി തിരിഞ്ഞു. ഇടയ്ക്കിടെ കുണ്ടും കുഴിയുമായിരുന്ന മണ്ണിന്റെ മൃദുത്വത്തിൽ ചക്രങ്ങളുടെ സ്പർശം ഇപ്പോൾ അയാന്ത്രികമായി, ഇപ്പോൾ ആശ്രമത്തിന്റെ മേൽപ്പുരയും പടിയും തെളിഞ്ഞു. നിർമ്മലാനന്ദൻ പുറത്തു നിൽക്കുന്നു. ചെടികളെ ശുശ്രൂഷിയ്ക്കുകയാണെന്നു തോന്നി. ഒരു മരച്ചുവട്ടിൽ കാറു നിറുത്തിയിട്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി നിർമ്മലാനന്ദന്റെ അരികത്തേയ്ക്കു നടന്നു.

“പ്രതീക്ഷിച്ചില്യ, വോ?”

“ന്ന് ബുധനാഴ്ചയല്ലേ? ശനിയാഴ്ചയല്ലേ ഉണ്ണീടെ പതിവ്?”

“പൊടുന്നനെ നിശ്ചയിയ്ക്ക്യേ.”

“നന്നായി.”

ഇഷ്ടദേവതകളുടെ ഉപാസനപോലെ നിർമ്മലാനന്ദന്റെ തോട്ടം നിബന്ധനകളില്ലാതെ പടർന്നുകിടന്നു: പച്ചക്കറിച്ചെടികളും പൂച്ചെടികളും കാട്ടുചെടികളും തൈമരങ്ങളും വനസന്തതികളായ ചെറുപുല്ലുകളും. ആശ്രമത്തിന്റെ നിലങ്ങൾക്ക് അതിരിട്ടു കിടന്ന തടാകത്തിൽ ദേശാടകരായ കൊറ്റികളും താറാവുകളും താവളംപറ്റി. വിസ്തൃതവും വിജനവുമായ ആ നിലങ്ങൾക്കു നടുവിൽ വാർപ്പു കൽച്ചുമരുകളുടെ മൺചുവയും ഉരച്ചു മിനുക്കിയ കാവിത്തറയുടെ കുളിർമയും നിറഞ്ഞ് നിർമ്മലാനന്ദന്റെ

ആശ്രമഗൃഹം കിടന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ തോളത്തു കൈ വെച്ച് നിർമ്മലാനന്ദൻ പറഞ്ഞു, "വരൂ, അകത്തു ചെല്ലാം. നീ വല്ലതും കഴിച്ചോ?"

കുഞ്ഞുണ്ണി അകത്തു ചെന്ന് കുപ്പായമുരിഞ്ഞ് കൈകാലുകൾ കഴുകി മുണ്ടു മാറ്റി മുൻവശത്തെ തളത്തിലേയ്ക്ക് തിരിച്ചു വന്ന് കാവിത്തറയുടെ മിനുപ്പിൽ കാലു നീട്ടി ഇരുന്നു.

"നിഹാലൂ," നിർമ്മലാനന്ദൻ വിളിച്ചു ചോദിച്ചു, "നിന്റെ ചേട്ടന് കൊടുക്കാൻ അടുക്കളയിൽ എന്തുണ്ട്?"

അവരുടെ മുൻപിൽ വന്ന് പരുങ്ങിനിന്ന നിഹാലുവിനെ നോക്കി കുഞ്ഞുണ്ണി ചിരിച്ചു.

"നിനക്ക് സുഖംതന്നെയോ?, നിഹാലൂ?"

"സുഖംതന്നെ, സാബ്."

"എന്നാൽ, നീ ഇന്നുവരെ എന്നെ സൽക്കരിയ്ക്കാൻ കൂട്ടാക്കാതിരുന്ന ഒരു വിഭവമുണ്ട്. അത് നീ മറന്നോ?"

അവർക്കിടയിലെ ആ ഫലിതം കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്ക് നേരമ്പോക്കും നിഹാലുവിന് മനോവ്യഥയുമായിരുന്നു, അത് ആവർത്തിയ്ക്കണമെന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ശാഠ്യവും. കുഞ്ഞുണ്ണി തിരക്കി, "എന്താണതിന്റെ പേര്?"

"ലുഗ്ഡി," നിഹാലു പറഞ്ഞു.

"അതെ, അതുതന്നെ. ഋഷികൾക്ക് പഥ്യമാണെന്നല്ലേ നീ പറയുന്നത്?"

"അതെ, സാബ്."

നിർമ്മലാനന്ദൻ കൗതുകം നിറഞ്ഞ അശ്രദ്ധയിൽ മുഴുകി. കുഞ്ഞുണ്ണി എന്തോ പറയാൻ തുടങ്ങിയത് പെട്ടെന്ന് നിറുത്തി. നിഹാലുവിന്റെ മുഖം തുടുക്കുകയും കണ്ണുകൾ നിറയുകയും ചെയ്തിരുന്നു. അവൻ തിരിഞ്ഞ് അകത്തേയ്ക്ക് നടന്നു.

"നീ ഇങ്ങനെ എപ്പഴും അവനെ വ്യസനിപ്പിയ്ക്കരുത്," നിർമ്മലാനന്ദൻ പറഞ്ഞു.

"അയ്യോ, ബാലാ, ഞാൻ അവനെ ഇത്തിരി ഫലിതം ശീലിപ്പിയ്ക്ക്യായിരുന്നില്ലേ?"

"ആ പരിശീലനം വേണ്ടാന്ന്വെയ്ക്ക്യാ നല്ലത്ന്നാ എന്റെ പക്ഷം."

സിപാഹി ബേലിറാമിന്റെ മകനായിരുന്നു നിഹാലു. നിഹാലുവിന് ഇപ്പോൾ ഇരുപതു വയസ്സായി: ശിശുരൂപികളായ ഹിമഗിരിവർഗ്ഗക്കാർ അവരുടെ വയസ്സു തോന്നിയ്ക്കാറില്ല. നിഹാലുവിന് ഒമ്പതു വയസ്സായിരുന്നപ്പോഴാണ് ബേലിറാം മരിച്ചത്. ചുഷൂലിലെ സംഘട്ടന രേഖയിലേയ്ക്ക് അന്നു പുലർച്ചയ്ക്കുമുമ്പ് മലഞ്ചെരിവു കയറിനടന്ന മേജർ ബാലകൃഷ്ണന്റെ അരികത്തു നടന്നത് സിപാഹി ബേലിറാമായിരുന്നു. അജ്ഞേയനായ ഒരു ഗുരുവിനെപ്പോലെ യുദ്ധം മലഞ്ചെരിവിലെ മരങ്ങളെ അവരുടെ മുകളിൽ കാവൽ നിറുത്തി. ചിലപ്പോൾ മാത്രം കൂട്ടം തെറ്റിയ ഒരുവൻ തന്റെ മുകളിലെ മരപ്പടർപ്പിന്റെ തപസ്യയറിഞ്ഞു, ചിലപ്പോൾ മാത്രം, കാടുകളിലെവിടെയോ, ഒരു മൃഗം അതിന്റെ ഇരയിൽ കനിഞ്ഞു; അങ്ങനെ ചിലപ്പോൾമാത്രം അഖണ്ഡത്തിന്റെ ദുഃഖത്തിന് ചെറിയ അറുതികളുണ്ടായി. അതൊഴിച്ചാൽ കർമ്മത്തിന്റെ പെരുവഴികളിൽ ആ ദുഃഖമറിയാതെ ആളുകൾ നടന്നു. സൈനികരുടെ വേഷമണിഞ്ഞ് മല കയറി അവർ സംഘർഷരേഖയുടെ നേർക്കു നീങ്ങി. അപ്പോൾ പാറയും മണ്ണും കോരിയെടുത്തെറിഞ്ഞ് അവയുടെ ഇരുളിന്മേൽ കനൽ നിറങ്ങൾ തൊടീച്ച് തോട്ടകൾ പൊട്ടിത്തെറിച്ചു. മുറിവേറ്റുവീണ ബേലിറാമിനു മീതെ കുനിഞ്ഞുകൊണ്ട് മേജർ ബാലകൃഷ്ണൻ ഇരുന്നു. ബേലിറാമിന്റെ നട്ടെല്ലിൽനിന്ന് തെറിച്ച ചോര മുറിവിലേയ്ക്കിറക്കിയ തുണിച്ചുരുട്ടിലമരാതെ പിന്നെയും പതഞ്ഞൊഴുകി. തന്റെ പട്ടാളക്കാർ ചിതറിപ്പോയത് എങ്ങെന്ന് മേജർ ബാലകൃഷ്ണൻ അറിഞ്ഞില്ല; മലഞ്ചെരിവിൽ ധ്യാനിച്ചുനിന്ന മരങ്ങളും നട്ടെല്ലിൽനിന്ന് ശമിയ്ക്കാതെ ഒഴുകിയ ചോരയും പകർന്നുതന്ന അറിവിനെ ഏറ്റുവാങ്ങാൻ അയാൾ ശ്രമപ്പെടുകയായിരുന്നു. മൃദുലമായ യുദ്ധസ്വരങ്ങളിൽ ആ അറിവ് ബാലകൃഷ്ണനിലേയ്ക്ക് സംക്രമിച്ചു; ഇപ്പോൾ കാട്ടുമരങ്ങളുടെ ഇലകൾ ത്രസിച്ചു, ചുറ്റിലും ജഡങ്ങൾ അഴിഞ്ഞു, മഞ്ഞിലും വെയിലിലും അഴിഞ്ഞ് മണ്ണിലേയ്ക്കിറങ്ങി, വേരുകളിലൂടെയും ചില്ലകളിലൂടെയും വീണ്ടും കയറിപ്പടർന്ന് തളിർത്തു പൂത്തു. എങ്ങും മലഞ്ചെരിവിന്റെ തണല്, കാവിലെ വൈകുന്നേരങ്ങളിലെന്നപോലെ കുട്ടിക്കാലത്തിന്റെ അപ്രാപ്യമായ ദൂരങ്ങളിൽ മുഴങ്ങിയ വെടിക്കെട്ട്. മനസ്സ് വീണ്ടും

തെളിഞ്ഞുതുടങ്ങിയപ്പോൾ, പിന്തിരിഞ്ഞു പോകുന്ന സൈന്യത്തിന്റെകൂടെ ബാലകൃഷ്ണൻ നടക്കുകയായിരുന്നു.

നിഹാലു തിരിച്ചുവന്ന് വലിയൊരു പാത്രം മധുരനാരങ്ങനീര് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ വെച്ചു. പുറത്ത് ആശ്രമത്തിന്റെ നിലങ്ങൾ വിസ്തൃതമായിക്കിടന്നു. പഞ്ചാബിലെ ധനികനായ ഒരു കൃഷിക്കാരന്റെ മകളെയാണ് ബാലകൃഷ്ണൻ കല്യാണംകഴിച്ചിരുന്നത്. ആ നിലങ്ങളത്രയും പ്രഭയുടെ അച്ഛൻ അവൾക്കു കൊടുത്തതായിരുന്നു. പ്രഭയും അവരുടെ ഒറ്റ മകളും വിമാനം തകർന്നു മരിച്ചപ്പോൾ ഇനിയൊരിയ്ക്കലും ആ നിലങ്ങൾ കാണേണ്ടെന്ന് ബാലകൃഷ്ണൻ നിശ്ചയിച്ചു. അയാൾ പട്ടാളത്തിൽത്തന്നെ തുടർന്നു. പ്രഭയുടെ അച്ഛനും മരിച്ചു കഴിഞ്ഞപ്പോഴാണ് നിലങ്ങൾ ഭാരമായിത്തീർന്നത്. നിലങ്ങൾ വിൽക്കാനായിരുന്നു. ഒരവധിയുടെ അവസാനത്തിൽ, ആ നാട്ടിൻപുറത്ത് ബാലകൃഷ്ണൻ എത്തിയത്. വിൽക്കാൻ കഴിഞ്ഞില്ല. തിരിച്ചു പോയി. മറ്റൊരിയ്ക്കൽ ഒരവധിയ്ക്ക് ബേലിറാമിന്റെ വീട് സന്ദർശിയ്ക്കാൻ നിശ്ചയിച്ചു. ബേലിറാമിന്റെ ഗ്രാമമത്രയും ചേർന്ന് കേണൽ ബാലകൃഷ്ണനെ എതിരേറ്റു. ബാലകൃഷ്ണന്റെ പരിചരണമേറ്റാണ് ബേലിറാം മരിച്ചതെന്ന കഥ ആ ദോഗ്രാ ഗ്രാമത്തിൽ പ്രചരിച്ചുകഴിഞ്ഞിരുന്നു. ശുദ്ധരായ ദോഗ്രകൾ ദക്ഷിണഭാരതീയനായ കേണൽസാബിനെക്കുറിച്ച് പിന്നെയും കഥകൾ പറഞ്ഞുണ്ടാക്കുകയും അങ്ങനെ പറഞ്ഞുണ്ടാക്കിയവയിൽ വിശ്വസിയ്ക്കുകയും ചെയ്തു. ദക്ഷിണതീർത്ഥങ്ങളുടെ സീമകളിലെവിടെയോ അവർ അയാളുടെ ജന്മഭൂമിയെ സങ്കല്പിച്ചു, അയാൾ ദോഗ്രകളുടെ പരദേവതയായ ജ്വാലാമുഖിയ്ക്ക് പ്രിയങ്കരനായി. ബേലിറാമിന്റെ വീട്ടിൽ ചെന്നു കയറുമ്പോൾ, വർഷങ്ങളായെങ്കിലും, അവിടെ കരച്ചിൽ മാറിയിരുന്നില്ല. ബേലിറാമിന്റെ മൂത്ത മകൻ കാട്ടുപന്നിയുടെ കുത്തേറ്റ് മരിച്ചിരുന്നു. വീട്ടിലൊതുങ്ങാതെ, മണാൽപക്ഷികളുടെ തൂവലുകൾ പെറുക്കിയെടുത്ത് തൊപ്പിയിൽ തിരുകിയും കറുത്ത കാടകളുടെ ചൂളംവിളിയ്ക്കു പുറകെ അലഞ്ഞും നിഹാലു വലുതായിക്കൊണ്ടിരുന്നു. ബേലിറാമിന്റെ ഭാര്യ മരിച്ചതിനുശേഷം കേണൽ ബാലകൃഷ്ണൻ നിഹാലുവിനെ ഏറ്റെടുത്തു. സൈനികസേവനമുപേക്ഷിച്ച് മറ്റൊരു രഥ്യയിലൂടെ ബഹുദൂരം സഞ്ചരിച്ചശേഷവും പ്രഭയുടെ

നിലങ്ങളുടെ ബന്ധനം ബാക്കിനിന്നു. ഒടുവിൽ ആ ബന്ധനത്തെ ഇനിയും ചെറുക്കാനാവില്ലെന്ന് ബാലകൃഷ്ണൻ നിശ്ചയിച്ചു. ഒരുപാടു ജീവന്മാർക്കു ശ്രാദ്ധഭൂമിയായ അവിടത്തിൽ നിർമ്മലാനന്ദൻ വിശ്രമം കണ്ടെത്തി.

അസ്തമയത്തോടെ രണ്ടുപേരും തടാകത്തിന്റെ തീരത്തേയ്ക്കു നീങ്ങി, ആ സായാഹ്നമത്രയും അവർ അതിനെക്കുറിച്ചു സംസാരിച്ചതായിരുന്നു; കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "ബാലാ, ഞാനെന്തു ചെയ്യണം? എനിയ്ക്കറിഞ്ഞൂടാ."

നിർമ്മലാനന്ദൻ പറഞ്ഞു, "നേരു പറഞ്ഞാൽ എന്തുണ്ട് അങ്ങനെ അറിയേണ്ടതായിട്ട്? ഉണ്ണി കൽക്കത്തയ്ക്കു പോവൂ."

"എന്നിട്ടെന്ത്? ഒന്നും സംഭവിയ്ക്കാൻ പോണില്ല."

"ന്തെങ്കിലും സംഭവിയ്ക്കണംന്ന് ശഠിയ്ക്കാൻ നമ്മളാരാ?"

"ഏതായാലും ഞാൻ കൽക്കത്തയ്ക്ക് പോവ്വെന്ന്യാ."

"ശിവാനിയെ കാണൂ."

കുഞ്ഞുണ്ണി എന്തോ ഓർത്തുകൊണ്ട് ഇരുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "കാണാം. പക്ഷേ, എന്തെങ്കിലും ഫലംണ്ടാവുംന്ന വിശ്വാസം പണ്ടേ അസ്തമിച്ചു."

"ഫലത്തിന്റെ കാര്യത്തിൽ നമുക്കൊക്കെ ഒരുപാട് മുൻവിധികളാ ഉണ്ണീ,"

നേരം ഇരുളാൻ തുടങ്ങി. അത്താഴം തയ്യാറായതറിയിയ്ക്കാൻ നിഹാലു മുഖം കാണിച്ചു.

"ശരി, ഞങ്ങൾ വരുന്നു, നിഹാലൂ," നിർമ്മലാനന്ദൻ പറഞ്ഞു. "നീ നടന്നുകൊള്ളൂ."

കുഞ്ഞുണ്ണി വിരുന്നുവന്നാൽ ഇങ്ങനെയാണ്, അത്താഴത്തിന്റെയും പ്രാതലിന്റെയുമൊക്കെ സമയം തെറ്റുകയും ആശ്രമത്തിന്റെ എല്ലാ ചിട്ടകളും തെറ്റിയ്ക്കാൻ ഗുരു വിരുന്നുകാരനെ അനുവദിയ്ക്കുകയും ചെയ്യും. കുഞ്ഞുണ്ണി സമയം നോക്കി.

"ബാലാ," കുറ്റബോധത്തോടെ കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. "ഞാൻ നിന്റെ ധ്യാനം മുടക്കി."

നിർമ്മലാനന്ദൻ പ്രസാദവാനായി. പുല്ലിലും തടാകത്തിന്റെ വരമ്പിലും അതിനു മീതെ ഉദിച്ചുപൊങ്ങുന്ന ചന്ദ്രനിലും

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ അശാന്തിയിലും നിർമ്മലാനന്ദന്റെ പ്രസാദം വ്യാപരിച്ചു.

"എന്റെ ധ്യാനം മുടങ്ങീലാ," നിർമ്മലാനന്ദൻ പറഞ്ഞു.

മൂന്ന്

മൂന്നു ദിവസത്തെ വിശ്രമവാസം അങ്ങനെ അവസാനിച്ചു, ഇനി നഗരത്തിലേയ്ക്കും തൊഴിലിന്റെ വ്യവഹാരവിരസതകളിലേയ്ക്കും ഉള്ള തിരിച്ചു പോക്കാണ്. നിർമ്മലാനന്ദനും കുഞ്ഞുണ്ണിയും മുക്തിധാമിന്റെ മുറ്റത്തു നിന്നു. ഉഷസ്സ് തെളിഞ്ഞുതുടങ്ങിയിരുന്നില്ല, ഇപ്പോഴും അങ്ങിങ്ങു പടുതിരി കത്തിയ പ്രഭാതനക്ഷത്രങ്ങൾ. നദീതടങ്ങളുടെ സാന്ദ്രസ്രാവങ്ങളെ ഒപ്പിയെടുത്ത് ആര്യാവർത്തത്തിന്റെ ദൂരങ്ങളിലൂടെ വീശുന്ന കാറ്റ് മനുഷ്യനിർമ്മിതികളുടെ തടയില്ലാതെ മുക്തിധാമിന്റെ നിലങ്ങളിലൂടെ വീശി. ആ കാറ്റിൽ സ്വയം മറന്നുകൊണ്ട് ഇത്തിരി നേരംകൂടി നിൽക്കാൻ കുഞ്ഞുണ്ണി കൊതിച്ചു.

"ഉണ്ണി സമാധാനമായി പോവൂ," നിർമ്മലാനന്ദൻ പറഞ്ഞു.

"ഞാൻ ശ്രമിയ്ക്കാം, ബാലാ. നീ എനിയ്ക്കുവേണ്ടി പ്രാർത്ഥിക്കണം. എനിയ്ക്കു പ്രാർത്ഥിയ്ക്കാൻ വയ്യ."

നിർമ്മലാനന്ദൻ ചിരിച്ചു, കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കൈപ്പടങ്ങളെ പതുക്കെ തഴുകി.

"പ്രാർത്ഥിയ്ക്കാൻ വയ്യാന്ന് അങ്ങ്ട് നിശ്ചയിച്ചു, ല്യേ? ഉണ്ണി ഒരുപാടു പ്രാർത്ഥിയ്ക്കാൻ ഇരിയ്ക്കണെതേയുള്ളൂ."

"നീ എനിയ്ക്കുവേണ്ടി പ്രാർത്ഥിയ്ക്ക്," കളിച്ചങ്ങാതിയോട്, ആശ്രമവാസിയോട്, വീണ്ടും ശഠിയ്ക്കുകയാണ്. നിർമ്മലാനന്ദന്റെ ചിരിയിൽ കനിവു നിറഞ്ഞു.

"പ്രാർത്ഥിയ്ക്കാം."

വീണ്ടും ഇത്തിരിനേരം നിന്നുപോയി.

"ഉണ്ണി യാത്രയാവൂ."

പ്രഭാതനക്ഷത്രങ്ങൾ അസ്തമിയ്ക്കുകയായിരുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി ആശ്രമത്തിന്റെ മൺവഴി വിട്ട് നിരത്തിലേയ്ക്കു തിരിഞ്ഞു... വീട്ടിൽ ചെന്നു കയറുമ്പോൾ പാലു കുടിയ്ക്കാത്തതിന് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് മണിയോട് പോരടിയ്ക്കുകയായിരുന്നു.

“ബാബുജീ, കേണൽ സാബിന് സൗഖ്യംതന്നെയല്ലെ?” പതിവിൻപടി ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് ചോദിച്ചു.

“കേണൽ സാബ് താങ്കളെക്കുറിച്ച് അന്വേഷിച്ചു.” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

“ഹരി ഓം! ജ്വാലാമാതാവ് അനുഗ്രഹിച്ച മനുഷ്യനാണ് കേണൽ സാബ്.”

പ്രാതൽ കഴിച്ച് ഉടുപ്പു മാറ്റി കുഞ്ഞുണ്ണി നേരെ ആപ്പീസിലേയ്ക്ക് പുറപ്പെട്ടു. ഒമ്പതു മണിയാവുന്നതേയുള്ളൂ. അത്രയും നേരത്തേതന്നെ പത്രാധിപർ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മുറിയിൽ ഇരിപ്പുറപ്പിച്ചിരിയ്ക്കും. ഒഴിഞ്ഞു കിടന്ന ന്യൂസ്റൂമിലൂടെ നടന്ന് പത്രാധിപരുടെ മുറിയിൽ കടന്നപ്പോൾ അദ്ദേഹം തന്റെ കസേലയിൽ തിരിഞ്ഞിരുന്നുകൊണ്ട് പുറകിൽ തൂങ്ങിക്കിടന്ന ഭൂപടം പരിശോധിയ്ക്കുകയായിരുന്നു.

“ഇരിയ്ക്കൂ,” പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു. “ഇന്നലെ രാത്രി വൈകിയിട്ട് ഞാൻ നിന്നെ വിളിച്ചിരുന്നു. നീ അപ്പോഴും തിരിച്ചെത്തിയിരുന്നില്ല.”

“ഞാനിപ്പോൾ വരുന്ന വഴിയാണ്.” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. “എന്തെങ്കിലും വിശേഷിച്ചായിരുന്നോ?”

“ഒന്നുമായിരുന്നില്ല. എന്തൊക്കെയോ ഓർത്തുകൊണ്ട് അങ്ങനെ രാത്രി ഒരുപാടു ചെന്നപ്പോൾ നീ അവിടെയുണ്ടോ എന്ന് അന്വേഷിയ്ക്കാൻ തോന്നി.”

ഇത്തിരി നേരംകൂടി ഭൂപടത്തിലേയ്ക്ക് നോക്കിയിട്ട് വീണ്ടും കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നേർക്കു തിരിഞ്ഞുകൊണ്ട് പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു, “ഒരു യുദ്ധംകൂടി. ചാവാനിരിയ്ക്കുന്നവർ ചാവുന്നു. പക്ഷേ, ചിലർ സഹസ്രബുദ്ധേയെപ്പോലെ ചാവാതെ തിരിച്ചുവരുന്നു.”

തങ്ങളുടെ പർവ്വതാരോഹണലേഖകനായ സഹസ്രബുദ്ധേയുടെ വീട്ടിൽ വിരുന്നുണ്ണാൻ വന്ന അവസരങ്ങൾ അനവധിയാണ്. കൈകളിൽ ഓരോന്നിലും ശേഷിച്ച ഈരണ്ടു വിരലുകളുടെ മാത്രം സ്വാധീനമുപയോഗിച്ച് വീടിനകത്തുകൂടെ

ഉരുണ്ടുപോകുന്ന ഒരു ഇലക്ട്രോണിക് ബക്ഷിയെ നിയന്ത്രിച്ച് ഓരോ അതിഥിയുടെയും അരികത്തെത്തി അവർക്കു മദ്യം പകരുകയോ, അവരോട് കുശലം ചോദിയ്ക്കുകയോചെയ്യുന്ന സഹസ്രബുദ്ധേയുടെ മുമ്പിൽ മറ്റുള്ളവരുടെ മനസ്സു തളർന്നുപോയി. അതികായനും സുന്ദരനുമായിരുന്ന മേജർ സഹസ്രബുദ്ധേ ഹിമശൃംഗങ്ങൾ കയറിയിറങ്ങി; പർവ്വതാരോഹണലേഖകൻ, സംഗീതജ്ഞൻ, ചിത്രകാരൻ എന്നിങ്ങനെ ഒരുപാടു സിദ്ധികളുടെ വിനയവുമായി നടന്ന മേജർ സഹസ്രബുദ്ധേ ആയിരത്തിത്തൊള്ളായിരത്തി അറുപത്തിയഞ്ചിൽ ഛാംബ് സെക്ടറിൽ വെടിയേറ്റു വീണു. ഒപ്പമുണ്ടായിരുന്ന ഗുരുപ്രീത് സിംഗ് താൻ ചുമന്ന ബസൂക്കകൊണ്ട് നാലു പേറ്റൺ ടാങ്കുകളെ നിശ്ചലമാക്കിയ ശേഷമാണ് വീണത്. മെഡിക്കൽ ഇൻസ്റ്റിറ്റ്യൂട്ടിലെ വാർഡിൽ സഹസ്രബുദ്ധേയും ഗുരുപ്രീതനും അടുത്തടുത്ത് കിടന്നു. ഗുരുപ്രീതന്റെ ശരീരം പല അവയവങ്ങളായി അറ്റുകിടന്നു, തുന്നിക്കൂട്ടിയ ചരടുകളുടെ ബന്ധനം അവയെ ഗുരുപ്രീതനായി തടഞ്ഞുനിർത്താൻ ഉതകി. മുറിവേറ്റവരെ കാണാൻ പ്രധാനമന്ത്രി വാർഡുകൾ സന്ദർശിച്ചപ്പോൾ പ്രധാനമന്ത്രിയെ സൈനികമുറയിൽ എഴുന്നേറ്റു സ്വീകരിക്കാൻ ഗുരുപ്രീതന്റെ കബന്ധങ്ങൾ ഒരുമ്പെട്ടു. അത് പത്രവാർത്തയായി. പത്രവാർത്തയുടെ മാസ്മരശക്തിയിൽ അകപ്പെട്ടവളായി, ഗുരുപ്രീതന്റെ ഗർഭിണിയായ ഭാര്യ ആശുപ്രതിയുടെ മറ്റു വാർഡുകളിൽ സൈനികരെ ശുശ്രൂഷിച്ചുകൊണ്ടു നടന്നു. അവസാനം ചരടുകൾ മുറിഞ്ഞ് ഗുരുപ്രീതന്റെ കബന്ധങ്ങൾ അന്ധരായി, പരസ്പരം അപരിചിതരായി, ഏതൊക്കെയോ പെരുവഴികളിലൂടെ പിരിഞ്ഞുപോയി. ഗുരുപ്രീതന്റെ ഭാര്യ മറ്റൊരു ഭർത്താവിനെ കണ്ടെത്തി; യുദ്ധത്തിന്റെ വീരസാഹസികത ഇത്തിരി കാലം മാത്രം അശ്ലീലമായ ഒരു ഫലിതത്തെപ്പോലെ അവളെ പിൻതുടർന്നു. സഹസ്രബുദ്ധേയാകട്ടെ, മരിച്ചില്ല. മുതുകിലൂടെ തുളഞ്ഞുപോയ വെടിയുണ്ട സഹസ്രബുദ്ധേയുടെ ഉടലിനെ മരവിപ്പിച്ചു. ഓരോ കൈയിലും ഓരോ വിരലും പെരുവിരലും മാത്രമായിരുന്നു ഉടലിന് മിച്ചംവന്ന ഉപകരണങ്ങൾ. എന്നാൽ, സഹസ്രബുദ്ധേയുടെ മുറപ്പെണ്ണ് അദ്ദേഹവുമൊത്ത് ജീവിതം തുടങ്ങുമെന്നുതന്നെ ശഠിച്ചു. സഹസ്രബുദ്ധേ അരുതെന്നു പറഞ്ഞിട്ടും മാനസി അയാളുടെ വീട്ടിലേയ്ക്കു നീങ്ങി, രണ്ടു വിരലുകൊണ്ടുള്ള അയാളുടെ ചിത്രമെഴുത്തിൽ,

വീരകഥാരചനയിൽ, അപൂർവ്വസസ്യശേഖരത്തിൽ ഒക്കെ മുഴുകി നടന്നു; വീടിനകത്തുകൂടെ അയാളുടെ പിണ്ഡം ചുമന്ന് അങ്ങുമിങ്ങും കറങ്ങിയ ആ വലിയ കളിപ്പാട്ടത്തിന്റെ ഉരുൾച്ചയിൽപോലും കൗതുകം കണ്ടെത്താൻ അവൾ ശ്രമിച്ചു. ഏതാനും മാസങ്ങൾ കഴിഞ്ഞപ്പോൾ മാനസി കണ്ണീരോടെ വിടവാങ്ങി. പുതിയൊരിണയെത്തേടുന്നതുവരെ അശ്ലീലമായ ആ ഫലിതം അവളെയും പിൻതുടർന്നു.

ഭൂപടത്തിലേയ്ക്ക് ചൂണ്ടിക്കൊണ്ട് പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു, "ഈ ഉപഭൂഖണ്ഡം നാശോന്മുഖമായിത്തീർന്നിരിയ്ക്കയാണ്. അതിന്റെ സ്വാതന്ത്ര്യത്തിനുവേണ്ടി നാം പൊരുതരുതായിരുന്നു. ഇനി നമ്മുടെ പരമാധികാരത്തെ ആർക്കെങ്കിലും കാഴ്ചവെച്ച് നമ്മെ വീണ്ടുമൊരു കോളനിയാക്കൂ എന്നു പറയാൻപോലും നമുക്ക് മാർഗ്ഗമില്ല."

താല്പര്യമില്ലാതെ കുഞ്ഞുണ്ണി ഭൂപടത്തിൽ കൺപതിപ്പിച്ചു. പത്രാധിപർ തുടർന്നു, "ഈ യുദ്ധം ദരിദ്രന്റെ, യാചകന്റെ, യുദ്ധമാണ്. ശരി അതിരിയ്ക്കട്ടെ, നിനക്ക് ഞാൻ ഇത്തിരി കാപ്പി പകർന്നു തരാം."

കാപ്പിയുടെകൂടെ ഒരു ഹവാനാ ചുരുട്ട് നീട്ടിയിട്ട് പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു, "ക്യൂബൻ അംബാസഡർ കൊടുത്തയച്ചതാണിത്."

എന്നിട്ട് കുഞ്ഞുണ്ണിയോടൊപ്പം ഒരു ചുരുട്ടു കത്തിച്ച്, പുകയുടെ പുത്തരി നുണഞ്ഞ്, പുകയിലച്ചുറ്റിന്റെ വെടുപ്പ് നോക്കി തൃപ്തിപ്പെട്ട്, പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു, "ഒരു വിപ്ലവത്തിൽ എത്ര നാൾ കൗതുകം പുലർത്താനാവും? അതിന്റെ നേതാക്കന്മാർക്കാകട്ടെ, കാഴ്ചക്കാർക്കാകട്ടെ. ക്യൂബ എന്നെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം തികച്ചും വിരസമാവാൻ തുടങ്ങിയിരിയ്ക്കുന്നു."

അതും പറഞ്ഞ് പത്രാധിപർ പുകയൂതി.

"വിരസത പുറത്തു കാണിയ്ക്കാതെ കാലംകഴിയ്ക്കണമല്ലോ." പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു. "തകർന്ന സങ്കല്പങ്ങളിലൊക്കെയും ഇന്നും വിശ്വാസമുണ്ടെന്നു നടിച്ചുകൊണ്ട് ജീവിച്ചില്ലെങ്കിൽ പലരുടെയും ശത്രുവാകേണ്ടിവരും. വാസ്തവത്തിൽ എന്റെ ഭാര്യ മരിച്ചത് എത്ര ഉചിതമായി, അതും പ്രസവിയ്ക്കാതെ! അവൾ ജീവിച്ചിരിപ്പുണ്ടായിരുന്നെങ്കിൽ ഈ വയസ്സുകാലത്ത് അവളിൽ എനിക്കും എന്നിൽ അവൾക്കും താല്പര്യമുണ്ടെന്നു വരുത്താൻ

എന്തൊക്കെ പറയേണ്ടിവരുമായിരുന്നു! ക്യൂബൻ വിപ്ലവത്തിൽ താല്പര്യം നടിയ്ക്കുന്നതിനെക്കാൾ ശ്രമകരമായിരുന്നിരിയ്ക്കും അത്. നീ ഈ ചുരുട്ടിന്റെ പെട്ടി എടുത്തുകൊണ്ടുപൊയ്ക്കൊള്ളൂ. അല്ലെങ്കിൽ ഓരോ ചുരുട്ട് കൊളുത്തുമ്പോഴും, ക്യൂബൻവിപ്ലവത്തെക്കുറിച്ചും എന്റെ ഭാര്യയെക്കുറിച്ചും ഒക്കെ ഉദാരമല്ലാത്ത പലതും ഞാൻ ചിന്തിയ്ക്കാനിടവരും—"

ടെലിഫോൺ ശബ്ദിച്ചു; ടെലിഫോണിലെ സംഭാഷണത്തിനുശേഷം പത്രാധിപർ വീണ്ടും കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നേർക്കു തിരിഞ്ഞു, "ഒരു പ്രത്യാശയുടെ ബലത്തിലാണ് ഞാൻ നിന്നെ കൽക്കത്തയ്ക്കു പറഞ്ഞയയ്ക്കാൻ നിശ്ചയിച്ചത്. നിനക്ക് കൽക്കത്ത താങ്ങാനാവുമോ, കുഞ്ഞുണ്ണീ?"

കുഞ്ഞുണ്ണി മറുപടി പറഞ്ഞില്ല.

"കൽക്കത്ത നിന്നെ ഒട്ടധികം അസ്വസ്ഥനാക്കിയെന്നുവരും," പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു.

"ആ അസ്വാസ്ഥ്യത്തെ ഞാൻ നേരിട്ടുകൊള്ളാം."

"ശരി. അങ്ങിനെതന്നെയാവട്ടെ."

ഇത്തിരി നേരത്തെ മൗനത്തിനുശേഷം പത്രാധിപർ ചോദിച്ചു, "നീ പറഞ്ഞില്ലല്ലോ, നിന്റെ വിശ്രമം എങ്ങനെയായിരുന്നു?"

"നന്ദി, നല്ലവണ്ണം വിശ്രമിച്ചെന്നുവേണം പറയാൻ. മൂന്നു ദിവസം ഞാനവിടെ ചിലവാക്കിയല്ലോ."

"എങ്ങനെയിരിയ്ക്കുന്നു നിന്റെ സന്യാസിസുഹൃത്ത്?"

"ബാലന് സുഖംതന്നെ. അങ്ങനെയല്ലാതെ ഒരിയ്ക്കലും ഞാൻ ബാലനെ കണ്ടിട്ടില്ല."

"പരമാനന്ദികളെ നേരിട്ടറിയാൻ എനിയ്ക്ക് ഇന്നുവരെ കഴിഞ്ഞിട്ടില്ല. ഒരിയ്ക്കൽ നിന്റെയീ പരമഹംസനെ എനിയ്ക്കൊന്നു കാണണം. ശരി, അതിരിയ്ക്കട്ടെ. ഇന്നു വൈകുന്നേരം നീ എന്തു ചെയ്യുന്നു?"

"വിശേഷിച്ചൊന്നുമില്ല."

"വീട്ടിലേയ്ക്കു വരൂ. ഓൾഗയും വരാമെന്ന് പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്."

കുഞ്ഞുണ്ണി സ്വന്തം ക്യാബിനിലേയ്ക്ക് മടങ്ങി. അപ്പുറത്ത് ന്യൂസ്റൂമിൽ ഒന്നാമത്തെ ഷിഫ്റ്റിലുള്ളവർ ഓരോരുത്തരായി അർദ്ധ വൃത്താകൃതിയിലുള്ള മേശയ്ക്കു ചുറ്റും സ്ഥലം

പിടിച്ചുകഴിഞ്ഞിരുന്നു. അടുത്ത ക്യാബിനിലിരിയ്ക്കുന്ന പ്രഫുല്ലദത്ത വാതിൽ തുറന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ക്യാബിനിലേയ്ക്കെത്തിനോക്കിക്കൊണ്ട് പറഞ്ഞു, "ഉണ്ണി തിരിച്ചുവന്നുവോ? എന്നു പോവുന്നു കൽക്കത്തയ്ക്ക്?"

"നിശ്ചയമില്ല. പത്രാധിപർ പറയുമ്പോലെ."

"പക്ഷേ, യുദ്ധമൊന്നും ഉണ്ടാകാൻ പോകുന്നില്ല, കേട്ടോ. കിഴക്കൻ ബംഗാളിലെ ജനങ്ങളെ എല്ലാവരും ചേർന്ന് ഒറ്റിക്കൊടുക്കും—"

വിഭജനകാലത്ത് ഢാക്കയിൽനിന്ന് പലായനംചെയ്ത് കൽക്കത്തയിൽ താമസമാക്കി, കിഴക്കൻ ബംഗാളിലെ ചതുപ്പുകളെയും ജലപ്രസരത്തെയും ഓർത്തോർത്ത് കഴിഞ്ഞുകൂടിയ ഒരു കുടുംബമാണ് പ്രഫുല്ലദത്തയുടേത്. പൊടുന്നനെയുള്ള ആവേശത്തോടെ പ്രഫുല്ലദത്ത പറഞ്ഞു, "താങ്കൾ പോവുക. പക്ഷേ, ഈ ഒറ്റിക്കൊടുക്കൽ മാത്രമെ താങ്കൾക്ക് കാണാനാവൂ. അതിനെക്കുറിച്ച് എഴുതുവാൻ സാദ്ധ്യവുമല്ലല്ലോ."

തികഞ്ഞ അശ്രദ്ധയോടെ കണ്ണുകൾ മലർക്കെ മിഴിച്ച് ഔദാര്യപൂർവ്വം ചിരിച്ചുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി ഇരുന്നു.

"ശ്രീലങ്കയിൽ ഗുവാരിസ്റ്റു ഗറിലകളെ കുരുതി കഴിക്കാൻ ഇന്ത്യയുടെയും പാക്കിസ്ഥാന്റെയും സൈനികവിദഗ്ധന്മാർ സഹകരിച്ചു." പ്രഫുല്ലദത്ത തുടർന്നു. "കിഴക്കൻ ബംഗാളികളെ കുരുതി കൊടുക്കാനും ഇവരെന്തിന് സഹകരിയ്ക്കാതിരിയ്ക്കണം?"

"താങ്കൾ പറയുന്നതിൽ കാര്യമുണ്ട്," കുഞ്ഞുണ്ണി അയാളെ സമാധാനിപ്പിച്ചു.

പ്രഫുല്ലദത്ത സ്വന്തം ക്യാബിനിലേയ്ക്ക് വലിഞ്ഞു. മേശപ്പുറത്ത് ഭാരത്തിന്നടിയിൽ അടുക്കിവെച്ചിരുന്ന പത്രക്കീറുകളിലൂടെ അലസമായി കണ്ണോടിച്ച് കുഞ്ഞുണ്ണി അവയെ തിരിയെ വെച്ചു. കുറെക്കൂടി കഴിഞ്ഞപ്പോൾ ഒരുപിടി കത്തുകളുമായി ലളിത അകത്തു വന്നു.

"ലളിത ഇരിയ്ക്കൂ."

കത്തുകൾ മേശപ്പുറത്തുവച്ച് ലളിത ഇരുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി കത്തുകൾ തുറന്ന് അവയിലൂടെ കണ്ണോടിച്ചു. കത്തുകളുടെ വിരസതയിൽ ലയിച്ചു ശ്രമിയ്ക്കുന്ന ശ്രദ്ധയെ പിടിച്ചുണർത്താൻ മഹേശ്വരന്റെയും പരീക്ഷിത്തിന്റെയുമൊക്കെ

ഐതിഹ്യങ്ങളടങ്ങിയ, പരീക്ഷണസ്വഭാവമുള്ള കൈപ്പടയിലെഴുതിയ, ഒരു കത്തുമാത്രം ചിലപ്പോഴൊരിയ്ക്കൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ തേടി വന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി കത്തുകളൊക്കെ മടക്കി കള്ളിയറകളിലും ചവറ്റുകൊട്ടകളിലുമായി നിക്ഷേപിച്ചു.

"നമുക്ക് കാപ്പി കുടിയ്ക്കണ്ടേ, ലളിതേ?"

ലളിത അലമാര തുറന്ന് കെറ്റിൽ പുറത്തെടുത്ത് വെള്ളം തിളയ്ക്കാനിട്ടു.

"എന്നാ പോണത്?" ലളിത ചോദിച്ചു.

"ഞാനല്ലല്ലോ നിശ്ചയിക്കാൻ."

വെള്ളത്തിൽ തിള കയറുന്നതിന്റെ ശബ്ദം ചെകിടോർത്ത് കെറ്റിലിലേയ്ക്ക് നോക്കി ലളിത ഇരുന്നു. പരിചിതമായ ഈ സംഭാഷണവിരാമങ്ങളുടെ നിരുന്മേഷം അറിഞ്ഞുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണിയും ഇരുന്നു. പിന്നെ, കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നേർക്ക് മുഖമുയർത്തി പതിഞ്ഞ സ്വരത്തിൽ ലളിത പറഞ്ഞു. "പോണ്ട."

കുഞ്ഞുണ്ണി മറുപടി പറഞ്ഞില്ല. വെള്ളം തിളച്ചു. താൻ പറഞ്ഞു പോയതിന്റെ കനിവില്ലായ്മ ലളിതയെ അമ്പരപ്പിച്ചു. മറ്റേതോ ഉൾസ്വരംകൊണ്ട് അവൾ തന്നോടുതന്നെ പറഞ്ഞു. കൽക്കത്തയിൽ കോളറ പടർന്നു പിടിയ്ക്കുന്നു. ബംഗാളിന്റെ അതിരുകളിലേയ്ക്ക് യുദ്ധത്തിന്റെ പരിക്കും ആകസ്മികതയും പാഞ്ഞടുക്കുന്നു; അതു കൊണ്ടായിരുന്നില്ലേ താൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ വിലക്കാൻ ഒരുമ്പെട്ടത്? ന്യായീകരണത്തിന്റെ ഉൾസ്വരം ഇപ്പോൾ ദുർബ്ബലമായി, നിശ്ശബ്ദമായി. അരുത്, ലളിത സ്വയം ശാസിച്ചു. തന്റെ സ്വാർത്ഥത്തെ കളങ്കപ്പെടുത്തിക്കൂടാ. അത് ഉള്ളിൽ നിറഞ്ഞ് വേദനിയ്ക്കട്ടെ.

ലളിത എഴുന്നേറ്റു. കാപ്പി കൂട്ടി കോപ്പകളിൽ പകർന്നു. നിശ്ശബ്ദരായി അവർ കാപ്പി കുടിച്ചു. കാപ്പിപ്പാത്രം തിരിച്ചു വെച്ച് കുഞ്ഞുണ്ണി ഒരു ചുരുട്ടെടുത്ത് കത്തിച്ചപ്പോൾ ലളിത കുഞ്ഞുണ്ണിയെ തടഞ്ഞു.

"ഇതു നിർത്തുമെന്ന് എന്നോടു പറഞ്ഞതല്ലേ?"

"പത്രാധിപർ എനിയ്ക്ക് പതിച്ചു തന്നതല്ലേ, ലളിതേ? അതൊന്ന് എടുത്തു വലിച്ചൂടേ?"

ലളിത എഴുന്നേറ്റു. അവളുടെ കണ്ണുകൾ നിറഞ്ഞത് കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ടു.

"ലളിതേ—"

ലളിത ക്യാബിനിൽനിന്നു പുറത്തു കടന്നു.

അവൾ ചുരുക്കെഴുത്തുകാരുടെ മുറിയിലേയ്ക്കു തിരിച്ചു പോയി. അലിവോടെ, കുഞ്ഞുണ്ണി ചുരുട്ടിന്റെ കനൽമുന തളികയിൽ ഞെരിച്ചമർത്തി. എന്നിട്ട് പ്രഫുല്ലദത്തയോടു വിളിച്ചു ചോദിച്ചു, “ഒരു പെട്ടി നിറയെ ഹവാനാ ചുരുട്ട്, നിങ്ങൾക്കു വേണോ?”

നാല്

പുരാണകിലയുടെ പരിസരത്തിൽ കിടന്ന പത്രാധിപരുടെ വീട്ടിൽ കയറുമ്പോഴൊക്കെ വൃദ്ധതയെക്കുറിച്ചും വിഫലതയെക്കുറിച്ചും കുഞ്ഞുണ്ണി ചിന്തിച്ചുപോകാറുണ്ട്. ചുമരുകളെ മറച്ചുനിന്ന ഗ്രന്ഥശേഖരത്തിന്റെ പഴമ, ഗ്രന്ഥങ്ങൾക്കകത്ത് കുടികൊണ്ട അറിവുകളുടെ ദൈന്യം. ആ വലിയ വീട്ടിനകത്ത് പത്രാധിപരും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ചെറുപ്പകാലത്തെ സന്തതസഹചാരിയായിരുന്ന കരംബഹദൂർ എന്ന കാര്യസ്ഥനും കഴിഞ്ഞുവന്നു. സംഭവബഹുലമായ കാലങ്ങൾ, തീക്ഷ്ണങ്ങളായ കലാപങ്ങൾ, ഇവയത്രയും അവിടെ ആസ്വാദകന്റെ കൈപ്പടം തട്ടി മിനുസമായിത്തീർന്ന പുരാവസ്തുക്കളായി മാറി. ചെറുപ്പത്തിൽ താൻ പങ്കുചേർന്ന കലാപം ഭരണമാകുന്നതും കലാപകാരികളായ തന്റെ സഖാക്കൾ ഭരണാധികാരികളാകുന്നതും പത്രാധിപർ കണ്ടു. പ്രാകൃതങ്ങളായ ആൾക്കൂട്ടങ്ങൾ പെരുകിവന്ന് സാമ്രാജ്യങ്ങളെ തകിടംമറിച്ച് പകരം സ്വയം സാമ്രാജ്യങ്ങളാവുകയും ചരിത്രത്തിന്റെ തരിശുകളിൽനിന്ന് ആൾക്കൂട്ടങ്ങൾ വീണ്ടും വീണ്ടും പൊരിഞ്ഞു പൊന്തുകയും ചെയ്യുന്നു. അവിവാഹിതരോ വിഭാര്യരോ ആയ ഒരു പറ്റം വിപ്ലവകാരികളുടെ തലമുറയിൽപ്പെട്ട പത്രാധിപർക്കും തന്റെ വാർദ്ധക്യത്തിന് കൂട്ടായി കിട്ടിയത് ഈ അറിവു മാത്രമായിരുന്നു.

സന്ധ്യയ്ക്ക് കുഞ്ഞുണ്ണി അവിടെ ചെന്നു കയറിയപ്പോൾ പത്രാധിപർ ഒരു മഗ്ഗ് ബിയറുമായി തന്റെ വലിയ ചാരുകസേലയിൽ ചാരിക്കിടക്കുകയായിരുന്നു. ഓൾഗ അരികത്തിരുന്നു.

“ഇതാ വരുന്നു ഒരു യുദ്ധലേഖകൻ,” പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു. ഓൾഗ ചിരിച്ചു.

“ഇങ്ങനെ കളിയാക്കുന്നത് അന്യായമാണ്,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. “ഓൾഗയ്ക്ക് ലോകവിപ്ലവത്തെക്കുറിച്ച് എഴുതാമെങ്കിൽ—”

“ഞാൻ ലോകവിപ്ലവത്തെക്കുറിച്ച് എഴുത്തു നിർത്തിയല്ലോ,” ഓൾഗ പറഞ്ഞു. “ഞാനിപ്പോൾ എഴുതുന്നത് കൈത്തറിസാധനങ്ങളെക്കുറിച്ചു മാത്രമാണ്.”

“വിപ്ലവത്തിന്റെ വിധിയാണത്, ഓൾഗാ,” പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു.

കരംബഹദൂർ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിലുള്ള മഗ്ഗ് നിറച്ചു. പത്രാധിപർക്കു വേണ്ടി ഭക്ഷണം പാകം ചെയ്യുന്നതും ആ വീടിന്റെ സംവിധാനം കൈകാര്യം ചെയ്യുന്നതും പത്രാധിപരുടെ മദ്യപാനം നിയന്ത്രിയ്ക്കുന്നതുമൊക്കെ കരംബഹദൂറാണ്. ആ വീട്ടിലെ ഇതിഹാസകാരനും കരംബഹദൂർതന്നെ. ആയിരത്തിത്തൊള്ളായിരത്തി നാൽപത്തിയൊന്നിൽ സഹരൻപൂരിൽ, നാൽപത്തിരണ്ടിൽ വാരാണസിയിൽ, പത്രാധിപർ അങ്ങനെ പറഞ്ഞുതുടങ്ങവേ അതിന്റെ ഉപകഥകളിൽ ഏതെങ്കിലും ഒന്ന് ഓർമ്മപ്പിശകിൽ തടഞ്ഞു നിന്നാൽ പത്രാധിപർ കരംബഹദൂറിന്റെ നേർക്കു നോക്കും; മദ്യമോ, ഭക്ഷണമോ വിളമ്പുന്ന കരംബഹദൂർ സമസ്യ പൂരിപ്പിയ്ക്കും. പുരാവസ്തുമന്ദിരത്തിനകത്ത് എല്ലാം ജഡമായിത്തീർന്നിരുന്നില്ല; യമുനാതടത്തിലെ കുടിൽ പ്പരപ്പുകൾക്കിടയിൽ, അസംസ്കൃതരാസപദാർത്ഥങ്ങൾകൊണ്ട് കെട്ടിയുണ്ടാക്കിയ കൈബോംബുകളും കല്ലച്ചിൽ അടിച്ച ലഘുലേഖകളും സൂക്ഷിച്ചു വെച്ച്, മേൽക്കൂരയുടെ പഴുതുകളിലൂടെ അകത്തേയ്ക്കു വീണ നിലാവെളിച്ചത്തിൽ കരംബഹദൂറും പത്രാധിപരും ഭാംഗ് കഴിച്ച് ബോധംകെട്ടുറങ്ങി. വിപ്ലവത്തെ സ്വപ്നം കണ്ട കുടിലിന്റെ ഓർമ്മ പുരാണകിലയുടെ സമീപം നിന്ന ആ വലിയ വീട്ടിൽ പിന്നെയും പിന്നെയും ഉയിർത്തു. അദൃശ്യമായ ഒരു നിഴൽക്കാമ്പിനെപ്പോലെ നിലനിന്നുകൊണ്ട് അത് ആ വീട്ടിനകത്തെ എല്ലാറ്റിനെയും സ്വാധീനിച്ചു; കാലാവസ്ഥയിൽനിന്നോ, ഭക്ഷണത്തിൽനിന്നോ തുടങ്ങുന്ന ചെറുസംഭാഷണത്തെ, പരകായപ്രവേശിയായ ഒരു വ്യഥിതാത്മാവിനെപ്പോലെ, അതു വിപ്ലവത്തിലേയ്ക്കും

വിമോചനത്തിലേയ്ക്കും വീണ്ടും വീണ്ടും തിരിച്ചുവിട്ടു. അങ്ങനെ പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു, “എല്ലാ വിപ്ലവങ്ങളും വിമോചനയുദ്ധങ്ങളും അമിതമായ വിലകളാണ്. ഒരു തരത്തിലല്ലെങ്കിൽ മറ്റൊരു തരത്തിൽ വിലകൊടുത്തവർക്കേ അതു മനസ്സിലാവൂ. യാൻ മസാരിക് മരിച്ചത് എങ്ങനെയെന്ന് നിനക്ക് ഓർമ്മയുണ്ടോ, ഓൾഗാ?”

ചെക്കുകാരിയായ ഓൾഗ അസ്വസ്ഥയായി. അതറിഞ്ഞുകൊണ്ട് കനിവോടെ പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു. “ഇവിടെ, ഓൾഗാ, നീ എന്തിനു ഭയപ്പെടണം? നിന്റെ മനസ്സിലുള്ളതൊന്നുംതന്നെ മറച്ചു വയ്ക്കാൻ ശ്രമിയ്ക്കേണ്ടതില്ല. പക്ഷേ, മസാരിക് മരിയ്ക്കുമ്പോൾ നീ നന്നെ കൊച്ചായിരുന്നിരിയ്ക്കണം. മുകൾനിലയിലെ ജനാലയിൽനിന്ന് താഴോട്ട് തള്ളിയിടപ്പെട്ട മസാരിക് ജനാലപ്പടിയിൽ വിസർജ്ജിച്ചു. വിപ്ലവത്തിന്റെയും പ്രതിവിപ്ലവത്തിന്റെയുമൊക്കെ നേതാക്കന്മാർക്ക് ഭയത്തിന്റെ നിമിഷത്തിൽ മറ്റെന്തു ചെയ്യാനുണ്ട്?”

മറ്റെന്തെന്ന് ഓർക്കാതിരിയ്ക്കാൻ ശ്രമിച്ചിട്ടും ഓൾഗ ഓർത്തു പോവുകയായിരുന്നു: ദിമിത്രോവിനെ, എന്തിന്, വ്ളാദമർ ഇല്ലിച്ച് ലെനിനെപ്പോലും, ആരെങ്കിലും ഭേദ്യം ചെയ്ത് രഹസ്യപ്പോലീസു താവളത്തിന്റെ ഏഴാംനിലയിലെ ജനാലയിൽനിന്ന് താഴോട്ട് തള്ളിയിരുന്നെങ്കിൽ എന്തു സംഭവിയ്ക്കുമായിരുന്നു? നൊടിനേരം ജനാലപ്പടിയിലെ കളങ്കത്തിൽ ഉൾക്കണ്‍ പതിപ്പിച്ച്, പിന്നെ, ആ കളങ്കത്തിൽനിന്ന് ഒരു കുട്ടിയുടെ നിലവിളിയോടെ ഓടിയകലുന്ന തന്നെത്തന്നെ ഓൾഗ കണ്ടു. ക്ഷണികമായ ആ അഭിമുഖം അവസാനിയ്ക്കുകയും അവൾക്കു ചുറ്റും വിപ്ലവം വീണ്ടും ശാന്തവും മാന്യവുമാവുകയും ചെയ്തു.

അറിയാതെതന്നെ പത്രാധിപർ തന്റെ വിരലുകളിലേയ്ക്ക് നോക്കി, അവയെ മടക്കിയും നിവർത്തിയും അവയുടെ ചലനാലസ്യത്തിൽ ഒരന്യനെപ്പോലെ പരിതപിച്ചും തുടർന്നു, “കുഞ്ഞേ, ഓൾഗാ, നീ ഇവിടെ ചിന്തിയ്ക്കാനും സംസാരിയ്ക്കാനും മടിയ്ക്കരുത്. ഭാരതീയ-ചെക്ക് മൈത്രീ സംഘടനയുടെ അദ്ധ്യക്ഷനാണ് ഞാനെന്ന കാര്യം നിന്നെ ഭയപ്പെടുത്താതിരിക്കട്ടെ. ഇത് എന്റെയും കരംബഹദൂറിന്റെയും

വീടാണ്, ഒറ്റിക്കൊടുക്കപ്പെട്ട വിപ്ലവത്തിന്റെ പുരാവസ്തു മന്ദിരം."

ഊണു കഴിഞ്ഞ് അവർ വീണ്ടും സ്വീകരണമുറിയിൽ തിരിച്ചു വന്ന് സംസാരിയ്ക്കാനിരുന്നു. പത്രാധിപർ വീണ്ടും തന്റെ മഗ്ഗ് നിറയ്ക്കുന്നതിൽ നിശ്ശബ്ദനായി ആവലാതിപ്പെടാൻ കരംബഹദൂർ ആ മുറിയിൽ വന്നുംപോയും കൊണ്ടിരുന്നു. രാത്രി നീണ്ടു.

"ഓൾഗാ," പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു, "കൈയും കാലും വേണ്ടുവോളം നിവർത്തി സുരക്ഷിതത്വം അനുഭവിയ്ക്കൂ. ഈശ്വരന് സ്തുതി, ഇവിടെ ഞങ്ങൾ വിപ്ലവത്തെ ഒറ്റിക്കൊടുത്തു, കരംബഹദൂറും ഞാനും, ഓൾഗാ—"

ഓൾഗ പത്രാധിപരുടെ വലിയ കസേലയ്ക്കു നേരെ ചാഞ്ഞു.

"കുഞ്ഞുണ്ണീ, എന്റെ പ്രാഗ് സന്ദർശനങ്ങളിലൊന്നിൽ ഓൾഗ എന്റെ ദ്വിഭാഷിയായിരുന്നു എന്ന കാര്യം ഞാൻ നിന്നോടു പറഞ്ഞിരുന്നോ? ഇല്ലെന്നു തോന്നുന്നു. അതെന്നായിരുന്നു, ഓൾഗാ? ആ കാലത്തെക്കുറിച്ചു സംസാരിയ്ക്കാൻ നിനക്കിന്ന് ധൈര്യമുണ്ടാവില്ല. സാരമില്ല, നീയത് പറയേണ്ട. എന്നാൽ ദൂബ്ചെക്കിന്റെ വസന്തം എനിയ്ക്ക് മറക്കാനാവുന്നില്ല. കാരണം, ഞാൻ അതിന്റെ ദുരന്തം അന്നേ കണ്ടവനായിരുന്നു. നോക്കൂ—"

വിപ്ലവത്തിന്റെ ദുരന്തം വിപ്ലവകാരിയുടെ അനിവാര്യദുരന്തമായിക്കൊണ്ടിരുന്ന ആ വീട്ടിൽ എന്തു നോക്കാനാണ്, പത്രാധിപർ പറഞ്ഞതെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കോ, ഓൾഗയ്ക്കോ മനസ്സിലായില്ല; പത്രാധിപർ തന്റെ വിരലുകളിലേയ്ക്ക് നോക്കി, വാതരോഗത്തിന്റെ ആദ്യസ്പർശമേറ്റ വിരലുകളെ ഒരു മുദ്രയുടെ ഗൂഢാവർത്തനത്തിലെന്നപോലെ ദുഃഖസംതൃപ്തിയിൽ മടക്കുകയും നിവർക്കുകയും ചെയ്തുകൊണ്ടിരുന്നു. വൃദ്ധമായ എന്തിനോടും കനിയുന്ന സ്ത്രീയുടെ സാത്വികത ഓൾഗയിൽ നിറഞ്ഞു.

"ഇൻഡോളജിയിലുള്ള നിന്റെ പഠനം എങ്ങനെ നടക്കുന്നു?" പത്രാധിപർ ഓൾഗയോടു ചോദിച്ചു.

"നടക്കുന്നു."

"നിന്റെ ഭർത്താവ് മോസ്കോവിൽനിന്ന് എപ്പോൾ തിരിച്ചു വരും?"

“അറിഞ്ഞുകൂടാ.”

പത്രാധിപർ കുറെ നേരം മൗനിയായി. എന്നിട്ടു പറഞ്ഞു, “അന്ന് നിന്നെ ഒരിക്കൽ ചുംബിച്ചുപോയത് പ്രാഗ് വസന്തത്തിനുവേണ്ടിയായിരുന്നു, കുഞ്ഞേ—”

മുട്ടിനു മീതെ പാതിവഴിയോളം മാത്രമിറങ്ങിയ കുറുകിയ പാവാടയ്ക്കു വെളിയിൽ മെത്തയുടെ കറുത്ത പട്ടിനു മുകളിൽ ഓൾഗയുടെ വലിയ വെളുത്ത തുടകൾ നിറഞ്ഞുനിന്നു. അവയിൽ തട്ടിക്കൊണ്ട് പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു, “വിപ്ലവത്തിനു പ്രതിവിധി വാർദ്ധക്യമാണ്.”

നേരം കടന്നിരുന്നു. പത്രാധിപർക്ക് ഉറക്കം പിടിയ്ക്കുകയായിരുന്നു. ഉറക്കച്ചടവോടെ അയാൾ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നേർക്കു തിരിഞ്ഞു.

“കുഞ്ഞുണ്ണീ, കൽക്കത്തയിൽ ചെന്നാൽ നീ ഉടൻതന്നെ അഭയാർത്ഥിപ്പാളയങ്ങളിലേയ്ക്കു പോകണമെന്ന പക്ഷം എനിയ്ക്കില്ല. എന്നുവെച്ചാൽ റാണാഘട്ടിലേയ്ക്കോ, നാദിയയിലേയ്ക്കോ പോകുന്നതിനുമുമ്പ് നീ കൽക്കത്തയിൽ താമസിയ്ക്കണം. സമയം പ്രശ്നമാവരുത്.”

“താമസിയ്ക്കാം.”

“നീ ശിവാനിയെ കാണണം.”

“കാണാം.”

“ഞാൻ കാണാൻ പറഞ്ഞിട്ടാണെന്ന് പറയണം.”

“പറയാം.”

“താപസചന്ദ്രന്റെ കേയ്സ് എന്തായി?”

“അന്വേഷിയ്ക്കാം.”

കരംബഹദൂർ കടന്നുവന്ന് പത്രാധിപരുടെ കസേലയ്ക്കു പിന്നിൽ നിൽപ്പുറപ്പിച്ചു.

“നോക്കൂ, ഓൾഗാ,” പത്രാധിപർ പറഞ്ഞു, “മസാരിക്കിന്റെ വിധി എല്ലാവർക്കും വന്നോളണമെന്നില്ല. ചില വിപ്ലവകാരികൾ, ഉദാഹരണത്തിന് കരംബഹദൂർ, വിപ്ലവത്തിന്റെ സ്നേഹം പാലിയ്ക്കുന്നു. എനിയ്ക്കുറങ്ങാൻ സമയമായി എന്ന് കരംബഹദൂർ പറയുകയാണ്. കുഞ്ഞുണ്ണീ, നീ ഓൾഗയെ അവളുടെ വീട്ടിൽക്കൊണ്ടു ചെന്നാക്കൂ.”

ആ വലിയ കസേലയിൽ ചാഞ്ഞുകിടന്നുകൊണ്ടുതന്നെ അദ്ദേഹം ഉറങ്ങിക്കഴിഞ്ഞിരുന്നു. ഇനി പതുക്കെ കിടപ്പറയിൽ

കൊണ്ടുചെന്നു കിടത്തേണ്ടത് കരംബഹദൂറിന്റെ ചുമതലയാണ്.

ഉറക്കത്തിലാണ്ട ആചാര്യനോട് വാത്സല്യത്തോടെ വിടവാങ്ങി കുഞ്ഞുണ്ണി പുറത്തിറങ്ങി. നിലാവേറ്റു കിടന്ന നിരത്തിലൂടെ കാറ് നീങ്ങുമ്പോൾ അടുത്തിരുന്ന ഓൾഗ കുഞ്ഞുണ്ണിയോടു ചോദിച്ചു, “ആരാണ് ശിവാനി?”

“എന്റെ ഭാര്യയാണ്.”

അഞ്ച്

കുഞ്ഞുണ്ണി മഥുരാ റോഡിലേയ്ക്കു കാർ തിരിച്ചു. നിരത്തിന് സമാന്തരമായികിടക്കുന്ന പുരാണകിലയുടെ ശൃംഖലയ്ക്കുമേൽ പാതിരാച്ചന്ദ്രൻ ഞാന്നുകിടന്നു.

"നമുക്ക് ആ അവശിഷ്ടങ്ങൾവരെ ഒന്നു പോയാലോ?" ഓൾഗ പറഞ്ഞു.

"ഈ സമയത്തോ?"

"എന്താ പൊയ്ക്കൂടേ?"

"വിശേഷം!"

"എന്തേ?"

"ആരെങ്കിലും എന്നെ കൊല്ലും. എന്നിട്ട് നിന്നെ ബലാൽസംഗം ചെയ്യും."

ഓൾഗ ഏതോ പരിഭവത്തിൽ മുഴുകി.

"കൊലയും ബലാൽസംഗവും," അവൾ പറഞ്ഞു. "പഴക്കം ചെന്ന ഈ കഥ ചരിത്രത്തിന് മതിവരാത്തതെന്തുകൊണ്ട്?"

"ചരിത്രത്തിന്റെ മതിവരായ്മ നമ്മുടെ മുമ്പിൽ അവശിഷ്ടങ്ങളായി കിടക്കുന്നതു കണ്ടില്ലേ? ആരുടെയൊക്കെയോ തലസ്ഥാനനഗരികളുടെ അവശിഷ്ടങ്ങളാണത്, ഒരസ്തിവാരത്തിനുമേൽ മറ്റൊരസ്തിവാരം. പ്രാഗിലേക്കു വന്ന സൈന്യങ്ങളെപ്പോലെ ഏതൊക്കെയോ സൈന്യങ്ങൾ ഇവിടെ വന്ന കഥ."

കുഞ്ഞുണ്ണി കാറിന്റെ വേഗത കുറച്ചു. സ്റ്റീയറിങ്ങിലിരുന്ന കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കൈയ്ക്കുമേൽ കൈ വെച്ചുകൊണ്ട് അവൾ പറഞ്ഞു, "നിർത്തൂ."

കുഞ്ഞുണ്ണി കാറു നിർത്തി. അവശിഷ്ടങ്ങളിലേയ്ക്ക് അവൾ നടന്നേയ്ക്കുമോ എന്ന ആശങ്ക കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ബാധിച്ചു.

"ഓൾഗാ, നീ എന്തു ചെയ്യാൻ പോകുന്നു?" കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

"ഒന്നുമില്ല. ഇവിടെ ഇത്തിരിനേരം നിന്നുകൊണ്ട് അകലത്തെ അവശിഷ്ടങ്ങളെ ഞാൻ കാണട്ടെ."

അവളോടൊത്ത് കുഞ്ഞുണ്ണിയും പുറത്തിറങ്ങി. കാറിൽ ചാരി നിന്നുകൊണ്ട് അവർ പഴയ കോട്ടയിലേയ്ക്കു നോക്കി. ആളൊഴിഞ്ഞ പാതയിൽ അങ്ങുമിങ്ങും ഇത്തിരി നടന്നു. നിരത്തിൽ ഒന്നും അനങ്ങിയില്ല. നിരത്തിൽ നിന്ന് കാൽ നാഴികയോളം അകലെക്കിടന്ന പുരാണദുർഗ്ഗത്തിന്റെ വെളിനിലങ്ങൾ കാടുപിടിച്ചുകിടന്നു, കോട്ടയ്ക്കകത്താകട്ടെ എങ്ങുനിന്നോ തെണ്ടിയെത്തിയ നിരാശ്രയന്മാർ രാജാക്കന്മാരുടെ കൊത്തളങ്ങളിൽ മരപ്പൊത്തിലെ നത്തുകളെപ്പോലെ കൂടു വെച്ചു പാർത്തു. നിലാവിൽ നിഴലായി, ഇരുളായി, കൊത്തളവും മതിലും എന്നോ കെട്ടടങ്ങിയ ചിതയിലെ അസ്ഥികളെപ്പോലെ കിടന്നു.

"എന്തിനാണ് നിങ്ങളത് പറഞ്ഞത്?" ഓൾഗ ചോദിച്ചു.

"എന്ത്"

"പ്രാഗിലേയ്ക്ക് വന്ന സൈന്യങ്ങളെക്കുറിച്ച്."

കരയാൻ തുടങ്ങുന്ന കുട്ടിയുടേതുപോലെ ഓൾഗയുടെ ചുണ്ടുകൾ കോടി.

"ക്ഷമിയ്ക്കണം." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

"നമുക്കു പോകാം."

കാറ് നീങ്ങി. പട്ടണവീടുകളുടെ വിടവുകളിലൂടെ ഇപ്പോഴും അവശിഷ്ടങ്ങൾ കാണാമായിരുന്നു.

"ഓൾഗാ, ഞാൻ നിന്നെ വേദനിപ്പിച്ചു, അല്ലേ?"

"സാരമില്ല."

കണ്ടും കേട്ടുമില്ലാത്ത സഹോദരങ്ങളുടെ ഉറക്കത്തിന് ഭംഗം തട്ടാതിരിയ്ക്കാനെന്നോണം കുഞ്ഞുണ്ണി അതീവ സൗമ്യതയോടെ മുന്നോട്ടു നീങ്ങി.

"ഈ പാത—ഓൾഗാ, ഇതെത്തുന്നത് എവിടെയാണെന്ന് നിനക്കറിയാമോ?"

"എവിടെയാണ്?"

മഥുരാ റോഡിൽനിന്ന് മഹറാണിബാഗിലേയ്ക്കു തിരിയാനുള്ള ഇണർപ്പ എത്തി കുഞ്ഞുണ്ണി വീണ്ടും കാറു നിർത്തി.

"ഇതാ, ഈ പാതയിലൂടെ നോക്കിയാൽ," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "എനിയ്ക്ക് മഥുരാപുരി കാണാം."

ഓൾഗ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കൈപ്പടം പതുക്കെ തലോടി. കുഞ്ഞുണ്ണി യാത്ര തുടർന്നു. മഥുരാറോഡു വിട്ട് അവർ മഹറാണി ബാഗിനു നേർക്കു നീങ്ങി. വീടെത്തിയപ്പോൾ ഓൾഗ പറഞ്ഞു, "വരൂ."

"ഇപ്പോൾ രാത്രിയ്ക്കു ചെറുപ്പമാണെന്നു പറഞ്ഞുകൂടല്ലോ." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

"സാരമില്ല. രാത്രിയുടെയും സ്ത്രീയുടെയും വയസ്സ് നാം നിശ്ചയിയ്ക്കുന്നതുപോലെയാണ്."

വെണ്ണക്കല്ലിന്റെ കോവണിപ്പടി കയറി ഒന്നാം നിലയിലുള്ള കതക് ഓൾഗ ചാവിയിട്ടു തുറന്നു.

"വരൂ."

അടുക്കും ചിട്ടയുമില്ലാത്ത വീട്ടകം, സംഗീതസാമഗ്രികളും ഉടുപ്പുകളും പുസ്തകങ്ങളും അവിടവിടെ ചിതറിക്കിടന്നു.

"ഇത് ഒരു ജിപ്സിയുടെ വീടാണ്," അവൾ പറഞ്ഞു. "ഇരിയ്ക്കൂ."

അവൾ അലമാര തുറന്ന് ഒരു വീഞ്ഞുകുപ്പി പുറത്തെടുത്തു. കുഞ്ഞുണ്ണി തടുത്തു.

"സാരമില്ല," അവൾ പറഞ്ഞു, "ഇത് പങ്കിടൂ. ഇന്നു രാത്രി എന്റെയുള്ളിൽ ആക്രമണങ്ങളുടെ ദുഃഖമാണ്."

ഓൾഗ ചെറിയ സ്ഫടികചഷകങ്ങളിൽ വീഞ്ഞു പകർന്നു. സ്ഫടിക പാത്രങ്ങൾ പതുക്കെത്തമ്മിലിടിച്ച് ഇത്തിരി മുത്തിക്കുടിച്ച് അകത്തു പോയി ചെരുപ്പുകളും പാവാടയും അരമുറുക്കും ഉരിഞ്ഞു കളഞ്ഞ് ഒരുറക്കുകുപ്പായം മാത്രമിട്ട് ഓൾഗ തിരിച്ചു വന്നു.

"നിങ്ങൾക്കു വസ്ത്രം മാറ്റണമെങ്കിൽ," അവൾ കുസൃതി പറഞ്ഞു, "ഇതാ ഇതുപോലൊന്ന് ഞാൻ നിങ്ങൾക്കു തരാം."

ഓൾഗ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ അടുത്ത് വന്ന് ഇരുന്നു:

"ഇത് ജിപ്സികളുടെ വീഞ്ഞാണ്," അവൾ പറഞ്ഞു. "ജിപ്സികളുടെ കാര്യം പറഞ്ഞത് ആലങ്കാരികമായിട്ടായിരുന്നില്ല. ഞാൻ യഥാർത്ഥത്തിൽ ചെക്കുകാരിയല്ല. എന്റെ പൂർവികന്മാർ റൊമാനിയയിൽനിന്നും അതിനും മുമ്പ് മറ്റെങ്ങോനിന്നും നിർബാധം സഞ്ചരിച്ചെത്തിയ ജിപ്സികളായിരുന്നു. മഥുരാപുരിയിലെ നിങ്ങളുടെ ഈശ്വരനെപ്പോലെയുള്ള എന്തൊക്കെയോ സങ്കല്പങ്ങളെയും പേറിക്കൊണ്ട് കാളവണ്ടികളിൽ അവർ മലകൾ കടന്നു യാത്ര ചെയ്തു."

വീഞ്ഞിന്റെ പ്രസരത്തിൽ ഓൾഗയുടെ കവിളുകൾ തുടുക്കുകയും കൺതടങ്ങൾ നനയുകയും ചെയ്തു.

അവൾ തുടർന്നു, "എന്റെ ഭർത്താവ് ഒരു സുഡറ്റൻ ജർമ്മൻകാരനാണ്. അയാൾ മോസ്ക്കോവിൽ പഠിയ്ക്കുന്നു. പഠിയ്ക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നത് ശരിയല്ല, പരിശീലനം നേടുന്നു. ഇനിയുമെത്ര കൊല്ലം അവിടെ കഴിയുമെന്ന് എനിയ്ക്കറിഞ്ഞുകൂടാ. ഏതായാലും അയാൾ തിരിച്ചുവരുമ്പോൾ ഞങ്ങളുടെ രഹസ്യവകുപ്പിന്റെ ഒരുയർന്ന പദവിയിലേയ്ക്കായിരിക്കും വരുക. ഇനിയുമൊരാക്രമണമുണ്ടാകുമ്പോൾ റഷ്യക്കാരുടെ ടാങ്കുസൈന്യത്തെ ക്ഷണിക്കാൻ ഒരു ചെക്കുകാരൻ വേണമല്ലോ. സുഡറ്റൻ ജർമ്മൻകാർ പണ്ടും ഇങ്ങനെയാണ് നാസിപ്പടയെ ചെക്കോസ്ലോവാക്യയിലേയ്ക്ക് ക്ഷണിച്ചത്."

വീഞ്ഞുപാത്രങ്ങൾ ഒഴിഞ്ഞു, ഓൾഗ അവയെ പിന്നെയും നിറച്ചു.

"ഓൾഗ എന്നാണ് തിരിച്ചുപോവുന്നത്?" കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു. തിരിച്ചു പോക്കിന്റെ അലംഘ്യതയിൽ അവൾ ഏതാനും നിമിഷങ്ങളോളം സ്വയം നഷ്ടപ്പെട്ടു.

"എന്തിലേയ്ക്കു തിരിച്ചുപോവുക എന്ന് ഞാൻ എന്നോടു തന്നെ പലവുരു ചോദിച്ചതാണ്," അവൾ പറഞ്ഞു. "ചാരവകുപ്പിന്റെ വിരുന്നുകൾക്കോ? പുരാതനമായ എന്റെ വർഗ്ഗം വെളുത്ത മനുഷ്യന്റെ ബീജപ്രളയത്തിൽ മുങ്ങി മുങ്ങി ഇല്ലാതാവുന്നതു കാണാനോ? നിങ്ങൾ എന്നെയിന്ന് ദുഃഖംകൊണ്ട് നിറച്ചിരിക്കുന്നു. എന്റെയുള്ളിൽ ഇപ്പോൾ പ്രാചീനങ്ങളായ ആക്രമണങ്ങളാണ്. ഞാൻ സ്നേഹിക്കുന്ന പുരുഷൻ ഇന്ന് ഏതോ പാർക്കിങ് ലോട്ടിൽ കാവൽക്കാരനായി

കഴിയുന്നു. ഞാൻ പറയുന്നത് നിങ്ങൾക്ക് വിശ്വസിയ്ക്കാനാവില്ല; ഞാൻ ആ മനുഷ്യനെ കണ്ടിട്ടില്ല. ഇനിയൊട്ടു കാണുകയുമില്ല."

"ആരാണത്?"

"ദൂബ്ചെക്," ഓൾഗ പറഞ്ഞു. ഓൾഗ തുടർന്നു, "പ്രാഗ്‌വസന്തത്തിൽ ഞാനവിടെയായിരുന്നു. ഞങ്ങളുടെ ജീവിതത്തിലാദ്യമായി കമ്മ്യൂണിസവും പദ്ധതിയും ഞങ്ങളെ മത്തുപിടിപ്പിച്ചു. അങ്ങിനെ മത്തുപിടിച്ചുകൊണ്ട് ഇരട്ടിപ്പണിചെയ്യുമ്പോൾ ദൂബ്ചെക്കിന്റെ ശാന്തസ്വരം ഞങ്ങൾ സ്വതന്ത്രരാണെന്ന് ഞങ്ങളെ സദാ ഓർമ്മിപ്പിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു."

ഓൾഗ വീഞ്ഞുപാത്രം പിന്നെയും നിറച്ചു, എന്നിട്ട് ഒരു കുട്ടിയെപ്പോലെ ശഠിച്ചു, "വസന്തത്തിന്റെ സമൃദ്ധിയിലേക്ക് ടാങ്കുകൾ ഉരുണ്ടുവന്നു. എന്തിനാണവ വന്നതെന്ന് നിങ്ങൾ എനിയ്ക്കു പറഞ്ഞുതരാമോ?"

എന്തിനെന്ന് നിസ്സഹായമായി ചോദിക്കുകയാണ്. തരിശിലേയ്ക്കും കാട്ടിലേയ്ക്കും നഗരത്തിലേയ്ക്കുമൊക്കെ നീളുന്ന പാതകളിലൂടെ അന്ധസർപ്പങ്ങളെപ്പോലെ സൈന്യങ്ങൾ യാത്രചെയ്തു, കാലാകാലവും അവരങ്ങനെ യാത്രചെയ്തു. ചിലപ്പോൾ പ്രതിരോധത്തിനുവേണ്ടി, ചിലപ്പോൾ വിമോചനത്തിനുവേണ്ടി, ചിലപ്പോൾ സാമ്രാജ്യസ്ഥാപനത്തിനുവേണ്ടി പടനായകന്മാർ അവയെ നയിച്ചു. എന്തിനെന്നു ചോദിച്ച് ഉത്തരം തേടാൻ തോൽക്കുന്നവരെയാകട്ടെ, വെല്ലുന്നവരെയാകട്ടെ നിലനില്പിന്റെ ഭയങ്ങൾ അനുവദിച്ചില്ല. തൂതപ്പുഴയിൽനിന്നു കുളിച്ചുകയറി തങ്ങളുടെ തറവാട്ടുവീട്ടിലേക്കു വന്ന പെൺകുട്ടിയെ കുഞ്ഞുണ്ണി പെട്ടെന്നോർത്തു. നെല്ലുകുത്തുകാരി പാറുവമ്മയുടെ മകൾ ഹൈമവതി. കോളേജിലെ ഒന്നാം കൊല്ലത്തെ വേനലവധിയ്ക്ക് പട്ടണത്തിൽനിന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി തറവാട്ടിലേയ്ക്കു വന്നതാണ്. ഹൈമവതി അകത്തേയ്ക്കു വന്നു.

"അമ്മ പോയോ?" അവൾ ചോദിച്ചു.

"പോയി," താൻ പറഞ്ഞു.

ഇത്തിരി നാണിച്ചുകൊണ്ട് അവൾ മടങ്ങാനൊരുങ്ങി.

"നിക്കൂ," താൻ തടഞ്ഞു.

ഹൈമവതി നിന്നു, ദാസിയുടെ മകൾ അനുസരിയ്ക്കുകയായിരുന്നു. അവളുടെ ഇരുണ്ട നിറവും

മുടിയുടെ ഇരുൾച്ചയും മച്ചകത്തിന്റെ ഇരുളിൽ ഗന്ധവും സ്പർശവുമായി. ദുഃഖിതയായി അവൾ ഇറങ്ങിപ്പോയത് ഇപ്പോഴും കണ്ണിൽ കാണുന്നു; എന്തിനെന്ന് നിസ്സഹായനായി തന്നോടുതന്നെ ചോദിച്ചു പോകുന്നു... രാത്രി അതിന്റെ മായികമായ യാമങ്ങളിലേക്ക് നീങ്ങുകയായിരുന്നു; അതിന്റെ ഇന്ദ്രജാലത്തിലും വീഞ്ഞിന്റെ തുടുപ്പിലും ഓൾഗ പരിവർത്തനം പ്രാപിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നി.

“പറഞ്ഞുകൂടാത്തത് എന്തൊക്കെയോ ഞാൻ പറഞ്ഞുപോകുന്നു,” ഓൾഗ പറഞ്ഞു. “ബുഡാപെസ്റ്റിലേയ്ക്ക് റഷ്യൻ ടാങ്കുകൾ വന്നപ്പോൾ ആളുകൾ മരിച്ചു. പാൾമലീറ്റർ മരിച്ചു. അവരൊക്കെ മരിച്ചത് ചെറുത്തതുകൊണ്ടായിരുന്നു. ആ മരണങ്ങളിൽ വീരസാഹസമോ, രക്തസാക്ഷിത്വമോ ഒന്നുമുണ്ടായിരുന്നില്ല, അവ വെറും മരണങ്ങൾ മാത്രമായിരുന്നു. അതുകൊണ്ട് ടാങ്കുകൾ പ്രാഗിലേക്കു വന്നപ്പോൾ ഞങ്ങൾ ചെറുത്തില്ല, ചെറുക്കാതെ ജീവിയ്ക്കുന്ന രക്തസാക്ഷിത്വവുമായി അവശേഷിയ്ക്കാൻ ഞങ്ങൾ നിശ്ചയിച്ചു.”

ഓൾഗ തീവ്രത പൂണ്ടു, “എന്റെ ദുഃഖം ചെക്കുകാരുടെ ദുഃഖത്തേക്കാൾ പ്രാചീനമാണ്. കാളവണ്ടികളിലും കൂടാരങ്ങളിലും വീഞ്ഞും സംഗീതവും സ്നേഹവും മാത്രമറിഞ്ഞ് ലോകത്തിലൊന്നിനെയും ചൂഷണം ചെയ്യാതെ നൂറ്റാണ്ടുകൾ കഴിച്ചുപോന്ന ഞങ്ങളെ വിപ്ലവവും പ്രതിവിപ്ലവവും ഒരുപോലെ മർദ്ദിക്കുന്നു. പാട്ടു നിർത്തി, ഞങ്ങളുടെ ദൈവമൂർത്തികളെ ഒളിപ്പിച്ചു വെച്ച്, ഞങ്ങൾക്ക് ശാസ്ത്രജ്ഞന്മാരും സൈനികന്മാരും ചാരന്മാരും ഒക്കെ ആകേണ്ടിവന്നു. വെളുത്ത മനുഷ്യന്റെ ബീജപ്രളയത്തിൽ അവഹേളിയ്ക്കപ്പെട്ട് ഞങ്ങൾ ഗാഢമായ നിരാനന്ദത്തിൽ മുഴുകുന്നു. എങ്കിലും ഈ ജിപ്സിയുടെ വീഞ്ഞു കുടിയ്ക്കുമ്പോൾ എന്റെ ഗോത്രത്തിന്റെ ചുവപ്പും തവിട്ടുമായ നിറങ്ങൾ എന്നിലേയ്ക്കു തിരിച്ചുവരുന്നു.”

അത്രയും പറഞ്ഞ് ഓൾഗ തന്റെ ഉറക്കുകുപ്പായം മേലോട്ടുരിഞ്ഞു വലിച്ചെറിഞ്ഞു. ചുമലിലും മുലയിലും നാഭിയിലും തുടയിലും അവളുടെ ഗോത്രത്തിന്റെ സാത്വികപ്രതിരോധം തവിട്ടും ചുവപ്പും നിറങ്ങളായി എഴുന്നു. കാമത്തിന്റെ സീമകൾക്കപ്പുറത്തുള്ള മറ്റേതോ വികാരത്തിൽ

കുഞ്ഞുണ്ണിയെ കെട്ടിപ്പിടിച്ചുകൊണ്ട് അവൾ പറഞ്ഞു, "കറുത്ത മനുഷ്യാ, അങ്ങെന്റെ കൂടപ്പിറപ്പാണ്."

അവിടെനിന്നിറങ്ങുമ്പോൾ രാത്രിയുടെ അവസാനത്തെ യാമമായിരുന്നു. വീഞ്ഞിന്റെ കനം ആ യാത്രയെ ഒരു സ്വപ്നാടനമാക്കി; മഹറാണിബാഗിൽ നിന്ന് മഥുരാ റോഡിലേയ്ക്ക് വീണ്ടും തിരിഞ്ഞ കുഞ്ഞുണ്ണി പാതയ്ക്കിരുവശവും വഴിയടയാളങ്ങൾ അപരിചിതമാവുന്നതു കണ്ടു. ചന്ദ്രനസ്തമിച്ചിരുന്നു. എന്നാൽ അതിന്റെ ശിഷ്ടപ്രഭയിൽ നിരത്തിനിരുവശത്തും ഉയിർത്ത ദൃശ്യങ്ങളിൽ അയാൾ കോരിത്തരിച്ചു. മലമുടികൾ, അവയെ ചുറ്റിയിറങ്ങുന്ന മലമ്പാതകൾ, ചിത്രപ്പണിചെയ്ത വലിയ കാളവണ്ടികൾ. ഉൾക്കണ്ണ് ഇമച്ചു മിഴിച്ചപ്പോൾ ഓൾഗയുടെ മലമുടികൾ മാഞ്ഞുപോയി. താനെവിടെയാണ്, നഗരമെവിടെ, ഈ ദിക്കുകളേത്? ദില്ലിയിലേയ്ക്കു തിരിയുന്നതിനു പകരം താൻ തിരിഞ്ഞത് മഥുരയിലേയ്ക്കാണെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി മനസ്സിലാക്കി. ഒരുപാടു വഴി ഓടിക്കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു. പ്രാചീനദുഃഖങ്ങളെയും ദേവപ്രതിഷ്ഠകളെയും പിതൃക്കളെയും ഈ രാത്രിയിൽ വീണ്ടെടുക്കുന്ന ഓൾഗയെപ്പോലെതന്നെ താനും എന്തോ അനുഭവിയ്ക്കുകയായിരുന്നു. കാതിൽ എന്തോ പതിയുന്നു: പൈക്കിടാങ്ങളുടെ കഴുത്തിൽ ഞാത്തിയ കുടമണികൾ, കന്നുമേക്കാരന്റെ വംശീനാദം. കുഞ്ഞുണ്ണി കാർ നിറുത്തി, കൈകൾ സ്റ്റീയറിങ്ങിൽ സ്വസ്തിക ചുറ്റി നെറുകയമർത്തി നമസ്കരിച്ചു. പ്രിയങ്കരനായ ഗോപാലാ, കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, അങ്ങ് എന്നെ അങ്ങയുടെ മേച്ചിൽനിലങ്ങ ളിലേയ്ക്കു വിളിയ്ക്കുന്നതു ഞാനറിയുന്നു. എനിയ്ക്ക് ഇനിയും വരാറായിട്ടില്ല. എന്റെ യുദ്ധങ്ങളും മൗഢ്യങ്ങളും കർമ്മത്തിന്റെ ചവറുകളായി എന്നിൽ ബാക്കിനിൽക്കുന്നു. എങ്കിലും ദുഃഖം നിറഞ്ഞ ഈ ഇടവേളയിൽ, മലകളുടെ അനാഥപുത്രിയായ ഒരുവളുടെ ചോദ്യത്തിന് ഉത്തരം കാണാൻ എന്നെ സഹായിയ്ക്കുക. സേനയോരുഭയോർമദ്ധ്യേ തെളിച്ചുനിറുത്തിയ തേരിന്റെ ഇരിപ്പിടത്തിൽനിന്ന് അങ്ങ് എന്താണു പറഞ്ഞത്? മഥുരാപുരിയിലെ ദേവൻ നിശ്ശബ്ദനാവുന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണിയറിഞ്ഞു. മഥുരയിൽനിന്നുള്ള ആ നിരത്തിലൂടെ പ്രസരിച്ചു തന്നോളമെത്തിയ ഗീതാദുഃഖം കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ചൂഴ്ന്നു.

ആറ്

നചികേതസ്സിന്റെ സന്ദേഹങ്ങളെ മൃത്യു എങ്ങനെ ശമിപ്പിച്ചുവെന്ന് നിർമ്മലാനന്ദൻ ഓർത്തുനോക്കിയിട്ടുണ്ട്. സംവാദത്തിലൂടെയോ? അല്ലെന്ന് നിർമ്മലാനന്ദനു തോന്നി. സന്ദേഹങ്ങൾ ശമിച്ചത് ആദ്യം ദൃശ്യത്തി ലൂടെയും സ്പർശത്തിലൂടെയും പിന്നെ ഗാഢമായ മൗനത്തിലൂടെയും ആയിരുന്നിരിയ്ക്കണം. നചികേതസ്സ് യമനെത്തേടി പോയില്ലായിരുന്നെങ്കിൽ യഥാകാലം നചികേതസ്സിനെത്തേടി യമൻ വന്നെത്തുമായിരുന്നു. ആരായുന്നതും എത്തുന്നതും തീർത്ഥാടനത്തിന്റെ വിഭ്രമങ്ങൾ മാത്രം, അവ രണ്ടിനുമിടയ്ക്ക് ശിഷ്യന്റെയും ഗുരുവിന്റെയും സംഗമം എന്നെന്നും നിലനിന്നു. കേണൽ ബാലകൃഷ്ണന്റെ ദോഗ്രകൾ അന്ന് സിംലയിലായിരുന്നു. അവിടെ വെച്ചാണ് തദ്രൂപാനന്ദനെ ബാലകൃഷ്ണൻ കണ്ടുമുട്ടുന്നത്. സിംലയിലുള്ള തന്റെ വീട്ടിലേയ്ക്ക് ഒരൊഴിവു ദിവസം രാവിലെ കേണൽ ഉത്തംസിംഗിനെ അന്വേഷിച്ചായിരുന്നു അയാൾ കയറിവന്നത്. വളർന്നു നീണ്ട ജടയും നഖങ്ങളും, കാഷായം, വജ്രകായത്തിന്റെ തേജസ്സ്.

"കേണൽ ഉത്തംസിംഗ് ഇവിടെനിന്നും മാറിപ്പോയല്ലോ." ബാലകൃഷ്ണൻ പറഞ്ഞു.

"വളരെ മുമ്പത്തെ മേൽവിലാസമാണ് എന്റെ കൈയിൽ." ആഗതൻ മറുപടി പറഞ്ഞു. "ക്ഷമിയ്ക്കുക."

എന്തുകൊണ്ടോ ബാലകൃഷ്ണൻ ക്ഷണിച്ചു. "അകത്തു വരൂ. വിശ്രമിച്ചിട്ടു പോകാം."

അങ്ങനെ തുടങ്ങിയ പരിചയം. വർഷങ്ങൾ കഴിഞ്ഞ് തദ്രൂപാനന്ദൻ ഒരിയ്ക്കൽ പറഞ്ഞു. “ആ തെറ്റു പറ്റുമെന്നും നാം നമ്മിൽ കണ്ടുമുട്ടുമെന്നും എങ്ങനെയോ ഞാനറിഞ്ഞിരുന്നു.”

മറ്റൊരവസരത്തിൽ. ബാലകൃഷ്ണൻ അവധിയിലാണ്. കേദാരനാഥിനു സമീപമുള്ള തദ്രൂപാനന്ദന്റെ ആശ്രമത്തിൽ അതിഥിയായി താമസിയ്ക്കുന്നു. പീഞ്ഞമരങ്ങൾ വളർന്നുനിന്ന മലഞ്ചെരിവിലൂടെ പടനായകനും സന്യാസിയും നടന്നു.

“നാമൊരു ചോദ്യത്തിന് ഉത്തരം തേടുകയാണ്”, തദ്രൂപാനന്ദൻ പറഞ്ഞു.

“സ്കൂളിൽ കണക്കുചെയ്തത് ബാലകൃഷ്ണനോർമ്മയുണ്ടോ?”

“ഓർമ്മയുണ്ട്.”

“ബാലകൃഷ്ണൻ കണക്കിൽ മോശമായിരുന്നു, അല്ലേ?”

“മോശമായിരുന്നു.”

“എന്റെ കാര്യമാകട്ടെ ശോചനീയമായിരുന്നു. പതിനേഴിന്റെ ഗുണകോഷ്ഠം ചൊല്ലാൻ മേലാഞ്ഞ് എനിയ്ക്കു കിട്ടിയ തല്ലിന്റെ കാര്യമോർക്കുമ്പോൾ ശിവ, ശിവ!”

കുട്ടികളുടെ ഉല്ലാസത്തോടെ രണ്ടുപേരും ചിരിച്ചു. പീഞ്ഞ മരങ്ങളിലൂടെ ഇളം ചൂടുള്ള സൂര്യൻ മലഞ്ചെരിവു നിറഞ്ഞു.

“നോക്കൂ,” തദ്രൂപാനന്ദൻ പറഞ്ഞു, “ഇത്രയും സൂര്യവെളിച്ചത്തിന്റെ നടുക്കു നിന്നുകൊണ്ടാണ് നാം നമ്മുടെ മനക്കണക്കിന് ഒരുമിച്ച് ഉത്തരം തേടുന്നത്. പ്രകൃതിയുടെ ഈ തുറസ്സിലും പ്രസാദത്തിലും ബാലകൃഷ്ണൻ ആദിഗുരുവിനെ ആവാഹിയ്ക്കൂ.”

തനിയ്ക്ക് അറിവു പകർന്നുതന്നവരെയത്രയും ബാലകൃഷ്ണൻ ആദരവോടെ സ്മരിച്ചു, സ്മരിയ്ക്കുന്ന മനസ്സിൽ അപാരമായ ഒരു ഗുരുപരമ്പര തെളിഞ്ഞു; കണ്ടുമുട്ടിയവരാരും തന്നെ എന്തെങ്കിലും അറിവ് പകർന്നു തരാതെ കടന്നു കളഞ്ഞിട്ടില്ല. ഓരോ അന്ധനും വെളിച്ചം തന്നു. ഓരോ മൂകന്റെയും കർണമന്ത്രം തന്നിൽ ലയിച്ചു ചേർന്നു. തദ്രൂപാനന്ദന്റെ സാമീപ്യം തരംഗങ്ങളായി തന്നിലൂടെ കടന്നുപോയി. വെയിലിന്റെ ഇളം ചൂട് പീഞ്ഞമരങ്ങളിലൂടെ കടന്നു പോയി. പൊടുന്നനെ ബാലകൃഷ്ണൻ സ്നേഹപരവശനായി.

“എനിയ്ക്കിപ്പോളറിയാം,” ബാലകൃഷ്ണൻ പറഞ്ഞു, “എന്റെ ഗുരു ആരെന്ന്.”

നചികേതസ്സിന്റെ ആദിസന്ദേഹങ്ങൾ തനിയ്ക്കു തന്നവൻ, നട്ടെല്ലിൽ നിന്നു പതഞ്ഞൊഴുകിയ ചോരയുടെ വെളിപാടിൽ, തിരോധാനത്തിന്റെ മൗനത്തിൽ, ആ സന്ദേഹങ്ങൾക്കുള്ള ഉത്തരം തനിയ്ക്കു തന്നവൻ.

“സിപാഹി ബേലിറാം,” ബാലകൃഷ്ണൻ പറഞ്ഞു, “അതെങ്ങനെയെന്ന് വിവരിച്ചു തരാൻ എനിയ്ക്കു കഴിവില്ല.”

ഓം സഹനാവവതു, തദ്രൂപാനന്ദന്റെ കനിവും സ്നേഹവും ബാലകൃഷ്ണനെ ചൂഴ്ന്നു. അങ്ങനെ ബാലകൃഷ്ണൻ ഒരിയ്ക്കൽകൂടി ചുഷൂലിലെ മലഞ്ചെരിവുകളെ കണ്ടു; നിറഞ്ഞു നില്ക്കുന്ന ഉഷഃസന്ധ്യ, കാട്ടുമരങ്ങൾ, അവയിലൂടെ അകലങ്ങളിലേയ്ക്ക് ചുഴലി തിരിഞ്ഞ് അന്യമായിത്തീർന്ന യുദ്ധം. തന്റെ സമീപത്ത് ബേലിറാം കിടക്കുന്നു. നട്ടെല്ലിലെ മുറിവിൽ നിന്ന് അപ്പോഴും മുന്നേപ്പോലെ ചോര പതഞ്ഞൊഴുകി.

സാബ്, നാം വീണ്ടും ആവർത്തിയ്ക്കുന്നല്ലോ, ബേലിറാം പറഞ്ഞു.

എനിയ്ക്കുവേണ്ടി ബേലിറാം വീണ്ടും മരണം അനുഭവിയ്ക്കുകയാണോ? ബാലകൃഷ്ണൻ ചോദിച്ചു.

സാബ്, ഇത് അദ്ധ്യയനത്തിന്റെ നിമിഷമാണ്. നമുക്കുവേണ്ടി ഇതൊരുക്കാൻ അവൻ എന്തുമാത്രം പാടുപെട്ടിരിയ്ക്കുന്നു! ഒരു യുദ്ധമത്രയും ഒരു ബാലപാഠത്തിനുവേണ്ടി!

ചുഷൂലിലെ കാടുകൾ മാഞ്ഞുപോയി. ചിരിച്ചുകൊണ്ട് തദ്രൂപാനന്ദൻ മുമ്പിൽനിന്നു. അപ്പോഴും പീഞ്ഞമരങ്ങളിലൂടെ സൂര്യൻ ഉതിർന്നിറങ്ങുകയായിരുന്നു. കേദാരനാഥിലെ വിരുന്നു കഴിഞ്ഞ് ബാലകൃഷ്ണൻ താവളത്തിലേയ്ക്കു മടങ്ങി.

ബേലിറാമിന്റെ ഗ്രാമം സന്ദർശിച്ച ബാലകൃഷ്ണന്റെ തീർത്ഥാടന രഹസ്യം ദോഗ്രകൾ അറിഞ്ഞില്ല. അവർ അവരുടെ പടനായകനു ചുറ്റും പൊതിഞ്ഞുകൂടുകയും അയാളെ കാലുകഴുകിച്ചൂട്ടുകയും ചെയ്തു. ഗുരുപീഠം സന്ദർശിക്കാൻ ബാലകൃഷ്ണൻ വീണ്ടും വീണ്ടും ആ ദോഗ്രാ ഗ്രാമത്തിൽ ചെന്നു. ഓരോ സന്ദർശനത്തിനും ബേലിറാം തനിയ്ക്ക് പുതിയ അറിവുകൾ തന്നു. ആ അറിവിൽ പ്രഭയും നളന്ദയും മരിച്ചത് ഒരു മഹാപ്രയാണത്തിന്റെ അനുഭവമായി മാറി.

നോക്കൂ, സാബ്, ബേലിറാം പറഞ്ഞു. സൂര്യവെളിച്ചത്തിന്റെ സ്വച്ഛതയിലൂടെ, കുളിർകാറ്റിലൂടെ പറന്നുവീണ് ആത്മത്യാഗം ചെയ്യുക! എന്തൊരനുഭൂതിയാണത്!

ആ വേദനയോർത്ത് ഞാൻ ദുഃഖിയ്ക്കുകയാണല്ലോ, ബേലിറാം, ബാലകൃഷ്ണൻ പറഞ്ഞു.

ജന്മങ്ങളിലൂടെ ഉറഞ്ഞുനിന്ന വേദനകൾ ആ വീഴ്ചയിൽ ചിതറി ഇല്ലാതായി. എന്തൊരു മോചനമാണെന്ന് ഓർത്തു നോക്കൂ.

ഭാട്ടിൻഡയ്ക്കടുത്തുള്ള പ്രഭയുടെ അച്ഛന്റെ കൃഷിക്കളത്തിൽ ഒരവധി കഴിച്ചുകൂട്ടി.

“നീ എന്തുചെയ്യാനുദ്ദേശിക്കുന്നു, മകനേ?” കിഴവനായ ശ്രീപതിറായി ചോദിച്ചു.

“എനിയ്ക്കു നിശ്ചയിക്കാൻ കഴിഞ്ഞിട്ടില്ല, അമ്മാവാ,” ബാലകൃഷ്ണൻ പറഞ്ഞു.

“ദില്ലിക്കു സമീപമായ നിലങ്ങളാണ് ഞാൻ പ്രഭയ്ക്കു കൊടുത്തിട്ടുള്ളത്. അവ വളരെ വിലപിടിച്ച നിലങ്ങളാണ്. നീ പട്ടാളത്തിൽനിന്നു വിരമിയ്ക്കാൻ നിശ്ചയിച്ചാൽ നിനക്കവിടെ കൃഷിചെയ്യാം. പഴങ്ങളോ, ഗോതമ്പോ, നിന്റെ ഇഷ്ടംപോലെ. അല്ലെങ്കിൽ, നിന്റെ അഭിരുചി അപ്രകാരമാണെങ്കിൽ ഒരു യന്ത്രശാല സ്ഥാപിയ്ക്കാം. എന്റെ കൈയിൽ മൂലധനമുണ്ട്. എനിയ്ക്കാരുമില്ലതാനും. അതോ പട്ടാളത്തിൽത്തന്നെ തുടരാനാണോ നിനക്കിഷ്ടം? നീ അടുത്തെങ്ങാനും ബ്രിഗേഡിയറാകുമോ?”

“ഈ ആറുമാസത്തിനകം എന്നു കേൾക്കുന്നു.”

കിഴവൻ വിടർന്നു പുഞ്ചിരിച്ചു. പിന്നെ അയാളുടെ കണ്ണുകൾ ഈറനായി.

“പാവം പ്രഭയില്ലല്ലോ അതു കാണാൻ. നളന്ദയ്ക്ക് നിന്റെ ചുമലിലെ നക്ഷത്രങ്ങൾ മാറുന്നത് കണ്ടറിയാൻ മാത്രം ഇന്ന് പ്രായമായിരുന്നിരിയ്ക്കും.”

“അവർക്കു മുക്തി കിട്ടിയില്ലേ, അമ്മാവൻ ശാന്തനാവൂ.”

“ഞാൻ ശാന്തനാണ് മകനേ, ഞാൻ എന്റെ പ്രാർത്ഥനയിൽ എന്നും അവരെ ഓർക്കുന്നു. എന്നാൽ, നീ ഇന്ന് ഒരു പട്ടാളക്കാരനെപ്പോലെയല്ല സംസാരിയ്ക്കുന്നത്.”

അറിവു പകരേണ്ട നിമിഷത്തിന്റെ ത്രാസം ബാലകൃഷ്ണന്റെയുള്ളിൽ നിറഞ്ഞു: ദൈവമേ, ഞാൻ

പൊരുതിയില്ലല്ലോ, ഞാനെന്റെ ഗുരുവിനെ കണ്ടുമുട്ടുക മാത്രമായിരുന്നല്ലോ.

"അമ്മാവാ," അയാൾ പറഞ്ഞു, "ഞാൻ എന്നും പട്ടാളക്കാരനല്ലായിരുന്നു."

"ഞാനെന്താണീ കേൾക്കുന്നത്? ചുഷൂലിലെ ഏറ്റുമുട്ടലിൽ നിനക്കല്ലേ ഏറ്റവും വലിയ കീർത്തിമുദ്രകൾ കിട്ടിയത്."

ബാലകൃഷ്ണൻ വിഷാദവാനായി ചിരിച്ചു.

"നിന്റെ ഇഷ്ടംപോലെ," ശ്രീപതിറായി പറഞ്ഞു. "പ്രഭയുടെ നിലങ്ങൾ ഇപ്പോൾ നിന്റെയാണല്ലോ. പോരെങ്കിൽ എന്റെ ഈ കൃഷിക്കളത്തിനും മൂലധനത്തിനും അവകാശിയും നീതന്നെ."

തിരിച്ച് താവളത്തിൽ ചെന്നതിന്റെ പിറ്റേദിവസം ചെറുപ്പക്കാരനായ ഒരു ആശ്രമവാസി ബാലകൃഷ്ണനെ സന്ദർശിച്ചു.

"അങ്ങയെ തദ്രൂപാനന്ദസ്വാമി ക്ഷണിയ്ക്കുന്നു," ബ്രഹ്മചാരി അറിയിച്ചു.

"സന്തോഷം," ബാലകൃഷ്ണൻ പറഞ്ഞു, "ഞാൻ കഴിവതും വേഗം വരാം."

പിറ്റേത്തെ ആഴ്ച ബാലകൃഷ്ണൻ പട്ടാളസേവനമുപേക്ഷിച്ചു. വീണ്ടും കേദാരനാഥിൽ. പീഞ്ഞമരങ്ങൾക്കിടയിലെ ചവിട്ടടിത്താരകളിൽ.

തദ്രൂപാനന്ദന്റെ കൂടെ മലഞ്ചെരിവിൽ ഒരുപാടു ചുറ്റിത്തിരിഞ്ഞു. ആശ്രമത്തിലെത്തിയപ്പോൾ നന്നെ ക്ഷീണിച്ചിരുന്നു.

"ഇന്നു ഞാൻ ബാലകൃഷ്ണന് അത്താഴമായി പട്ടിണി വിളമ്പാൻ പോവുകയാണ്," തദ്രൂപാനന്ദൻ പറഞ്ഞു.

അന്നു രാത്രി അവർ ഒരുമിച്ചിരുന്നു ധ്യാനിച്ചു. ഉപവാസവും ധ്യാനവും പിറ്റേന്നും നീണ്ടു. രണ്ടാം ദിവസം പുലർച്ചയ്ക്ക് തദ്രൂപാനന്ദൻ ആശ്രമം വിട്ടു പുറത്തേയ്ക്കിറങ്ങി. ബാലകൃഷ്ണൻ പിൻപേ നടന്നു.

കുന്നിറങ്ങി അവർ അളകനന്ദയിലെത്തി. സാളഗ്രാമങ്ങളിൽ താളം പിടിച്ചുകൊണ്ട് അളകനന്ദ അതിവേഗം ഒഴുകി. കടുംകുളിരിൽ തദ്രൂപാനന്ദനും ബാലകൃഷ്ണനും അരയ്ക്കൊപ്പം വെള്ളത്തിൽ നിന്നു. ഓം സഹനാവവതു, വെള്ളം തേവി തദ്രൂപാനന്ദൻ ബാലകൃഷ്ണണനെ കുളിപ്പിച്ചു. ഓം സഹനാവവതു. പർവതസരിത്തിന്റെ പ്രവാഹത്തിനു മുകളിൽ

സൂക്ഷ്മരൂപികളായ ഗുരുപരമ്പരകൾ കൺപാർത്തു നിന്നു, അദൃശ്യങ്ങളായ വിഹാരങ്ങളിൽ നിന്നുള്ള അദ്ധ്യയന സ്വരങ്ങൾകൊണ്ട് പുഴക്കാറ്റു നിറഞ്ഞു. ബാലകൃഷ്ണൻ നഗ്നനായി കുളിച്ചു നിന്നു, ബാലകൃഷ്ണൻ നഗ്നനായി പിറവികൊണ്ടു. താൻ ചുറ്റിയ തുണി, അറ്റുപോയ നാഭീബന്ധത്തെപ്പോലെ പുഴയൊഴുക്കിൽ അകന്നകന്ന് അപ്രത്യക്ഷമായി.

"കര കയറൂ," തദ്രൂപാനന്ദൻ പറഞ്ഞു.

ബാലകൃഷ്ണൻ നീരൊഴുക്കിൽനിന്ന് മേലോട്ടു കയറി നദീതടത്തിൽ നിന്നു. അവിടെ മടക്കിവച്ചിരുന്ന കാവിത്തുണി നിവർത്തി തദ്രൂപാനന്ദൻ ബാലകൃഷ്ണനെ ഉടുപ്പിച്ചു. കാവിയുടെ നിറത്തിൽ ബാലകൃഷ്ണന്റെ കണ്ണഞ്ചി. കാവിയുടെ നിറം തീയായി, പുഴയിലും ആകാശത്തിലും അത് ആളിക്കത്തി. ആ ആഗ്നേയത്തിന്റെ പാരവശ്യത്തിൽ ബാലകൃഷ്ണൻ കൈകൂപ്പി, കണ്ണു ചിമ്മി, തദ്രൂപാനന്ദന്റെ മുമ്പിൽ കുനിഞ്ഞു, പിന്നെ മുട്ടുകുത്തി കാല്പടം തൊട്ടു; അപ്പോഴും തീയെരിയുകയായിരുന്നു, അതിൽ ഒരു സ്ഥലപ്രപഞ്ചമത്രയും എരിഞ്ഞു ചാമ്പലാവുന്നത് ബാലകൃഷ്ണനറിഞ്ഞു. ആഗ്നേയം ശമിച്ചപ്പോൾ തദ്രൂപാനന്ദന്റെ വിളി ബാലകൃഷ്ണൻ കേട്ടു, "നിർമ്മലാനന്ദാ, എഴുന്നേൽക്കൂ!"

ഏഴ്

ആയിരത്തിത്തൊള്ളായിരത്തി എഴുപത്തിയൊന്ന് നവംബർമാസം ഉത്തരേന്ത്യ തണുത്തു. ബംഗാളിലാകട്ടെ മഴ പെയ്യുകയും തുവരുകയും ചെയ്തിരുന്നു. കൽക്കത്തയ്ക്ക് വടക്കു കിടന്ന റാണാഘട്ടിലും പിന്നെ യുമപ്പുറം അതിർത്തിയിൽ കിടന്ന ബോൺഗാവിലും ഉള്ള അഭയാർഥി സങ്കേതങ്ങളിൽ പെയ്ത മഴ ചളിയും രോഗവുമായി... തന്റെ മുന്നിലിരുന്ന കത്തുകളിലൂടെ കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ണോടിച്ചു. അതാ അവിടെ ആ കൈപ്പട, മഹേശ്വരന്റെയും പരീക്ഷിത്തിന്റെയും ഭാഗവതാഖ്യാനം.

അച്ഛൻ ഇങ്ങോട്ടു വരുമെന്ന് അച്ഛന്റെ പത്രത്തിലെ ലേഖകനായ റോബിൻ സാന്യാൽ ഇവിടെ അമ്മയോടു പറഞ്ഞു. അതു നേരാണോ, അച്ഛാ? ഞാനിതെഴുതുന്നത് മണിയുടെ കാര്യം ഓർമ്മിപ്പിയ്ക്കാനാണ്. അബദ്ധത്തിനെങ്ങാനും മണിയെ അച്ഛന്റെകൂടെ കൊണ്ടുവന്നുപോകരുത്. കാരണം, പിനാകിയമ്മാവന്റെ നായ ഇവിടെ സ്ഥിരമായി താവളമാണ്. ഞങ്ങൾ ഇന്നലെ കോളറ വരാതിരിയ്ക്കാൻ കുത്തിവച്ചു. നഗരത്തിലേയ്ക്ക് കോളറയുടെ പകർച്ച ആരോ കൊണ്ടുവന്നിരിയ്ക്കയാണെന്ന് അമ്മ പറഞ്ഞു. കോളറയും കൊണ്ടുവന്നവർ, കൂട്ടം ചേർന്ന് റാണാഘട്ടിൽ താമസിയ്ക്കുകയാണത്രെ. കോളറ ഒരുതരം വയറിളക്കമാണെന്ന് അമ്മ പറഞ്ഞു തന്നു. സന്ദേശ് അധികം കഴിച്ചാൽ കോളറ വരുമോ, അച്ഛാ? അച്ഛൻ പാകത്തിന് ആഹാരം കഴിയ്ക്കുന്നുണ്ടോ? അച്ഛന്റെ പാചകക്കാരൻ ശ്യാം നന്ദൻസിംഗിന്റെ മുഖം എനിയ്ക്കു മറന്നുപോയി. എങ്കിലും അയാളോട് എന്റെ അന്വേഷണം പറയണം. അമ്മയുടെ

ആശുപത്രിയിലെ ഡോക്ടർമാർ പലരും റാണാഘട്ടിലേയ്ക്കു പോകുന്നു. പിനാകിയമ്മാവൻ അമ്മയോട് പോകേണ്ടെന്നു പറഞ്ഞു. പിനാകിയമ്മാവനും പോകുന്നില്ല. അതും ശരി തന്നെ, പിനാകിയമ്മാവൻ പറഞ്ഞതാണെങ്കിലും. അമ്മ അർബ്ബുദത്തിൽ ഗവേഷണം നടത്തുകയല്ലേ? കോളറ പിടിച്ചിടത്ത് അമ്മയ്ക്കെന്തു കാര്യം? പിനാകിയമ്മാവൻ ഒരു വലിയ ഡോക്ടറാണെങ്കിലും എനിയ്ക്കയാളെ ഇഷ്ടമല്ല. ശർമ്മിഷ്ഠമുത്തശ്ശിയ്ക്ക് ഇപ്പോൾ ഒട്ടും സുഖമില്ല. അവർക്ക് എഴുപത്തിയഞ്ചു വയസ്സായിയെന്ന് അമ്മ പറയുന്നു. നുണ പറയുകയാണെന്നാണ് എന്റെ പക്ഷം. അവർക്ക് നൂറ്റിയെഴുപത്തഞ്ചു വയസ്സെങ്കിലും ആയിരിയ്ക്കും. വയസ്സു ചുരുക്കിപ്പറയുന്നത് സ്ത്രീകളുടെ പതിവാണല്ലോ. അച്ഛൻ വേഗം വരണം. എന്റെ ചുംബനങ്ങൾ, അച്ഛനും മണിയ്ക്കും.

മതിവരാതെ, ആ കൈപ്പട കുഞ്ഞുണ്ണി വീണ്ടും വീണ്ടും നോക്കി, കേട്ടെഴുതാനായി മുന്നിലിരുന്ന ലളിതയോട് കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "നേരം വൈകിയല്ലോ."

"സാരമില്ല."

ലളിത ചുരുക്കെഴുത്തുപുസ്തകം മുന്നിൽവെച്ച് കാത്തിരുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി തുടങ്ങിയില്ല.

"ലളിതയിവിടെ വന്നിട്ട് ആറ് മാസല്ലെ ആയുള്ളു?" കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

"ആറര മാസം."

"ജോലിപ്പരിചയം എത്രയായി?"

"നാലു കൊല്ലത്തെ."

"മുമ്പ് എവട്യായിരുന്നു?"

"മനസ്സിൽ പിടിയ്ക്കാത്ത സ്ഥലങ്ങള്. എനിയ്ക്കോർക്കാനേ തോന്നുന്നില്ല."

"ഇവിടെ ഇഷ്ടായോ?"

മേശപ്പുറത്തുവച്ച ചുരുക്കെഴുത്തുപുസ്തകത്തിലും പെൻസിലിലും കവിളമർത്തി ലളിത ചിരിച്ചു. ആ കവിളിനടിയിൽ നിന്ന് പെൻസിൽ പതുക്കെ പിടിച്ചെടുത്ത് കുഞ്ഞുണ്ണി അവളുടെ ചുരുക്കെഴുത്തുപുസ്തകത്തിൽ ഒരു ചിത്രം വരച്ചു തുടങ്ങി. ലളിത മുഖമുയർത്തി ചിത്രത്തിലേയ്ക്കു നോക്കി.

"ഇതെന്താ?"

"പൂച്ച."

"പൂച്ചയ്ക്കെന്തിനാ ചെറക്?"

"പൂച്ചയ്ക്ക് പറക്കാൻ. ശരി. നമുക്ക് ഇത്തിരി കാപ്പി കുടിച്ചാലോ?"

ലളിത കാപ്പി തിളയ്ക്കാനിട്ട്, തിരിച്ച് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ വന്ന് ഇരുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി ഇപ്പോഴും കേട്ടെഴുത്ത് തുടങ്ങിയില്ല. മുഖമുയർത്താതെ, വിരലുകൾ കോർത്തു ചേർത്ത തന്റെ കൈപ്പടങ്ങളിലേയ്ക്കു നോക്കിക്കൊണ്ട് ലളിത ചോദിച്ചു. "കത്തിൽ എന്താ വിവരം?"

"ഭാര്യടെ കത്തല്ല, മകൾടെ കത്താ."

ആ പറഞ്ഞതിലെ പരുഷത കുഞ്ഞുണ്ണിയെത്തന്നെ അസ്വസ്ഥനാക്കി.

കാപ്പി തിളച്ചു.

"പ്രഫുല്ലനെ വിളിയ്ക്കട്ടെ?" കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

"വേണ്ട."

ലളിത കോപ്പകളിലേയ്ക്ക് കാപ്പി പകർന്നു. കാപ്പി കുടിയ്ക്കുന്ന കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കെതിരെ, കാപ്പിപ്പാത്രം കൈയിലെടുക്കാതെ ലളിത ഇരുന്നു.

"ലളിത കാപ്പി കുടിയ്ക്കൂ."

അവൾ കാപ്പിപ്പാത്രത്തിൽ നിന്ന് ഇത്തിരി മുത്തിക്കുടിച്ചു. സംഭാഷണമില്ലാതെ ഇരുവരും ദീർഘനേരം ഇരുന്നു.

"യുദ്ധം ഉണ്ടാവുമോ?" ലളിത ചോദിച്ചു.

കുഞ്ഞുണ്ണി അവളുടെ ചോദ്യം ചെവിക്കൊണ്ടില്ല, അയാളുടെ ശ്രദ്ധ അവളുടെ മുഖത്തെ ഭാവപ്പകർച്ചയിൽ വ്യാപരിയ്ക്കയായിരുന്നു. എന്തോ ഓർത്തുകൊണ്ട് അവൾ പറഞ്ഞു, "എന്റെ ചേട്ടൻ പട്ടാളത്തിലായിരുന്നു—"

അറുപത്തിയഞ്ചിലെ സംഘട്ടനത്തിൽ, ആർട്ടിലറിയിൽ നായിബ് സുബേദാരായിരുന്ന ചേട്ടൻ ആദംപൂരിലായിരുന്നു. അന്ന് അവൾ ബി.എ.യ്ക്കു പഠിയ്ക്കുകയാണ്. ആറ്റിങ്ങലെ ഒരഗ്രഹാരത്തിലെ ഒരു പഴയ ബ്രാഹ്മണ കുടുംബം. മാംസം കഴിയ്ക്കരുതേ, മദ്യപിയ്ക്കരുതേ, എന്നു പറഞ്ഞ് ഉഴിഞ്ഞും നേർന്നുമാണ് അമ്മയും അച്ഛനും മകനെ യാത്രയയച്ചത്. പണ്ടായിരുന്നെങ്കിൽ അങ്ങനെയൊരു യാത്രയയപ്പുതന്നെ നടക്കില്ലായിരുന്നു. പക്ഷേ പ്രാരാബ്ധങ്ങൾ. താഴെയുള്ള മൂന്നു

പെൺകുട്ടികൾ. ആൾ നിറഞ്ഞ ബസ്സുകളിൽ തളർന്ന സന്ധ്യകളിൽ തന്റെ മുറിയിലേയ്ക്കു തിരിച്ചുപോകുമ്പോൾ ലളിത യുദ്ധത്തെക്കുറിച്ച് ഓർത്തു. പ്രകാശവും കാറ്റും തെങ്ങോലകളും കവുങ്ങിൻതലകളും നിറഞ്ഞ ഒരു ദിവസം, പട്ടാള മേധാവിയുടെ അനുശോചനക്കമ്പി വന്നു. ആ നിമിഷംതൊട്ട് എല്ലാം മാറുകയായി. ഏതാനും ആഴ്ച കഴിഞ്ഞ് നാഥനില്ലാത്ത ആ കറുത്ത പെട്ടി തനിച്ച് അതിന്റെ വീടന്വേഷിച്ചു വന്നു. അഗ്രഹാരത്തിലെ മച്ചകത്ത്, നരിച്ചീറുകളുടെയും ചിലന്തികളുടെയും ഇരുട്ടിൽ, അതിപ്പോഴും കിടക്കുന്നു: തങ്ങൾക്കു വേണ്ടി മരിച്ച ചേട്ടന്റെ വൽമീകം. അവിടം തൊട്ട് പിന്നെയും അടുക്കുകളഴിഞ്ഞു. രണ്ടനുജത്തിമാർക്ക് പഠിയ്ക്കണം. ലളിത പഠിപ്പു നിർത്തി. കുറച്ചുകാലം വെറുതെ വീട്ടിൽ താമസിച്ചു. പിന്നെ, ഓമന എന്ന അയൽക്കാരിയുടെ കൂടെ ജോലിയന്വേഷിച്ച് ദില്ലിയ്ക്ക് വന്നു. പാരായണ ജപങ്ങൾ മറന്നു, ടൈപ്പ് റൈറ്ററിന്റെ ശബ്ദം പരിചയമായി, താളിയോലകൾ മറന്നു, ചുരുക്കെഴുത്ത്... സമയം ആറുമണിയായത് അവരറിഞ്ഞില്ല. ശിശിരത്തിന്റെ മുന്നിരുട്ടാണ്.

"വൈകി," ലളിത പറഞ്ഞു. "ഒന്നും എഴുതീല."

"സാരല്യാ."

ചുരുക്കെഴുത്തുപുസ്തകവും പെൻസിലുമെടുത്ത് ലളിത തിരിച്ചു പോവാനെഴുന്നേറ്റു.

"ലളിത ഇരിയ്ക്കൂ, നേരം ഇരുട്ടീലേ? ബസ്സിൽ തെരക്കാവും. ഞാൻ കൊണ്ടുവിടാം."

"വേണ്ട—"

"കുട്ടിയ്ക്ക് അനുസരണക്കേടാ. പോയി സഞ്ചീം സാമഗ്രികളും ഒക്കെ എടുത്തോണ്ടു വരൂ."

ഇത്തിരി കഴിഞ്ഞ് കാറിൽ കയറുമ്പോൾ കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു. "ഞാൻ ലളിതേ വേദനിപ്പിച്ചോ?"

"സാരമില്ല. എന്റെ അതിരുകൾ ഞാനും മനസ്സിലാക്കണ്ടേ?"

മുന്നിരുട്ടും പൊടിയും തെരുവുവിളക്കുകളും. അതിലൂടെ കാറ് പതുക്കെ നീങ്ങി.

സേവാനഗരം. സർക്കാരാപ്പീസുകളിലെ കർമ്മചാരികളുടെ കുടികിടപ്പുകൾ. രണ്ടു മുറികളുള്ള ആ കൊച്ചുവീടുകളിൽ കർമ്മചാരികളിൽനിന്ന് ഒരു മുറി വാടകയ്ക്കെടുത്ത് അവിവാഹിതരും ചിലപ്പോൾ കുടുംബങ്ങളും താമസിയ്ക്കുന്നു.

ആക്രമണത്തിന്റെ വർണ്ണസങ്കരത്തിൽ വൈദികനും പാരായണജപിയും സേവാനഗരത്തോളം ചെന്നെത്തുന്നു.

“ദാ, ഇവിടെത്തന്നെ,” ലളിത പറഞ്ഞു.

കുഞ്ഞുണ്ണി കാറു നിറുത്തി.

“ഞാൻ ലളിതേ മുറീൽ കൊണ്ടാക്കാം, അതല്ലേ മര്യാദ?”

“ചെറിയ മുറിയാ, ഇരിയ്ക്കാൻ സ്ഥലമില്ല.”

“നിക്കാൻ സ്ഥലണ്ടോ?”

“എന്നാൽ വരൂ, കൊറച്ചുനേരം നിക്കാം!”

ചിരിച്ചുകൊണ്ട് രണ്ടുപേരും പടവുകൾ കയറി. രണ്ടു ചൂടിക്കട്ടിലും തുണി ഞാത്തിയിടാനുള്ള ഒരയക്കോലുമുള്ള ചെറിയൊരു മുറി.

“ഞാനും ഓമനേം കൂടിയാ ഇവിടെ താമസം.” ലളിത പറഞ്ഞു.

“ആരാ ഓമന?”

“ആറ്റിങ്ങലുള്ളതാ. ഇന്ന് ജോലി കഴിഞ്ഞ് എത്തീട്ടില്ല.”

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കണ്ണുകൾ ആ മുറിയിൽ ചുറ്റി. ജനാലപ്പടിയിൽ വലിയൊരടുക്ക് ചലച്ചിത്രമാസികകൾ.

“ഞാനീ സിനിമാമാസിക മുഴോനും എടുത്തോണ്ട് പുവ്വാ.”

“ഇഷ്ടമാണോ?”

“ആ.”

ലളിത മുറിയിൽ അങ്ങുമിങ്ങും എന്തൊക്കെയോ തിരഞ്ഞു നടന്നു.

“ലളിത എന്താ ചെയ്യണ്?”

“പലഹാരം ണ്ടാക്ക്ാ.”

കുഞ്ഞുണ്ണി ചിരിച്ചു.

“പലഹാരം പിന്നൊരു ദിവസാക്കാം. ഇപ്പോ ഞാൻ പോട്ടെ.”

“അരുത്. ആദ്യം വന്നിട്ട് അങ്ങനെ പൊയ്ക്കൂടാ. ഞാൻ കാപ്പിയിടട്ടെ. അത്രേങ്കിലും.”

“ആവട്ടെ.”

ലളിതയുടെ ചൂടിക്കട്ടിലിൽ തലയിണ ചാരി കുഞ്ഞുണ്ണി ഇരുന്നു. കൂട്ടിലേയ്ക്ക് ധാന്യം ശേഖരിയ്ക്കുന്ന കുരുവിയുടെ ഉത്സാഹത്തോടെ ലളിത അടുപ്പുകൂട്ടുകയും വെള്ളം തിളപ്പിയ്ക്കുകയും ചെയ്തു. തലയിണ ചാരി അവളോടു സംസാരിച്ചുകൊണ്ടിരുന്ന കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ശ്രദ്ധ ഒരു

മുക്കാലിപ്പുറത്തു വെച്ച ചെറിയ നിലവിളക്കിൽ പതിഞ്ഞു. കട്ടിലിൽനിന്നെഴുന്നേറ്റ് അയാൾ നിലവിളക്ക് കൈയിലെടുത്തു. അതിൽ മെഴുക്ക് തീണ്ടിയിരുന്നില്ല.

"ഇത് അലങ്കാരവസ്തുവാ?"

"അതെ."

"ഇവിടെ പഴന്തുണീണ്ടോ? കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു. ലളിതയ്ക്ക് മനസ്സിലായില്ല. അവൾ എവിടെനിന്നോ കുറച്ച് പഴന്തുണി തപ്പിയെടുത്തു. കുഞ്ഞുണ്ണി അതു വാങ്ങി ചീന്തി നുറുക്കുകളാക്കി കൈപ്പത്തിയിൽ തിരുപ്പിടിപ്പിച്ച് തിരികളുണ്ടാക്കി. എന്നിട്ട് എണ്ണയടുപ്പിന്റെ പരിസരത്തിൽ നിലത്തു വെച്ചിരുന്ന കടുകെണ്ണയെടുത്ത് വിളക്കിലൊഴിച്ചു.

"പോണവഴിക്ക് ആളൊഴിഞ്ഞ എവിടേങ്കിലും എത്തിയാൽ," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു: "ഈ മാസികടെ കെട്ട് ഞാൻ വലിച്ചെറിയും."

ലളിത ഒന്നും പറഞ്ഞില്ല.

"ഇന്ന് ലളിത ഈ വിളക്ക് കൊള്ത്തണം."

"കൊള്ത്താം."

"അച്ഛൻ ജപിച്ച മന്ത്രങ്ങൾ എന്തെങ്കിലും ഓർമ്മേണ്ടോ?"

"ഉണ്ട്."

"എന്നാൽ, ലളിത ഇന്ന് അത് ജപിച്ചുതൊടങ്ങണം."

ലളിത കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ വന്നുനിന്നു.

"കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ—" അവൾ പറഞ്ഞു.

സാമീപ്യത്തിന്റെ നിമിഷത്തിൽ, സാമീപ്യത്തിന്റെ സമൃദ്ധമായ വിഷാദത്തിൽ, നമ്രശിരസ്കയായി നിന്ന പെൺകുട്ടിയുടെ ഉൾത്തലങ്ങളിൽ സങ്കീർത്തനത്തിന്റെ മൗനധ്വനികൾ ഉയരുകയായിരുന്നു.

എട്ട്

മഹറാണിബാഗിൽ തന്റെ മുറിയിൽ കിടന്നുറങ്ങവേ ഓൾഗ സ്വപ്നം കണ്ടു. സുഖസ്മരണയിൽ, സുഖഭ്രംശത്തിന്റെ സ്മരണയിൽ, ആ സ്വപ്നം പ്രാഗ്നഗരത്തിന്റെ പുരാതന കവാടങ്ങളെ വാഴ്സാസഖ്യത്തിന്റെ യാന്ത്രികപ്പടയ്ക്കായി തുറന്നിട്ടു. അകലെയെവിടെയോ കളിപ്പാട്ടങ്ങൾ ഉരുളുന്ന ശബ്ദം, മനുഷ്യമനസ്സ് ചമച്ചെടുത്ത കളിപ്പാട്ടങ്ങൾ; ആ ഉരുൾച്ച പ്രാഗിന്റെ കവാടങ്ങളോടടുത്തു. അത് ചെക്കോസ്ലോവാക്യയെ കീഴടക്കാൻ ഉരുണ്ടുവരുന്ന ടാങ്കുകളുടെ ഘനസ്വരമായി മാറി. അപ്പോൾ അതിന്റെ സ്വാതന്ത്ര്യത്തിന്റെ അവസാന നിമിഷങ്ങൾ ഉപയോഗിച്ച്, പ്രാഗ് റേഡിയോ നിരന്തരം ജനങ്ങളെ ഓർമ്മപ്പെടുത്തി, ചെറുക്കരുത്; പിന്നെ, പിന്നണിയിൽ നിന്ന് മന്ത്രോച്ചാരണത്തിന്റെ താളക്രമത്തിൽ ഉരുവിട്ടു, ദൂബ്ചെക്, ദൂബ്ചെക്! പ്രതിരോധമില്ലാതെ പ്രാഗിന്റെ നിലവും കുടിയിരുപ്പുകളും അക്രമിക്ക് കൈയടങ്ങി, എന്നാൽ, ചെക്കോസ്ലോവാക്യയുടെ ദുഃഖം കൈപ്പിടിയിൽനിന്ന് വഴുതി; പ്രാഗിന്റെ വസന്തം അതീന്ദ്രിയമായി മറ്റെവിടെയോ തളിർത്തുനിന്നു. വാഴ്സാ സൈന്യത്തിന്റെ നിഴലിൽ പരന്ന നിരാനന്ദത്തിലാണ് ഓൾഗ ഏബലിനെ കണ്ടുമുട്ടിയതും വിവാഹം കഴിയ്ക്കാൻ സമ്മതിച്ചതും. ഏബൽ രഹസ്യപ്പോലീസിനുവേണ്ടി പണിയെടുക്കുകയാണ്, ആക്രമണത്തിന്റെ കോയ്മയ്ക്കുവേണ്ടി; രൂക്ഷമായ മധുവിധുവിൽ, സ്ലോവാക്കിന്റെയും ജിപ്സിയുടെയും ജനുസ്സുകൾ പണിത അവളുടെ ഉടലിനെ രഹസ്യപ്പോലീസുകാരന്റെ മുമ്പിൽ അവൾ തുറന്നിട്ടു, അശാന്തമായ സുരതങ്ങളിൽ അവർ

സമ്മേളിക്കുകയും പിരിയുകയും ചെയ്തു; അങ്ങിനത്തെ വിയോഗങ്ങളിലൊന്നിനുശേഷം, യന്ത്രപ്പടയുടെ വഴിത്താരയിലൂടെ ഏബൽ മോസ്കോവിലേയ്ക്ക് യാത്ര ചെയ്തു. വിപ്ലവത്തിന്റെ വിമോചനങ്ങൾ അറിഞ്ഞിട്ടില്ലാത്ത ദില്ലിയുടെ പ്രാകൃതസ്വതന്ത്രതയിൽ ഒരു തലയിണയെ കനിവോടെ കെട്ടിപ്പിടിച്ചു കിടന്നുറങ്ങി ഓൾഗ ദൂബ്ചെക്കിനെ സ്വപ്നം കണ്ടു. ഉരുണ്ടടുക്കുന്ന കളിപ്പാട്ടങ്ങളുടെ ആരവം ഇപ്പോൾ നിലച്ചു. കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ഈശ്വരനെപ്പോലെ ദൂബ്ചെക്ക് കന്നുമേയ്ക്കാരനായി, പാർക്കിങ്ങ് ലോട്ടിൽ കിടന്ന ടാങ്കുകൾക്കിടയിലേയ്ക്ക് മണി കെട്ടിയ പൈക്കിടാങ്ങൾ കളിയ്ക്കാനെത്തി... സേവാ നഗരത്തിൽ ലളിതയുടെ കൊച്ചുമുറിയിൽ നിലവിളക്ക് കത്തിയടങ്ങി. ഓമന മുറിയിൽ തിരിച്ചെത്തിയിട്ടില്ല. അടുത്ത മുറിയിൽ വീട്ടുടമസ്ഥനായ കർമ്മചാരിയുടെ കാസരോഗിയായ മകൻ, പന്ത്രണ്ടു വയസ്സായ അശ്വിനി, ചടഞ്ഞിരുന്ന് ശ്വാസം വലിയ്ക്കാൻ വിഷമിയ്ക്കുന്നു. നിലവിളക്ക് അണഞ്ഞിട്ടും അതിന്റെ വെട്ടം അവിടെ തങ്ങിനില്ക്കുന്നതുപോലെ ലളിതയ്ക്കു തോന്നി. പാരായണജപിയായ അച്ഛന്റെ ഓർമയിൽ അവൾ മുഴുകി.

യസ്യ സ്മരണ മാത്രേണ
ജന്മസംസാര ബന്ധനാത്
വിമുച്യതേ നമസ്തസ്മൈ
വിഷ്ണവേ പ്രഭ വിഷ്ണവേ

അച്ഛന്റെ തെങ്ങും കവുങ്ങും വളർന്നു നിന്ന നിലങ്ങളിൽ, പ്രാഗിലേയ്ക്ക് വാഴ്സാസൈന്യങ്ങളെന്നപോലെ, ആദംപൂരിലേയും കിഴക്കൻ ബംഗാളിലേയും യുദ്ധങ്ങൾ കടന്നുവരുന്നു. അന്ധവും അനാഥവുമായി, വഴിത്താരകൾ മണത്ത്, കറുത്ത പെട്ടികൾ തങ്ങളുടെ തറവാടുകൾ തേടി വരുന്നു... ഓമന കതകിനു തട്ടി. ലളിത ചെന്ന് കതക് തുറന്നു.

"നീയിന്ന് നന്നെ വൈകിയല്ലോ," ലളിത പറഞ്ഞു.

"രമേശന്റെ കൂടെ ചുറ്റിത്തിരിഞ്ഞതായിരുന്നു," ഓമന പറഞ്ഞു.

"നന്നായി. എവിടെയൊക്കെ പോയി?"

"കൊണോട്ട് പ്ലെയ്സിൽ. പിന്നെവിടെപ്പോകാനാ?"

"ഓന്തോടിയാൽ വേലി വരെ."

“പോടീ! അസൂയപ്പെടാതെ.”

ഓമന ചോറ്റുപാത്രവും സഞ്ചിയും പതിവിൻപടി മൂലയിൽ നിക്ഷേപിച്ചു. എന്നിട്ട് താൻ കൊണ്ടുവന്ന പുതിയ ചലച്ചിത്രമാസിക ജനാലപ്പടിയിൽ വെച്ചു.

“ലളിതേ,” അവൾ ചോദിച്ചു, “നമ്മുടെ സിനിമാമാസികയൊക്കെ എവിടെപ്പോയി?”

“കാണാനില്ല.”

“ആ അശ്വിനി കട്ടെടുത്തതായിരിയ്ക്കും.”

“നമുക്കു പിന്നീടന്വേഷിയ്ക്കാം.”

“സംശയം വേണ്ട. അവൻതന്നെ. ഞാമ്പോയി നോക്കട്ടെ.”

“നമുക്കു പിന്നെ നോക്കാം, ഓമനേ.”

എനിയ്ക്കവിടത്തെ താമസം മടുത്തു. മുറി പൂട്ടിയിടാൻ കൂടി വയ്യല്ലോ.”

“സാരമില്ല, ഓമനേ. നമുക്ക് തിരിച്ചുപോകാം.”

“എങ്ങട്ട്?”

“ആറ്റിങ്ങലിയ്ക്ക്. മറ്റെങ്ങട്ടാ?”

“ആറ്റിങ്ങൽ ചെന്നിട്ട് എന്തെടുക്കാനാ?”

“അമ്പലത്തിൽ മാല കെട്ടാം.”

രണ്ടുപേരും പൊട്ടിച്ചിരിച്ചു... എണ്ണയടുപ്പു കത്തിച്ച് വെള്ളം തിളയ്ക്കാനിട്ട് കായ്കറി നുറുക്കി അത്താഴമുണ്ടാക്കാൻ അവരൊരുങ്ങി. അത്താഴം കഴിഞ്ഞ് എന്തൊക്കെയോ നിർദോഷമായ അസംബന്ധങ്ങൾ പറഞ്ഞ് നേരം പോക്കി. പിന്നെ ചൂടിക്കട്ടിലുകൾ ചേർത്തിട്ട് ഉറങ്ങാൻ കിടന്നു.

അശ്വിനി അപ്പോഴും ശ്വാസം വലിയ്ക്കുന്നു.

“എനിയ്ക്ക് ഈ ശ്വാസം വലി കേട്ടു മടുത്തു,” ഓമന പറഞ്ഞു.

“എനിയ്ക്കു മടുത്തില്ല,” ലളിത പറഞ്ഞു.

“എന്നാൽ നീ അവനെ കൊണ്ടന്ന് നിന്റെകൂടെ കെടത്ത്.”

“അങ്ങനെ ചെയ്യണംന്ന് ഞാൻ പലപ്പോഴും കരുതിയതാ. പാവം അശ്വിനി.”

“അവന് അതിനുമാത്രം വയസ്സായില്ല.”

ലളിത അലിവോടെ ഒരു കൈ ഓമനയുടെ മേൽ എറിഞ്ഞു. ഓമന തിരിഞ്ഞ് ലളിതയുടെ കിടക്കയിൽ വന്നു കിടന്നു. സഖിയെ പുണർന്നു കൊണ്ട് ലളിത പറഞ്ഞു, “ഓമന ഒറങ്ങൂ.”

“എനിയ്ക്ക് ഒറക്കം വരണില്ല, ലളിതേ. ആ ജീൻസുകാരി മദാമ്മയ്ക്ക് മരാമത്ത് നിർത്താറായില്ലേ?”

“നീ എന്തിനാ അതൊക്കെ ശ്രദ്ധിയ്ക്കണത്? കെടന്ന് ക്ഷീണം മാറ്റ്.”

സേവാനഗറിൽനിന്ന് ഒരു പാത മുറിച്ചാൽ ഡിഫൻസ് കോളനിയായി. സൈനിക ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർക്ക് പതിച്ചു കൊടുത്ത നിലങ്ങൾ, അവരുടെ വീടുകൾ; കാലക്രമത്തിൽ ഇവയിൽ പല വീടുകളും കച്ചവടക്കാരോ, പണമുള്ള മറ്റാരെങ്കിലുമോ വാങ്ങി സ്വന്തമാക്കിയിരുന്നു. ലളിതയുടെയും ഓമനയുടെയും ജനലിൽകൂടി നോക്കിയാൽ അപ്പുറം കാണുന്നിടത്ത് ഒരു പുതിയ വീടിന്റെ പണി നടക്കുന്നു. അശ്വിനിയുടെ അമ്മയാണ് ആ വീടിന്റെ കഥ അവർക്കു പറഞ്ഞു കൊടുത്തത്: അറുപത്തിയഞ്ചിലെ യുദ്ധത്തിൽ മരിച്ച ഒരു ബ്രിഗേഡിയറുടെ വീടാണ് അവിടെ പണിതു പൊങ്ങുന്നത്. ബ്രിഗേഡിയർ മരിച്ചപ്പോൾ ആ സ്ഥലവും കുറേ പണവും അയാളുടെ വിധവയ്ക്കു കിട്ടി. തങ്ങൾ അവിടെ താമസിയ്ക്കാൻ തുടങ്ങിയ മാസങ്ങളത്രയും ലളിതയും ഓമനയും ആ വീടിന്റെ പണി ശ്രദ്ധിക്കാൻ നിർബന്ധിതരായി. കാരണം, രാത്രി വൈകുവോളം വലിയ വിളക്കുകളുടെ വെട്ടത്തിൽ പണി നടന്നുകൊണ്ടിരിയ്ക്കും, പണിയുടെ മേൽനോട്ടത്തിന് എപ്പോഴും ബ്രിഗേഡിയറുടെ വിധവയും ഉണ്ടാകും, രാത്രി പിന്നിട്ട് വിളക്കണയ്ക്കക്കുന്നതുവരെ.

“എനിയ്ക്കും അവളെപ്പോലെ ജീൻസിടണം,” ഒരിയ്ക്കൽ ഓമന പറഞ്ഞു.

“ആരെങ്കിലും തടുത്തോ?” ലളിത ചോദിച്ചു.

“ചാന്ദ്നിചൗക്കിൽ പീടികമുറീടെ പിൻപുറത്ത് ജീൻസിട്ടോണ്ട് ഇരിയ്ക്കാൻ പറ്റില്ല. മൊതലാളി എന്നെ ഇറക്കിവിടും.”

“പിന്നെന്താ ചെയ്യാ?”

“എനിയ്ക്കങ്ങനത്തെ ഒരു കാറും അങ്ങനത്തെ ഒരു ഡ്രൈവറും വേണം.”

“കാറ് ശരി. ഡ്രൈവർ എങ്ങനത്തെ വേണംന്നാ?”

“സുന്നരൻ. ചെറുപ്പക്കാരൻ.”

“പക്ഷേ, അവനെക്കിട്ടുമ്പഴ് ഓമനയ്ക്ക് മധ്യവയസ്സാവണ്, ബ്രിഗേഡിയറുടെ ഭാര്യേപ്പോലെ?

“ആ തടിച്ചിയ്ക്ക് വയസ്സായില്ലേ? ചെറുക്കന്റെകൂടെ ശൃങ്ങരിയ്ക്കണെ കണ്ടോ?”

ആ രാത്രിയും ഉറക്കം വരാതെ ഓമന അതത്രയും ആവർത്തിയ്ക്കുമെന്ന് ലളിത ഭയന്നു. ദൂരെക്കിടന്ന ഒരു ചെറുപട്ടണത്തിന്റെ സന്തതികളായ പെൺകുട്ടികൾ ആ ചൂടിക്കട്ടിലിൽ കെട്ടിപ്പിടിച്ചു കിടന്നു. അവരിരുവരും യുദ്ധത്തെ സ്വപ്നം കണ്ടു. ഒരുവളുടെ സ്വപ്നത്തിൽ അവൾ വിലാസവതിയായ മധ്യവയസ്കയായി, അവളുടെ ഭർത്താവ് അകലെയെവിടെയോ ഒരു മലഞ്ചെരിവിൽ വെടിയേറ്റു കിടന്ന് ദ്രവിച്ചു, അയാളുടെ അഴിവിൽ അവൾ സ്വതന്ത്രയും ധനാഢ്യയുമായി, അയാളുടെ അഴിവിൽ അവൾക്ക് ക്രീഡയ്ക്കായി ചെറുപ്പക്കാരനായ ഒരു കൂട്ടുകാരനുണ്ടായി. മറ്റേവളുടെ സ്വപ്നത്തിൽ യുദ്ധം അമ്മയെത്തേടി, അച്ഛനെത്തേടി, കരഞ്ഞുകൊണ്ട് തിരിച്ചുവന്ന കറുത്ത പെട്ടിയായി. ഒരു സായാഹ്നത്തിലെ സമ്പർക്കം, നിമിഷങ്ങളോളം നീണ്ടുനിന്ന ഗുരുപ്രസരം, എല്ലാറ്റിനേയും വിരാഗിയുടെ കരുണകൊണ്ട് തെളിച്ചിരുന്നു. ഇനിയൊരിക്കലും അവൾക്ക് ആ ചെറിയ നിലവിളക്കിൽ തിരി കൊളുത്താതിരിയ്ക്കാൻ കഴിയില്ല, ഇനിയൊരിയ്ക്കലും ചലച്ചിത്രമാസികകൾ ജനാലപ്പടിയിൽ ശേഖരിയ്ക്കാൻ കഴിയില്ല, അശ്വിനിയുടെ ശ്വാസോച്ഛ്വസനത്തിൽ അറയ്ക്കാൻ കഴിയില്ല. നമസ്തസ്മൈ, വിഷ്ണവേ പ്രഭ വിഷ്ണവേ—!

യാത്രയ്ക്കായി പെട്ടിയൊരുക്കാൻ തുടങ്ങിയ കുഞ്ഞുണ്ണി നിശ്ചേഷ്ടനായി ഇരുന്നുപോയി. കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ഉള്ളറിഞ്ഞിട്ടെന്നപോലെ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് മുറിയിലേക്ക് വരികയും പോവുകയും ചെയ്തുകൊണ്ടിരുന്നു.

“ബാബുജീ, ഉറങ്ങണ്ടേ?” ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് ചോദിച്ചു.

“ഉറങ്ങാം.”

“യാത്രയ്ക്കു മുൻപ് ഇങ്ങനെ സ്വയം തളർത്തരുത്, ബാബുജീ.”

“ഇല്ല, ശ്യാംനന്ദൻ. ഞാൻ ഇതാ വിശ്രമിയ്ക്കുകയായി.”

“അങ്ങാടിയിലൊക്കെ ആളുകൾ പറയുന്നത് നേരാണോ, ബാബുജീ? യുദ്ധമുണ്ടാകുമോ?”

“എന്ന് എല്ലാവരും കരുതുന്നു, ശ്യാംനന്ദൻ.”

"യുദ്ധമുണ്ടാവുകയാണെങ്കിൽ അങ്ങ് മേംസാബിനേയും ഛോട്ടി മേംസാബിനേയും ഇങ്ങോട്ട് എത്രയും വേഗം കൊണ്ടുവരണം."

"അതിനു തരപ്പെട്ടാലങ്ങനെ ചെയ്യാം. യുദ്ധം നമ്മുടെ മാത്രം കാര്യമല്ലല്ലോ, ശ്യാംനന്ദൻ."

ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് പഴയ കാലങ്ങളിൽ മുഴുകി പറഞ്ഞു, "സത്യത്തിൽ യുദ്ധം അതിലേർപ്പെട്ടവരുടെ മനസ്സുപോലെയിരിയ്ക്കും, ബാബുജീ. ധർമ്മയുദ്ധമാണ് നാം ചെയ്യുന്നതെങ്കിൽ എല്ലാം നാം നിനച്ചപോലെ സംഭവിക്കും. കേണൽ സാബ് യുദ്ധത്തിൽ ധർമ്മിഷ്ഠത പാലിച്ചവനായിരുന്നു. ഈ പാവപ്പെട്ട ശ്യാംനന്ദൻസിംഗും അങ്ങനെതന്നെ. ധർമ്മയുദ്ധമേ ചെയ്തിട്ടുള്ളു. ദോഗ്രകൾ എവിടെ ചെല്ലുമ്പോഴും അവരുടെ ഭക്ഷണത്തിൽ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് കുറവു വരുത്തിയിട്ടില്ല."

"എന്തു ചെയ്യാം ശ്യാംനന്ദൻ! ഞങ്ങൾ പത്രക്കാരുടെ കാര്യം മറിച്ചാണ്. സദാ അധർമ്മയുദ്ധം."

"ജ്വാലാമുഖി രക്ഷിയ്ക്കട്ടെ."

പിറ്റേന്ന് വെളുപ്പിനു മുൻപ് കുഞ്ഞുണ്ണി കൽക്കത്തയ്ക്കു പറന്നു.

ഒമ്പത്

ഡംഡമിൽ ഇറങ്ങുമ്പോൾ ചനുപിനെ മഴ പെയ്യുന്നുണ്ടായിരുന്നു. മഴ പ്രദേശങ്ങളിൽ അസമയത്തു പെയ്യുന്ന ചാറ്റുമഴ. മഴയിൽ വെയിലുമങ്ങി. ആ മങ്ങലും ചാറ്റുമഴ വീണ് കുഴഞ്ഞുകൂടുന്ന ചളിയുടെ ആസന്നതയും കുഞ്ഞുണ്ണിയെ നിരുന്മേഷവാനാക്കി. പെട്ടികൾ വരാൻ കാത്തു നിന്നു. ദില്ലിയിൽ വെച്ച് പരിചയമുള്ള രണ്ടു പത്രലേഖകരും അപ്രകാരം കാത്തു നിൽപ്പുണ്ടായിരുന്നു, റഷ്യക്കാരനായ ആൻറണും പോളണ്ടുകാരനായ യാനൂഷും. കുഞ്ഞുണ്ണി കുശലം പറഞ്ഞു.

“ഞങ്ങൾ രണ്ടുപേരും ഗ്രാൻഡിലാണ്,” പോളണ്ടുകാരൻ പറഞ്ഞു, “നിങ്ങളോ?”

“എനിക്കു പരിചയമുള്ള ചെറിയൊരു സ്ഥലമുണ്ട് ചൗരംഗിയിൽ.”

ചൗരംഗിയിൽ കിഴവനായ ഒരാർമീനിയക്കാരൻ നടത്തി വന്ന ഹോട്ടലാണ് അരത്തൂൺസ്. അച്ഛൻ കൽക്കത്തയിൽ സൈനികസേവനം അനുഷ്ഠിച്ചിരുന്ന കാലത്തെ, തന്റെ കുട്ടിക്കാലത്തെ, പരിചയങ്ങളിലൊന്നായിരുന്നു അരത്തൂൺസും. അരത്തൂൺസിലെ ചെറിയ വിരുന്നുമുറിയും ബാറും അച്ഛന് പഥ്യമായിരുന്നു. ആർമീനിയക്കാരുടേതെന്ന് കിഴവനായ അരത്തൂൺ ശഠിച്ച വിചിത്രങ്ങളായ പേസ്തിരികൾ തിന്നാൻ അച്ഛൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ അവിടെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടു പോകുമായിരുന്നു. ഉറകൾ കീറി കറ പുരണ്ടെങ്കിലും കുലീനമായ സോഫകൾ, ചുമരിൽ ചരിത്രപ്രസക്തി നഷ്ടപ്പെട്ട് യക്ഷിക്കഥയായി നിന്ന ഒരാർമീനിയൻ പടനായകന്റെ

എണ്ണച്ചിത്രം, ഏതാനും മുറികളിൽ സ്ഥിരതാമസക്കാരായ വൃദ്ധരായ ആർമീനിയക്കാർ: അരത്തൂൺസ് ഒരു ഹോട്ടലെന്നതിനേക്കാൾ ഒരു പഴയ വീടായിരുന്നു. കാലം കടത്തിവെട്ടിയ ഒരു ആർമീനിയൻ തറവാട്.

ചെന്നു കയറിയപ്പോൾ പരിചയങ്ങളുടെ സ്ഥിരീകരണങ്ങൾകൊണ്ട്, സാന്ധ്യഗന്ധങ്ങൾകൊണ്ട്, അരത്തൂൺസ് കുഞ്ഞുണ്ണിയെ എതിരേറ്റു. ചുമരിലെ പാടുകൾ, പരവതാനിയിലെ കീറലുകൾ, എല്ലാം കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കായി പരിണമിയ്ക്കാതെ കാത്തിരുന്നതായി തോന്നി. ലിഫ്ടിൽ തന്റെ പെട്ടിയുമെടുത്ത് അരികത്തു നിന്ന ചെറുക്കനോട് കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

"ബാറിൽ ഒരു അള്ളാബക്സ് ഉണ്ടായിരുന്നല്ലോ?"

"സാബ് അള്ളാബക്സിനെ അറിയുമോ?"

പേസ്തിരികളുടെ സായാഹ്നങ്ങൾ ഓർമ്മവരുന്നു; പേസ്തിരികൾ തിന്നു കഴിഞ്ഞാൽ തന്നെയും പുറകെ നടത്തിക്കൊണ്ട് അച്ഛൻ ബാറിലേയ്ക്കു കയറും. നിലക്കണ്ണാടിയ്ക്കെതിരെ കടുംനിറങ്ങളിൽ വെട്ടിത്തിളങ്ങിയ പളുങ്കു കുപ്പികളുടെ ഇന്ദ്രജാലത്തിൽ മുഴുകി, കൊമ്പൻമീശയും കിന്നരിത്തലപ്പാവുമായി നിന്ന അള്ളാബക്സിനെ ഓർമ്മ വരുന്നു. മധുവിധുവിനായി ശിവാനിയും താനും കൽക്കത്തയിൽ വന്നപ്പോൾ അള്ളാബക്സ് സ്ഥലത്തുണ്ടായിരുന്നില്ല, ബന്ധുക്കളെ സന്ദർശിക്കാൻ ഢാക്കയിലേക്ക് പോയിരിയ്ക്കയായിരുന്നു. അള്ളാബക്സിനെ കണ്ടിട്ട് ഇപ്പോൾ കാലം ഏറെച്ചെന്നിരിയ്ക്കണം.

"അയാൾ ഇപ്പോഴും ഇവിടെ ഉണ്ടോ?"

"ഇവിടെത്തന്നെയുണ്ട്, നന്നെ വയസ്സായി."

ആർക്കാണ് അരത്തൂൺസിൽ വയസ്സാകാത്തത്? ഇരിപ്പിടങ്ങൾക്ക്, എണ്ണച്ചായങ്ങൾക്ക്, വാതിലിലേയും ജനാലയിലേയും പടുതകൾക്ക്, എല്ലാറ്റിനും വാർദ്ധക്യമാണ്. കാരണം, അവയിലൊക്കെ അരത്തൂൺസിന്റെയും അരത്തൂൺസിലൂടെ ഈ കാളിഘട്ടത്തിലേയ്ക്ക് അഭയമന്വേഷിച്ചെത്തിയ ആർമീനിയയുടെ ഗോത്രചേതനയുടെയും വൃദ്ധസ്മൃതികളാണ്.

മുറിയിൽ ചെന്ന് മുഖം കഴുകി ആലസ്യം കളഞ്ഞ് കുഞ്ഞുണ്ണി ബാറിലേയ്ക്കിറങ്ങി വന്നു. കിരീടം വെച്ച്

ചക്രവർത്തിയായി അള്ളാബക്സ് ബാറിന്റെ പുറകിൽ നിൽക്കുന്നു.

"അള്ളാബക്സ്?"

"അതെ."

"എന്നെ അറിയുമോ?"

കിഴവൻ കണ്ണുകൾ കൂർപ്പിച്ച് കിണഞ്ഞുനോക്കി.

"മേജർ സാബിന്റെ മകനല്ലേ?"

"അതെ. നാം തമ്മിൽ കണ്ടിട്ട് ചുരുങ്ങിയത് പതിനഞ്ചു കൊല്ലമെങ്കിലും ആയിരിയ്ക്കണം."

"അള്ളാബക്സിന്റെ മനസ്സ് ഇപ്പോഴും മങ്ങിയിട്ടില്ല, സാബ്."

ബാർസ്റ്റൂളിൽ കയറി കുഞ്ഞുണ്ണി ഇരുന്നു.

"സാബ് എന്തു കഴിക്കുന്നു?"

"സത്യത്തിൽ എനിയ്ക്കൊന്നും വേണ്ട. ഞാൻ അള്ളാബക്സിനെക്കാണാനാണ് ബാറിലേയ്ക്കു വന്നത്. ഒരു നാരങ്ങനീരു തരൂ."

മുന്നോട്ടു ചാഞ്ഞ്, അള്ളാബക്സ് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കൈ പിടിച്ചു തഴുകി.

"ഇന്ന് എനിയ്ക്കൊരു വലിയ ദിവസമാണ്. എന്റെ മകൻ തിരിച്ചു വന്ന പോലെ തോന്നുന്നു. ഈ മുഹൂർത്തത്തെ ആഘോഷിയ്ക്കണ്ടേ?"

തന്നെ സൽക്കരിയ്ക്കാനൊരുങ്ങുകയായിരുന്നു അള്ളാ ബക്സ്.

"സാബിന് പ്രിയപ്പെട്ട പാനീയമെന്തെന്ന് ഈ അള്ളാബക്സിന് ഇപ്പോഴും ഓർമ്മയുണ്ട്." മദ്യശേഖരത്തിലേയ്ക്ക് പിൻതിരിഞ്ഞ് ഒരു വിടർന്ന വീഞ്ഞുഗ്ലാസിൽ ചേരുവകൾ ചേർത്ത് അയാൾ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ വെച്ചു, "മാർട്ടിനി. ഇത് അള്ളാബക്സിന്റെ വകയാണ്."

"ഇതുപോലും അള്ളാബക്സ് ഓർമ്മിച്ചല്ലോ!"

കുഞ്ഞുണ്ണി ആ ചേരുവ ആസ്വദിക്കുന്നതു നോക്കി അള്ളാബക്സ് തൃപ്തനായി. അള്ളാബക്സിനു വേണ്ടി ആ മാർട്ടിനി കഴിയ്ക്കുന്നതിൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കും കൃതാർത്ഥത തോന്നി. അള്ളാബക്സ് അച്ഛന്റെയും അമ്മയുടെയും വിവരങ്ങൾ അന്വേഷിച്ചു. വിവരങ്ങളറിഞ്ഞ്, കാലപരിണതികളെ ധ്യാനിച്ച്, ഇത്തിരിനേരം നിന്നു.

“സാബ് എത്ര നാൾ ഇവിടെയുണ്ടാകും?”

“നിശ്ചയിച്ചിട്ടില്ല.”

“ഈ അരത്തൂൺസ് താങ്കൾക്കുള്ളതല്ലേ? കിഴവനായ അരത്തൂൺ മരിച്ചുപോയി. മകൻ ഹൈക് ആണ് ഇപ്പോൾ ഇതു നടത്തുന്നത്. അദ്ദേഹം താങ്കളെ ഓർക്കും, സംശയമില്ല.”

“ഈ പ്രാവശ്യം ചൗരംഗിയിലെത്തുമ്പോൾ അരത്തൂൺസിന്റെ വൃദ്ധരൂപം കണ്ടേക്കില്ലെന്ന് ഞാൻ ഭയപ്പെട്ടിരുന്നു.”

“ഞങ്ങൾ പൂട്ടിയിട്ടില്ല, സാബ്, ദൈവം വാഴ്ത്തപ്പെടട്ടെ!

പക്ഷേ, ആ ദൈവത്തിനു മാത്രമേ ഈ സ്ഥാപനം എങ്ങനെ നടന്നു പോകുന്നു എന്ന് അറിവുള്ളു. എത്ര ഹോട്ടലുകളാണ് കഴിഞ്ഞ അഞ്ചുകൊല്ലത്തിനിടയ്ക്കുതന്നെ ഇവിടെ തുറന്നിട്ടുള്ളത്. പഴയ സ്ഥാപനമായ ഗ്രാൻഡിൽ തന്നെ ഒന്നു ചെന്നു നോക്കൂ. എല്ലാം പുതുമ. കണ്ണിൽത്തറയ്ക്കുന്ന നിറങ്ങൾ. ചെകിടു പൊളിയുന്ന സംഗീതം. അസംബന്ധമായ അലങ്കാരങ്ങൾ. മാപ്പു തരൂ സാബ്, ഒരുപക്ഷേ, അള്ളാബക്സിന് വയസ്സാവുകയായിരിക്കും.”

“ഒരിയ്ക്കലുമല്ല.”

“ദൈവം വാഴ്ത്തപ്പെടട്ടെ! ഈ പുതിയ സ്ഥലങ്ങൾ ആസുരങ്ങളാണ്, സാബ്. നമ്മുടെ ഹോട്ടലിൽ ക്യാബറെ വേണ്ടെന്ന് ഹൈക് സാബ് തീരുമാനിച്ചു. ആ നിശ്ചയത്തിന്റെ വില ഞങ്ങൾ കൊടുക്കുന്നു. കള്ളപ്പണക്കാരുടെ മക്കൾ ഇവിടെ വന്ന് പണം വിതറാറില്ല. വേണ്ട എന്റെ ഢാക്കയിലെ പെണ്ണുങ്ങളെ പാക്കിസ്ഥാനി പട്ടാളക്കാർ നഗ്നികളാക്കി തെരുവിൽ നടത്തുന്നു. വാസ്തവത്തിൽ, അതിനും നഗ്നനൃത്തത്തിനും തമ്മിൽ സ്ഥലത്തിന്റെയും സന്ദർഭത്തിന്റെയും വ്യത്യാസം മാത്രമേയുള്ളു.”

അള്ളാബക്സിനോടു വിടവാങ്ങി മുകളിലുള്ള തന്റെ മുറിയിൽ ചെന്നു. കുറച്ചു നേരം വെറുതെ ഇരുന്നു. പിന്നെ, തെല്ലാകാംക്ഷയോടെ ശിവാനിയുടെ വീട്ടിലേയ്ക്കു വിളിച്ചു.

“ആരാണത്?”

“കല്യാണിയുണ്ടോ?”

“ഇവിടെ ആരുമില്ല.”

“ശിവാനിയെവിടേ?”

"ആരാണത്?"
"കല്യാണിയുടെ അച്ഛൻ."
അപ്പുറത്ത് ആശ്ചര്യത്തിന്റെ സ്വരം:
"സാബ്! നമസ്തേ, സാബ്."
"മായയാണോ?"
"അതെ, സാബ്."
"കല്യാണിയും ശിവാനിയുമെവിടെ?"
"പുറത്തു പോയിരിയ്ക്കുന്നു, സാബ്."
"പുറത്തോ? എപ്പോൾ വരും?"
"അറിഞ്ഞുകൂടാ, സാബ്."
"അത്താഴത്തിനു വരാതിരിയ്ക്കില്ലല്ലോ?"
"വരില്ല, സാബ്."
"നോക്കൂ, മായേ," കുഞ്ഞുണ്ണി കർക്കശസ്വരത്തിൽ പറഞ്ഞു, "അവരെവിടെ പോയെന്നു പറയൂ."
ഇത്തിരി നേരത്തെ നിശ്ശബ്ദത. മായ ശങ്കിയ്ക്കുകയാവണം. പിന്നെ അവൾ പറഞ്ഞു, "സാബ്, മേംസാബും കല്യാണിക്കുഞ്ഞും വിശ്രമത്തിനു പോയതാണ്. നാലു ദിവസം മുമ്പ്."
"എങ്ങോട്ട്?"
"ദീഘയിലേയ്ക്ക്."
സംഭാഷണം തുടരാൻ മറന്നുപോയതുപോലെ, ടെലിഫോണിന്റെ കമ്പി തിരുപ്പിടിച്ചുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി ഇരുന്നു. താൻ വരുമെന്ന് ശിവാനിയെ അറിയിച്ചതായിരുന്നു.
"മായേ," അയാൾ പിന്നെ ചോദിച്ചു, "തനിച്ചാണോ പോയത്?"
ഇത്തവണയും ശങ്കിച്ചുകൊണ്ടുതന്നെ മായ മറുപടി പറഞ്ഞു, "അല്ല, പിനാകിബാബുവിന്റെകൂടെ"
"എന്നാണ് തിരിച്ചുവരുന്നത്?"
"ഇനിയും നാലു ദിവസം കഴിയും."
"ശരി, മായേ."
"സാബ് ഇങ്ങോട്ടു വരുന്നില്ലേ?"
"വരാം."
"അങ്ങനെയാവട്ടെ സാബ്."

കുഞ്ഞുണ്ണി ടെലിഫോൺ താഴെ വച്ചു. വിശ്രമിയ്ക്കണം. ദീഘലയിലേയ്ക്കുള്ള ആ വിനോദയാത്രയിലകപ്പെട്ട തന്റെ കുഞ്ഞിനെക്കുറിച്ച ദുഃഖത്തിൽ മുഴുകവേ, അതിരിലേയ്ക്കു നീങ്ങുന്ന സേനാവ്യൂഹങ്ങളുടെ ആരവം അസ്ഫുടവും വിദൂരവുമായിത്തീർന്നു.

പത്ത്

കുഞ്ഞുണ്ണി മയങ്ങി ഉണർന്നു. ഇടനാഴിയിലൂടെ വൃദ്ധരായ ഒരാർമീനിയൻ ദമ്പതിമാർ നടന്നുപോയി, ഇടനാഴിയിലൂടെ ആർമീനിയൻ മൊഴിയുടെ അപൂർവ്വ മാത്രകൾ അകന്നു നീങ്ങി. ഇന്ന് ആർമീനിയയില്ല, മറ്റേതോ നാടുകളുടെ പൂർത്തീകരണത്തിൽ അതിന്റെ ഇതിഹാസസ്മൃതികൾ മറഞ്ഞു. പുറത്ത് സന്ധ്യ; ആ സന്ധ്യയുടെ ചതുപ്പുകളിലെവിടെയോ പൂർവ്വ പാക്കിസ്ഥാൻ മരിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു, ചതുപ്പിൽ മറ്റൊരു രാഷ്ട്രത്തിന്റെ ഭ്രൂണം കാണെക്കാണെ കരുപ്പിടിച്ചു. പുറത്ത് ചൗരംഗിയുടെ സ്വരബാഹുല്യം; പടുതയിട്ട മുറിയ്ക്കകത്ത് ആർമീനിയക്കാരന്റെ മായികമായ സമയം സൂചികളില്ലാത്ത ഒരു നാഴികമണിയായി. കുഞ്ഞുണ്ണി വീണ്ടും മയങ്ങി. ഞങ്ങൾ ക്യാബറെ വേണ്ടെന്നു വെച്ചു, അള്ളാബക്സ് പറയുന്നു. തുണിയുരിഞ്ഞാടുന്ന പെണ്ണിനു ചുറ്റും ആളുകൾ വട്ടം തട്ടിയിരിക്കുന്നു. ചരിത്രപ്പിറവിയുടെ തുണിയുരിഞ്ഞാട്ടം തടയാൻ ഇനിയും കാലമായിട്ടില്ല. ആടുന്ന പെണ്ണിനു ചുറ്റും ഇരിയ്ക്കുന്നവർ പടയോട്ടത്തിന്റെ വാൾക്കാരാണ്. ആർമീനിയയുടെ പതനത്തിലും കിഴക്കൻ ബംഗാളിന്റെ ദുഃഖത്തിലും, എന്നെന്നുമെന്ന പോലെ, അവൾ അവളുടെ കുളിരാർന്ന ഉടലുകൊണ്ട് കണിയൊരുക്കി. തല്ലിത്തകർക്കപ്പെട്ട നഗരിയിൽ മാത്രമല്ല, സാത്വികന്റെ സന്ദർശനത്തിലും പടയോട്ടം നടക്കുന്നു. ഇപ്പോൾ നൃത്തം ചെയ്യുന്നതാരാണ്? നിങ്ങൾക്കെന്നെ അറിയില്ലേ? അറിഞ്ഞുകൂടാ, അവളുടെ ഉടലുകൊണ്ട് കണ്ണു നിറയുന്നു. പെണ്ണിന്റെ കാൽച്ചുവട്ടിനരികെ ഒരു ചെറിയ നിലവിളക്ക്: ദൈവമേ, ദൈവമേ, ആ വിളക്കോളം എന്റെ കൈ

നീട്ടാമെങ്കിൽ! പടയോട്ടത്തിന്റെ മാന്ത്രികവലയം ഭേദിച്ച് നിലവിളക്കു കൈയിലെടുക്കുന്നു. നിലവിളക്കിൽ തിരിയിട്ട് എണ്ണയൊഴിയ്ക്കുന്നു.

ലളിത എന്നും സന്ധ്യയ്ക്ക് ഇതു തെളിച്ചുവെയ്ക്കണം.

തെളിച്ചുവെയ്ക്കാം, കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ.

ലളിത പുടവ ചുറ്റൂ.

അവൾ പുടവ ചുറ്റുന്നു.

ലളിതയ്ക്ക് അച്ഛൻ ചൊല്ലാറുണ്ടായിരുന്ന മന്ത്രങ്ങളോർമ്മയില്ലേ?

ഓർമ്മയുണ്ട്.

എന്നാൽ ചൊല്ലിത്തുടങ്ങൂ.

യസ്യ സ്മരണ മാത്രേണ
ജന്മസംസാര ബന്ധനാത്
വിമുച്യതേ നമസ്തസ്മൈ
വിഷ്ണവേ പ്രഭ വിഷ്ണവേ.

തെളിഞ്ഞും മങ്ങിയും നിന്ന ആ ആലസ്യം എത്രനേരം നീണ്ടെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി അറിഞ്ഞില്ല. കനിവിലും ദുഃഖത്തിലും പാപത്തിലും ബന്ധിതരായ തലമുറകളുടെ കെട്ടുപാടുകളെപ്പോലെ കൈകാലുകളിൽ ക്ഷീണം കനത്തു നിന്നു. ആ ക്ഷീണത്തിൽ എവിടെയോ അർപ്പണത്തിന്റെ ആദി സ്മൃതി, വിഷ്ണവേ പ്രഭ വിഷ്ണവേ; ആ സ്മൃതിയിൽ ക്ഷീണം നീങ്ങുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി എഴുന്നേറ്റു. ജനാലയിൽ ചെന്ന് പടുത വലിച്ചു നീക്കി പുറത്തേയ്ക്കു നോക്കിയപ്പോൾ ലളിതയുടെ നിലവിളക്കുപോലെ ചൗരംഗിയുടെ നൂറുകൂട്ടം വിളക്കുകൾ തെളിഞ്ഞിരുന്നു... ജനാലയിൽനിന്ന് തിരിച്ചു വന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി ടെലിഫോണെടുത്ത് നീഹാരികാദീദിയെ വിളിച്ചു.

“നിഹൂദി, ഇതു ഞാനാണ്. ഉണ്ണി.”

അപ്പുറത്തുനിന്ന് ഒരു നേരിയ തേങ്ങലുയർന്നു. പിന്നെ, “ഉണ്ണിയെവിടെ നിന്നാണ് വിളിയ്ക്കുന്നത്?”

“ഇവിടെ കൽക്കത്തെയിൽനിന്നുതന്നെ, നിഹൂദീ. ഞാൻ ഇവിടെ അരത്തൂൺസിലാണ്. ഇന്നു വന്നതേയുള്ള.”

“എന്തിനാണ് നീ അരത്തൂൺസിൽ താമസിക്കുന്നത്? ഇവിടെ വന്നാൽ മതിയായിരുന്നല്ലോ.”

കുഞ്ഞുണ്ണി അല്പനേരം ഒന്നും പറഞ്ഞില്ല.

പിന്നെ, “വിഷമിപ്പിയ്ക്കേണ്ടെന്ന് കരുതി.”
“എനിക്ക് ഉണ്ണിയെ കാണണം.”
“ഞാൻ വരാം.”
“ഞാൻ കാത്തിരിയ്ക്കുന്നു.”

ചൗരംഗിയുടെ വടക്കു കിടന്ന രാജാരാജവല്ലഭ സ്ട്രീറ്റിലേയ്ക്കു പോകാൻ ടാക്സി ഡ്രൈവറോട് കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. ചൗരംഗിയിൽനിന്ന് നീളുന്ന ചിത്തരഞ്ജൻ എവന്യുവിലൂടെ സഞ്ചരിച്ച ബീഡൺ സ്ട്രീറ്റിലുള്ള ശിവാനിയുടെ വീടും കടന്നുവേണം രാജാരാജവല്ലഭത്തെരുവിലെത്താൻ. ഹസ്തീദന്തങ്ങളെപ്പോലെ പഴകി മഞ്ഞളിച്ച് മിനുസപ്പെട്ടുനിന്ന വീടുകളുള്ള തെരുവുകൾ, ബംഗാൾ നവോത്ഥാനത്തിന്റെ സമ്പുഷ്ടമായ ഒരു തലമുറ പാർത്ത് മറഞ്ഞുപോയ വീടുകൾ. ഇന്നവിടെ മാർവാറിൽനിന്നെത്തിയ വാണിയന്മാർ സ്ഥലം പിടിച്ചുപറ്റുന്നു, ഹസ്തീദന്തങ്ങളെ തല്ലിയുടച്ച് ഒന്നിനുമേൽ ഒന്നായി അടുക്കിവെച്ച തീപ്പെട്ടികളെപ്പോലെ ഫ്ളാറ്റുകൾ പണിയുന്നു. രാം മോഹൻ റോയിയുടെയും ബ്രഹ്മസമാജത്തിന്റെയും രവീന്ദ്രന്റെയും ആഢ്യസത്തകൾ വാണിയന്റെ മുമ്പിൽ തുണിയുരിഞ്ഞു ചുറ്റിത്തിരിഞ്ഞ് നൃത്തം വയ്ക്കുന്നു. പടയോട്ടം.

രാജാരാജവല്ലഭത്തെരുവിലുള്ള നീഹാരികാ മുഖോപാദ്ധ്യായയുടെ വീട്ടിൽ, സ്കോട്ടിഷ് ചർച്ച് കോളേജിൽ വിദ്യാർത്ഥിയായിരുന്ന കാലത്തും കുഞ്ഞുണ്ണി പല തവണ പോയിട്ടുണ്ട്. നീഹാരികയുടെ ഭർത്താവായിരുന്ന സനാതന മുഖോപാദ്ധ്യായ വിവാഹത്തിന്റെ ഏതാനും വർഷങ്ങൾക്കകം മരിച്ചുപോയി. പ്രശസ്തനായ ഒരു ഡോക്ടറായിരുന്ന സനാതനനും അദ്ദേഹത്തിന്റെ അച്ഛനും ബ്രഹ്മസമാജികളായിരുന്നു: ആ വീട്ടിൽ പണ്ട് രവീന്ദ്രനാഥനും വിഭൂതിഭൂഷണനുമൊക്കെ സന്ദർശകരായിരുന്നു, തരുലതയുടെ ആദ്യ കാവ്യങ്ങൾ കേൾക്കാൻ ആ വിരുന്നുമുറിയിൽ ബന്ധുജനങ്ങൾ ചേരുക പതിവായിരുന്നു.

ധനാഢ്യരായ രോഗികളുടെ ഭിഷഗ്വരനായി തൊഴിലു തുടങ്ങിയ സനാതനൻ എവിടെവെച്ചോ വഴി തിരിഞ്ഞു. അഭിജാതയായ നീഹാരികയോടു പറയാൻ വയ്യാത്ത ഒരു രഹസ്യത്തിൽ അയാൾ മുഴുകി. ബംഗാളിലെ ഭീകര

പാരമ്പര്യവുമായി സനാതനൻ ബന്ധപ്പെട്ടിരുന്നുവെന്ന് പിന്നീട് ഉദ്യോഗസ്ഥ സുഹൃത്തുക്കൾ പറഞ്ഞു. ഏതായാലും സനാതനന്റെ ശ്രദ്ധ ഭദ്രലോഗിൽ നിന്ന് ബസ്തികളിലേയ്ക്കു തിരിഞ്ഞു. താപസചന്ദ്രൻ പിറന്നിട്ട് മാസങ്ങളായില്ല, ആ ബസ്തികളിലൊന്നിൽ ഒരു ദിവസം സനാതന മുഖോപാദ്ധ്യായ വെടിയേറ്റു മരിച്ചു കിടന്നു.

"ദൈവമേ, നീഹാരികാദീദി പണ്ടൊരു സന്ദർശനവേളയിൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയോടു പറഞ്ഞിരുന്നു, 'താപസന്റെ അച്ഛന് അതു രഹസ്യമായി വെയ്ക്കേണ്ട കാര്യമുണ്ടായിരുന്നില്ല. ഇപ്പോഴിതാ താപസനും ആ വഴിയ്ക്കു പോകുന്നു. അതേ തീക്ഷ്ണത. അതേ രഹസ്യം."

"തപു വളർന്നു വലുതായില്ലേ, നിഹൂദി?" കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. "ഇനി നമുക്കവനെ തടയാൻ കഴിയുമോ?"

"ഉണ്ണി അവന്റെ മുഖത്തു നോക്കൂ. എന്നിട്ട് ഇതു പറയൂ."

നേരുതന്നെ: ഹസ്തീദന്തത്തിന്റെ ശില്പഗോപുരത്തിൽ യുവ വിധവയായ നീഹാരികാദീദി ബാല്യത്തിന്റെ സുതാര്യത നീങ്ങിയിട്ടില്ലായിരുന്ന താപസചന്ദ്രനുമേൽ തപസ്സു ചെയ്തുകൊണ്ടാണ് നാളുകൾ നീക്കിയത്. ഇന്നും നീഹാരികയ്ക്ക് മധ്യവയസ്സിന്റെ യൗവനമാണ്. മധുവിധുകാലത്ത് കൽക്കത്തയിലായിരുന്നപ്പോൾ ശിവാനി നീഹാരികാദീദിയോട് അസൂയ പൂണ്ട് തന്നോടു സൗന്ദര്യപ്പിണക്കം ഭാവിച്ചതായിരുന്നു. ശിവാനിയെ കണ്ടു മുട്ടിയില്ലായിരുന്നെങ്കിൽ ഒരുപക്ഷേ, താൻ നീഹാരികാദീദിയെ പ്രേമിച്ചു പോകുമായിരുന്നെന്ന് അച്ചടക്കം വിട്ട നിമിഷങ്ങളിൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മനസ്സു കുറിയ്ക്കാൻ മുതിർന്നു. പ്രേമിയ്ക്കുകയെന്നുവെച്ചാൽ, വിലാസവതിയായ ഒരമ്മയെ, അല്ലെങ്കിൽ സ്ത്രീത്വം നിറഞ്ഞുകവിഞ്ഞ ഒരു ദേവീസങ്കല്പത്തെ, സ്നേഹിക്കുന്നതുപോലെ. എന്തുകൊണ്ടോ, അതിനു സദൃശമായ ഒരു വികാരംതന്നെയാണ് അയാൾക്ക് താപസനോടും തോന്നിയത്. പതിനെട്ടു വയസ്സുചെന്ന അവന്റെ മുഖത്ത് തപസ്സും ചന്ദ്രനും നിറഞ്ഞുനിന്നു. ഋശ്യശൃംഗന്റെ അചുംബിത സൗന്ദര്യം. ആ സൗന്ദര്യത്തിന്റെ ബ്രഹ്മചര്യത്തിൽ താപസചന്ദ്രൻ വിപ്ലവത്തിന്റെ ഋക്കുകൾ ഹൃദിസ്ഥമാക്കുകയായിരുന്നു. അന്നൊരിയ്ക്കൽ നീഹാരികാദീദിയുടെ ആവശ്യപ്രകാരം താൻ താപസനുമായി ഒരുപാടുനേരം സംസാരിച്ച് മുകൾനിലയിലിരുന്നു.

അച്ഛനെയെന്നപോലെതന്നെ മകനേയും തടുക്കാൻ നീഹാരിക ശ്രമിച്ചില്ല. എങ്കിലും ആപത്തിലകപ്പെടരുത് എന്നു പറയാതിരിയ്ക്കാൻ അവർക്കു കഴിഞ്ഞില്ല. അതു മാത്രമാണ് അവർ കുഞ്ഞുണ്ണിയെക്കൊണ്ടു പറയിച്ചത്. പുരാതനഗ്രന്ഥങ്ങൾ നിറഞ്ഞ ആ വലിയ പഠനമുറിയിൽ അന്ന് പാതിര പിന്നിടുവോളം കുഞ്ഞുണ്ണിയും താപസചന്ദ്രനും സംസാരിച്ചിരുന്നു. താപസ ചന്ദ്രൻ ക്ഷമയോടെ കേട്ടു, പക്ഷെ, ഋക്കുകളൊന്നിനെപ്പോലും വീണ്ടുവിചാരത്തിന് വിധേയമാക്കുവാൻ അയാൾ തയ്യാറായിരുന്നില്ല. ഋക്കുകളെപ്പറ്റി എന്തെങ്കിലും പറയാൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കും കഴിഞ്ഞില്ല; കാരണം മറ്റൊരു സൂക്തസമുച്ചയത്തിന്റെ ഓർമ്മ അയാൾക്കുമുണ്ടായിരുന്നു. തന്റെ കുട്ടിക്കാലം, ആയിരത്തിത്തൊള്ളായിരത്തി നാല്പത്തിയെട്ട്, ചിന്നേട്ടൻ ഒളിവിൽ കഴിയുന്നു. വിധവയായ തന്റെ അമ്മ, നീഹാരികയെപ്പോലെ ദുഃഖിക്കുന്നു. റോന്തു ചുറ്റുന്ന പോലീസുകാരുമായി ചൂതാടാൻ ധൈര്യപ്പെട്ട് ഏട്ടൻ വീട്ടിലെത്തിയ അപൂർവ്വം രാത്രികൾ. കരയുന്ന അമ്മ. സ്റ്റാലിനേയും രണദിവെയേയും ഉദ്ധരിച്ച് അമ്മയെ ആശ്വസിപ്പിയ്ക്കാൻ മുതിർന്ന പ്രസാദവാനായ ഏട്ടൻ. ഒളിവിലിരിയ്ക്കെത്തന്നെ, കൈബോംബുകളുണ്ടാക്കുന്നതിനിടയ്ക്കു തന്നെ, പാലക്കാട്ടുവെച്ച് നീലമ്മയെന്ന തോട്ടിത്തൊഴിലാളി സഖാവിനെ ഏട്ടൻ കല്യാണം കഴിച്ചു. കറുത്തു നീണ്ട് അപരിചിതമായൊരു സൗന്ദര്യമുള്ള നീലമ്മയെ താൻ കണ്ടിട്ടുണ്ടായിരുന്നു. പാർട്ടി സഖാക്കൾ മുഖാന്തരം വിവരമറിഞ്ഞ അമ്മ കരഞ്ഞുകിടന്നു. നീലമ്മയെ വീട്ടിൽ വരാൻ അമ്മ സമ്മതിച്ചില്ല. നാശോന്മുഖമായ ഒരു വർഗ്ഗത്തിന്റെ മൂല്യങ്ങൾ വിലക്കിയ ആ വീട്ടിൽ വിപ്ലവത്തിന്റെ കുലവധു കയറുന്നത് ഒരുപക്ഷേ, ഏട്ടൻ തന്നെയും വിലക്കുമായിരുന്നു. ഏതായാലും ആരുമറിയാതെ അമ്മ അവൾക്ക് പണവും തുണിയും കൊടുത്തയച്ചു. അമ്മയെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം അത് ഒരുപക്ഷേ ഏട്ടന്റെ സാഹസത്തെക്കാളും വലിയൊരു സാഹസമായിരുന്നിരിയ്ക്കണം. നീലമ്മയ്ക്ക് ആ തുണിയും പണവും ആവശ്യമുണ്ടായിരുന്നില്ല. ആ നിലയ്ക്ക് അതു സ്വീകരിക്കുന്നതിലൂടെ അവൾ അമ്മയോടും ദാക്ഷിണ്യം കാണിയ്ക്കുകയായിരുന്നു. രണ്ടു കൊല്ലം ഏട്ടൻ ഒളിവിൽ

കഴിഞ്ഞു. ഏട്ടന്റെ സഖാക്കളിൽ പലരും ജയിലിലടയ്ക്കപ്പെട്ടു. അവരിൽ ചിലർ മാപ്പെഴുതിക്കൊടുത്ത് പുറത്തു വന്നു. മാപ്പെഴുതിയവരും എഴുതാതിരുന്നവരും സഹവർത്തിത്വത്തിന്റെ വരുംകാലങ്ങളിൽ സോവിയറ്റു യൂണിയനുമായും കിഴക്കൻ യൂറോപ്പുമായും കച്ചവടം നടത്തി പണക്കാരായി. ചിന്നേട്ടന്റെ വിധി നിർണയിച്ചത് ഇരുളിന്റെ കറുപ്പിയന്ന നീലമ്മയായിരുന്നു. ഏട്ടൻ ഒളിവിലായിരുന്നതുകൊണ്ട് നീലമ്മയ്ക്കുവേണ്ട സഹായങ്ങൾ ചെയ്തു കൊടുത്തത് സ്ഥലത്തെ പ്രധാനിയായ ഒരനുഭാവിയായിരുന്നു. ഏട്ടൻ തിരുവിതാംകൂറിലെവിടെയോ കഴിയുന്ന അവസരത്തിൽ, പാലക്കാട്ടിൽ നീലമ്മ ഗർഭിണിയായി. അതിന്റെ അപമാനമത്രയും ഏറ്റുവാങ്ങി അമ്മ കരഞ്ഞുകിടന്നു. ഒരു മാസം കഴിഞ്ഞ് നീലമ്മയുടെ വീട്ടിനടുത്ത് ഏട്ടന്റെ ശവശരീരം കണ്ടുകിട്ടി. കാടുപിടിച്ചുകിടന്ന തറവാട്ടുതൊടികയിൽ ഏട്ടനെ കൊണ്ടുവന്നു സംസ്കരിച്ചു. നീലമ്മ തന്റെ കുഞ്ഞിനെ സഖാവു ചിന്നന്റെ കുഞ്ഞായിത്തന്നെ വളർത്തി. കുഞ്ഞ് അധികനാൾ ജീവിച്ചില്ല. നീലമ്മ അനുഭാവിയുടെ വെപ്പാട്ടിയും തൊഴിലാളിപ്രവർത്തകയുമായി ജീവിതം തുടർന്നു. പാർട്ടി നിയമവിധേയമായതിനു ശേഷം നീലമ്മ മേലേക്കാട്ടു തറവാടോളം വന്ന് സ്വത്തിലവകാശം പറഞ്ഞു. പാർട്ടിക്കാർ ഇടപെട്ടു. രക്തസാക്ഷിയുടെ അമ്മയുമായി വ്യവഹരിച്ചുകൂടല്ലോ. എന്നാൽ, ചെറുക്കാൻ അമ്മയ്ക്കു മോഹമുണ്ടായിരുന്നില്ല. ഒരു കണ്ടം നെൽപ്പാടവും കുറെ പറമ്പും അവർ നീലമ്മയ്ക്ക് തീറു കൊടുത്തു. ആ നെല്ലുണ്ടുകൊണ്ട് നീലമ്മ പുലർന്നു. നീലമ്മയുടെ ഇരുള് കൂടുതൽ ഗൂഢവും വശ്യവുമായി മാറി. ഇതായിരുന്നു, ഇതുമാത്രമായിരുന്നു, വിപ്ലവത്തെക്കുറിച്ച് കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്ക് അറിയാമായിരുന്ന ചരിത്രപാഠം. വിപ്ലവത്തെ നേരിട്ടറിയുന്നത്, മനുഷ്യരിലൂടെ അറിയുന്നത്, എത്ര ദുഃഖകരം. പലപ്പോഴും കുഞ്ഞുണ്ണി ചിന്തിച്ചുപോയിരുന്നു. ഗ്രന്ഥത്തിൽ കുറിച്ച സ്മൃതിയിലും ശ്രുതിയിലും മാത്രം വിപ്ലവത്തെ അറിഞ്ഞവർക്ക് ഈ വ്യഥ വേണ്ടിവരില്ല... താപസചന്ദ്രൻ ഗ്രന്ഥത്തിൽ മുങ്ങിത്തപ്പുകയാണ്. നീലമ്മയുടെ ഇരുളിനെപ്പോലെ നീഹാരികയുടെ ധവളിമയും താപസചന്ദ്രന്റെ ശുദ്ധിയും കുഞ്ഞുണ്ണിയെ പീഡിപ്പിച്ചു.

വർഷങ്ങൾക്കുമുമ്പു നടന്ന ആ സംവാദമത്രയും ഓർമ്മയിലേയ്ക്കു തിരിച്ചു വന്നു. ടാക്സി രാജാരാജവല്ലഭ സ്ട്രീറ്റിലെത്തി. മുഖോപാദ്ധ്യായ കുടുംബത്തിന്റെ പഴയ അരിവെപ്പുകാരനായ കിഴവൻ കനുദാ കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കു കതകു തുറന്നുകൊടുത്തു. കുഞ്ഞുണ്ണിയും നീഹാരികാദീദിയും മുഖത്തോടു മുഖം നോക്കി കുറെ നേരം നിന്നു.

"ഞാനിവിടെ തനിച്ചാണ്, ഉണ്ണീ." നീഹാരികാദീദി പറഞ്ഞു. "നിന്റെ അനുജൻ ഇവിടെയില്ല."

എന്നിട്ട് അവർ കരഞ്ഞുതുടങ്ങി. ആ കരച്ചിൽ ശമിയ്ക്കുവോളം കുഞ്ഞുണ്ണി കാത്തുനിന്നു.

കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്ക് മറുപടി പറയാനൊന്നും ഉണ്ടായിരുന്നില്ല. ദുഃഖം കരഞ്ഞുതീരട്ടെ. പറഞ്ഞുതീരട്ടെ. നീഹാരിക കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ഒരു സോഫയിലേക്കു നയിച്ചു. എന്നിട്ട് അവർ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ അരികത്തിരുന്ന് വീണ്ടും കരഞ്ഞു.

അതടങ്ങിയപ്പോൾ കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു, "തപു ഇപ്പോൾ എവിടെയാണ്?"

"കൽക്കത്തെയിൽതന്നെ. സെൻട്രൽ ജയിലിൽ."

മുഖോപാദ്ധ്യായകുടുംബത്തിന് കൽക്കത്തെയിൽ ഇന്നും വിപുലമായ സ്വാധീനമുണ്ട്. താപസചന്ദ്രനെ പുറത്തിറക്കാനായി നീഹാരികാ മുഖോപാദ്ധ്യായ പല വാതിലുകളിലും മുട്ടി, അവയിൽ പലതും തുറക്കാൻ തയ്യാറായിരുന്നു. എന്നാൽ, താപസൻ തന്റെ ഋക്കുകളിൽ മുറുകെപ്പിടിച്ച് തടവറയിൽ തറഞ്ഞിരുന്നു.

"കൊലക്കുറ്റമാണ്," നീഹാരിക പറഞ്ഞു, "എന്റെ മകന് എന്തെങ്കിലും സംഭവിയ്ക്കുമോ, ഉണ്ണീ?"

"രാഷ്ട്രീയക്കുറ്റങ്ങളല്ലേ, നിഹൂദി," കുഞ്ഞുണ്ണി ആശ്വസിപ്പിച്ചു. "എന്തെങ്കിലും ഒത്തുതീർപ്പുണ്ടാവില്ലേ?"

പോംവഴികളിൽ വിശ്വസിയ്ക്കേണ്ട ആവശ്യം ഗാഢമായിരുന്നു. നീഹാരിക, പതുക്കെപ്പതുക്കെ ശാന്തയായി. കൂടുതൽ കാരുണ്യപൂർവങ്ങളായ കഴിഞ്ഞ കാലങ്ങളെക്കുറിച്ച് അവരെന്തൊക്കെയോ പറഞ്ഞുകൊണ്ടിരുന്നു.

"നിന്റെ കാര്യം സങ്കടമായിപ്പോയി, ഉണ്ണി. ശിവാനിയെ ഞാൻ ഒരുപാടു തവണ കണ്ടിരുന്നു. എങ്കിലും അവളെക്കൊണ്ട് സംസാരിപ്പിയ്ക്കാൻ ഇതുവരെ കഴിഞ്ഞിട്ടില്ല."

"സാരമില്ല, നിഹൂദി."

“എല്ലാം മറന്ന് നീ ചെന്നു വിളിച്ചാൽ അവൾ വരില്ലേ?”

വിഷാദത്തിന്റെ വിനയം, മൗനം.

“നീ ബീഡൺ സ്ട്രീറ്റിൽ ചെന്നില്ലേ?”

“അവരവിടെയില്ല.”

തിരിച്ചുപോകവേ കുഞ്ഞുണ്ണി ബീഡൺ സ്ട്രീറ്റിൽ ചെന്നു. രാത്രി പതിനൊന്നുമണിയായിരുന്നു. വാതിൽമണിയിൽ വിരലമർത്തി. ഉറക്കച്ചടവോടെ എഴുന്നേറ്റുവന്ന മായ വാതിൽ തുറന്നു.

“സാബ്!”

“ഞാൻ നിന്നെ ശല്യപ്പെടുത്തിയോ, മായേ?”

അകത്തു കടന്നു. മായ വീണ്ടും കതകടച്ചു.

“അയ്യോ, സാബ്! ശല്യമോ! സാബ് ഭക്ഷണം കഴിച്ചോ?”

“കഴിച്ചു, നിഹ്ദിയുടെ വീട്ടിൽ.”

“ഇല്ലെങ്കിലൊരു പ്രയാസവുമില്ല. ഒരു നിമിഷത്തിൽ—”

“കഴിച്ചെന്നു പറഞ്ഞില്ലേ.”

“ശരി സാബ്”

ചെന്ന് വിരുന്നുമുറിയിലിരുന്നു. അഭിരുചിയോടെ ഒരുക്കിവെച്ചിരുന്ന മുറി. നിറങ്ങൾ, അളവുകൾ, എല്ലാറ്റിലും ശിവാനിയുടെ ഗർവിഷ്ഠമായ അഭിരുചി. ഇത്തിരിനേരം ഇരുന്ന കുഞ്ഞുണ്ണി എഴുന്നേറ്റു. വിരുന്നുമുറിയിൽനിന്ന് ഉൾമുറികളിലേക്ക് പതുക്കെ നടന്നു. തന്റേതായിരുന്ന വീട്ടിൽ ഒരു കള്ളനെപ്പോലെ പതുങ്ങി നടക്കുക. മുകൾനിലയിൽ ശിവാനിയുടെ അമ്മ ശർമ്മിഷ്ഠ അർദ്ധബോധാവസ്ഥയിൽ ഉറങ്ങിക്കിടന്നു. കല്യാണിയുടെ കിടപ്പുമുറിയിൽ ചെന്നപ്പോൾ പൊടുന്നനെ ഒരു മുരൾച്ച കേട്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി ഞെട്ടിമാറി.

പിനാകി ബാബുവിന്റെ നായാണ്,” മായ പറഞ്ഞു. “അവന് എപ്പോഴും ഈ കിടക്കയിൽ കിടക്കാനാണ് താല്പര്യം.”

നായ പല്ലിളിച്ചു.

“റെക്സ്! അടങ്ങിക്കിടക്കൂ!”മായ ശാസിച്ചു.

എന്തിനാണ് ആ ഉൾമുറികളിൽ ചുറ്റി നടന്നതെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണിതന്നെ അറിഞ്ഞില്ല. ആ മുറികളിൽ അങ്ങുമിങ്ങും പതിഞ്ഞു നിന്ന ഒരു ഗന്ധത്തെ തേടുകയായിരുന്നു അയാൾ. കുഞ്ഞിന്റെ മണം തേടി, മണത്തിന്റെ വന രേഖകൾ മുറിയുന്നേടത്തെല്ലാം കലികൊണ്ടു നടന്ന വന്യമൃഗത്തെപ്പോലെ

അയാൾ എന്തൊക്കെയോ കൈയിലെടുത്തു, വീണ്ടും തിരികെവെച്ചു: ചെറു പുസ്തകങ്ങൾ, വികലചിത്രങ്ങൾ, കളിപ്പാവകളുടെ മുറിഞ്ഞ കൈകാലുകൾ. നേരം എത്ര കടന്നുപോയെന്ന് അയാളറിഞ്ഞില്ല. അവസാനം കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "നാലു ദിവസം കഴിഞ്ഞു വരുമെന്നല്ലേ പറഞ്ഞത്, മായേ?"

"അതേ, സാബ്. വെള്ളിയാഴ്ച."

മേശയ്ക്കടിയിൽ വീണു കിടന്ന ഒരു നോട്ടുപുസ്തകമെടുത്തു നോക്കിയപ്പോൾ അതിൽ ഒരു പൂച്ചയുടെ ചിത്രം വരച്ചു വെച്ചിരിക്കുന്നത് അയാൾ കണ്ടു. ചിത്രത്തിനു ചുവടേ ഇങ്ങനെ എഴുതിയിരുന്നു, മഹേശ്വരന്റെ കൂട്ടുകാരനായ പരീക്ഷിത്ത്. ഒരു കാറപകടത്തിൽ അതിദാരുണമാംവിധം മരണ മടഞ്ഞു. ഒരു വേദഗ്രന്ഥമെടുത്ത് അതിലെ പ്രവചനധ്വനി കാതറിഞ്ഞ പോലെ കുഞ്ഞുണ്ണി തളർന്നു നിന്നു.

"മായേ, കുറച്ചു വെള്ളം തരൂ."

"കാപ്പിയുണ്ടാക്കട്ടേ?"

"വേണ്ട."

"ഊണു കഴിച്ചെന്നല്ലേ പറഞ്ഞത്? എന്നാൽ കുറച്ച് ബ്രാൻഡി ആയിക്കോട്ടെ, സാബ്? കാപ്പിയും ബ്രാൻഡിയും?"

"വിരോധമില്ല."

മായ അകത്തേയ്ക്കു പോയി. മായ പോയതും അലമാരയുടെ വാതിൽ തുറന്ന് നീലയും പച്ചയും സ്വർണവും നിറമുള്ള വലിയൊരു പൂച്ച പുറത്തു വന്നു. ദുഃഖത്തോടെ, സാന്ദ്രമായ മാധുര്യത്തോടെ, അതു വിളിച്ചു.

എന്നെ അറിഞ്ഞില്ലേ? പൂച്ച ചോദിച്ചു.

ഇല്ല.

ഞാൻ പരീക്ഷിത്തല്ലേ?

നിന്റെ രൂപം എത്ര മാറിയിരിക്കുന്നു, പരീക്ഷിത്തേ.

അതു ഞാൻ മരിച്ചതുകൊണ്ടല്ലേ?

ഞാൻ അതു മറന്നുപോയി. നീ കാറപകടത്തിൽ മരിച്ചെന്ന് കല്യാണി എഴുതിവെച്ചിരിക്കുന്നു.

കുഞ്ഞിന്റെ അറിവില്ലായ്മ. ഞാൻ യുദ്ധത്തിലാണ് മരിച്ചത്. തക്ഷകനുമായുള്ള യുദ്ധത്തിൽ.

പിന്നെ, നീ ഇപ്രകാരം നടക്കുന്നതെങ്ങനെ?

ശുകമഹർഷി ശാശ്വതജീവന്റെ രഹസ്യം എനിയ്ക്കു പറഞ്ഞുതന്നു.

ഒരു തളികയിൽ കരിങ്കാപ്പിയും ബ്രാൻഡിയുമായിമായ തിരിച്ചു വന്നു. പരീക്ഷിത്ത് തിരോഭവിച്ചു.

കരിങ്കാപ്പിയും ബ്രാൻഡിയും കുടിച്ച്, കുഞ്ഞുണ്ണി ആ നോട്ടുപുസ്തകം ഒരിയ്ക്കൽകൂടി കൈയിലെടുത്ത് അതു തുറക്കാതെതന്നെ തിരിച്ചുവച്ചു.

“ഞാൻ പോകുന്നു. മായേ.”

മായ കണ്ണു തുടച്ചു.

“സാബ് ഇവിടെത്താമസിയ്ക്കണമെന്നു പറയാൻ എനിയ്ക്കവകാശമില്ലല്ലോ.”

“നാമൊക്കെ എവിടെ താമസിയ്ക്കണമെന്ന് ദൈവം നിശ്ചയിക്കുന്നു. മായേ.”

മായ കരഞ്ഞുതുടങ്ങി. മായയുടെ ചുമലിൽ കനിവോടെ കൈവച്ചു കൊണ്ട് അയാൾ പറഞ്ഞു, “മായ ധൈര്യമായിരിയ്ക്കൂ, കല്യാണിയെ നല്ല പോലെ നോക്കണം.”

“ഈശ്വരാ—”

“ഞാൻ പോകുന്നു. മായേ.”

പതിനൊന്ന്

ദീഘയിൽനിന്ന് അവർ തിരിച്ചെത്താൻ ഇനിയും മൂന്നു ദിവസമുണ്ട്, മകൾക്കായുള്ള കാത്തിരിപ്പ് പരമ്പരകളുടെ സ്മൃതിപ്രസരമായി. ആ സുഖവിഷാദത്തിലൂടെ, അച്ഛനുമൊത്ത് നടന്ന ചവിട്ടടിത്താരകളുടെ കുട്ടിക്കാലത്തേയ്ക്ക് കുഞ്ഞുണ്ണി മടങ്ങി; യാത്രകളുടെ വിസ്മയങ്ങൾ മനസ്സിൽ തിരിച്ചു വരുന്നു: നഗരത്തിന്റെ ഗണിതരേഖകൾക്കു പിടികിട്ടാതെ കൽക്കത്തയുടെ പടർപ്പുകളിലെവിടെയോ ഒളിഞ്ഞു കിടന്ന ബസ്തികളെ കുഞ്ഞുണ്ണി വീണ്ടും ഓർത്തു. പനമ്പും ചാക്കുംകൊണ്ട് മേൽപ്പുരയിട്ട് കൂപ്പിയ കൈകളെപ്പോലെ നിന്ന കുടിലുകളുടെ ഓരംപറ്റി ചിതകൾ എരിഞ്ഞു. കേവ്ടത്തലയിലേയും, നീംതലയിലേയുംപോലുള്ള വിശാലമായ ശ്മശാന ഘട്ടങ്ങളല്ല, ബസ്തിയിലെ മനുഷ്യരുടെ ശുദ്ധമായ ക്ലേശങ്ങളെ ഏറ്റുവാങ്ങാൻ അവരുടെ പുരകളുടെ തൊട്ടുപിന്നിൽ എരിഞ്ഞുനിന്ന സമാപനത്തിന്റെ കൊച്ചു നിലങ്ങൾ. ഇവയ്ക്കരികിലൂടെ, തൂതപ്പുഴയുടെ തീരത്തെന്നപോലെ, ചതുപ്പും കല്ലും ചവിട്ടി അച്ഛൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ നടത്തി.

"ഉണ്ണി കണ്ട്വോ," അച്ഛൻ പറഞ്ഞു, "ഇത് സാധുക്കൾടെ ചെതകളാ."

"അതെന്താ, അച്ഛാ?"

"നീംതലവരെയോ കേവ്ടത്തലവരെയോ കൊണ്ടുപൂവ്വാൻ ഇവർക്കു കാശില്ല."

ദെഹിയ്ക്കാൻ കാശെന്തിനാ, അച്ഛാ?"

അച്ഛരൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നെറുകയിൽ കൈ വെച്ചു. ഈശ്വരാ, അച്ഛരൻ നേർന്നു, എന്റെ കുട്ടിയുടെ ജിജ്ഞാസ നശിയ്ക്കാതിരിക്കണേ. എന്നിട്ട് കുഞ്ഞുണ്ണിയോടു പറഞ്ഞു. "ദെഹിയ്ക്കാൻ കാശു വേണം ഉണ്ണീ, ദെഹിയ്ക്കാൻ മാത്രല്ല, മരിയ്ക്കാനും."

"അപ്പോ ജീവിയ്ക്കാൻ കാശ് വേണ്ടേ, അച്ഛരാ?"

"വേണം," അച്ഛരൻ പറഞ്ഞു, "പക്ഷേ, കാശില്യാണ്ട് ജീവിയ്ക്കേം മരിയ്ക്കേം ദെഹിയ്ക്കേം ചെയ്യാം."

"പിന്നെ നമ്മളെന്താ അങ്ങനെ ചെയ്യാത്തത്?"

"കർമ്മത്തിന്റെ കെട്ട്പാടോള്."

ചതുപ്പിലെ കാറ്റിനൊത്ത് ചിതകളിലെ കണലുകൾ തെളിയുകയും പിന്നെയും നീറു മൂടുകയും ചെയ്തു.

"ഈ ചെതകളും കേവ്ടത്തലയിലെ ചെതകളും തമ്മിൽ ന്താ വെത്യാസംന്ന് അറിയ്യോ ഉണ്ണിയ്ക്ക്?"

"ല്യ."

'ബോൽ, ഹരിബോൽ' എന്നു പറഞ്ഞുകൊണ്ട് കേവ്ടത്തലയിലേയ്ക്കും നീംതലയിലേയ്ക്കും ആർഭാടപൂർണ്ണങ്ങളായ ശവഘോഷയാത്രകൾ പോകുന്നു; അവിടെ വൈദികന്മാരും പരികർമ്മികളും ആഘോഷിച്ച മന്ത്രോത്സവങ്ങൾക്കുശേഷം, പിണങ്ങൾ ചന്ദനത്തിന്റെ ചിതകളിൽ കത്തിച്ചാമ്പലാകുന്നു. ചതുപ്പിൻതീരത്തെ ചിതകളിൽ ചന്ദനമില്ല, ശവങ്ങൾ ചാണകപ്പിരട്ടിയിലെരിഞ്ഞു.

"രണ്ടെടത്തും ശവങ്ങളെരിയ്ണൂ. അച്ഛരൻ പറഞ്ഞു. ന്താ വെത്യാസംന്ന് ഉണ്ണിയ്ക്ക് മനസ്സിലായ്യോ?"

"ഒരെടത്ത് ചന്ദനം," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "മറ്റെടത്ത് ചാണകം."

"അത് മനസ്സിരുത്തിക്കോളൂ. ശരി, ന്താ വായ്ത്താരി?"

"രണ്ടെടത്തും ഒന്നന്നെ. ഹരിബോൽ."

"ന്താ അതിന്റെ അർത്ഥം? ഉണ്ണിയ്ക്ക് നിശ്ചണ്ടോ?

"കൃഷ്ണാ, ഭഗവാനേ,ന്ന്."

"ഏതാ കൃഷ്ണന് പ്രിയം? ചന്ദനമുട്ട്യോ, ചാണകോ?"

കുഞ്ഞുണ്ണി ഇത്തിരി വിഷമിച്ചാലോചിച്ചു, ഭഗവാന്റെ നെറ്റിയിൽ ചന്ദനമുണ്ട്. പക്ഷേ, ഭഗവാന് ഏറെ പ്രിയങ്കരങ്ങളാണ് പൈക്കിടാങ്ങൾ. രണ്ടും കല്പിച്ചു മറുപടി പറഞ്ഞു, "ചാണകം."

അച്ഛൻ ചിരിച്ചു.

"ഉണ്ണി പറഞ്ഞത് ശരിയാ. രണ്ടെടത്തും കൃഷ്ണനെ വിളിയ്ക്കണൂന്ന് നമ്മള് പറഞ്ഞല്ലോ—

"അതെ."

"അപ്പൊ എവെടന്ന് വിളിച്ചതാ ഭഗവാൻ കേക്ക്ാ? ചന്ദനത്ത്ന്നോ, ചാണകത്ത്ന്നോ?"

"ചാണകത്ത്ന്ന്."

"ഭക്തിയും വിഭക്തിയും," അച്ഛൻ പറഞ്ഞു.

"അതെന്താ, അച്ഛാ?"

"ഉണ്ണിയ്ക്ക് പിന്നൊരിയ്ക്കൽ പറഞ്ഞുതരാം."

അച്ഛൻ അതു പറഞ്ഞുതന്നുവോ ആവോ, ഓർമ്മകൾ മങ്ങുന്നു. അരത്തൂൺസിലെ കുളിരിനു വെളിയിൽ സുഖകരമായ വെയിലാണ്. ഗ്രാൻഡ് ഹോട്ടലിൽ ചെല്ലാമെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി നിശ്ചയിച്ചു. ടെലിഫോൺ ചെയ്ത് അന്വേഷിച്ചപ്പോൾ ആന്റണും യാനുഷും ഹോട്ടലിൽ ഉണ്ട്. ത്രൂദ് പത്രത്തിന്റെ ലേഖകനായ ആന്റണുമായി പണ്ട് ദില്ലിയിലെ പ്രസ് ക്ലബ്ബിൽവെച്ച് ബാലിശമായ ഒരു തർക്കം നടത്തിയതായിരുന്നു. രണ്ടുപേരും അസാരം മദ്യപിച്ചിരുന്നു. ചൈന ഇന്ത്യയെ വീണ്ടും ആക്രമിയ്ക്കുമെന്നും ഇന്ത്യൻ പട്ടാളക്കാരെ കശാപ്പുചെയ്യുമെന്നും റഷ്യക്കാരൻ വിരസമായി ആവർത്തിച്ചപ്പോൾ അതു കേട്ടു മടുത്ത കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "ഞങ്ങൾക്കും സോവിയറ്റുയൂണിയനും ഇടയ്ക്ക് ഒരതിർത്തിയില്ലെന്നതാണ് ഞങ്ങളുടെ സമാധാനം."

"നിങ്ങൾ എന്താണ് പറഞ്ഞുകൊണ്ടുവരുന്നത്?

"നിങ്ങളുടെ നാട്ടുകാരുമായി സത്യസന്ധമായി ഒരു ചർച്ച നടത്താൻ വയ്യാത്ത വിഷയമാണിത്.

"അങ്ങനെ ഒരു വിഷയമില്ല.

"നോക്കൂ, ചൈനയും ഞങ്ങളുമായുള്ള തർക്കത്തിൽ നിങ്ങൾ ഞങ്ങളെ സഹായിയ്ക്കുന്നതും കിഴക്കൻ പാക്കിസ്ഥാനിലെ കലാപത്തെ ഞങ്ങൾ സഹായിയ്ക്കുന്നതും ഏതെങ്കിലും വിശ്വാസപ്രമാണങ്ങൾക്കു വേണ്ടിയല്ല. പ്രത്യയശാസ്ത്രങ്ങൾ ഇന്നു ജീവിയ്ക്കുന്നത് ഭരണകൂടങ്ങൾക്കകത്തല്ല, അവയ്ക്കു പുറത്താണ്.

"ഈ പറയുന്നത് അറിവുകേടാണ്.

“സത്യമാണ് ഞാൻ പറയുന്നത്. നിങ്ങൾക്ക് അതു വിഴുങ്ങാൻ വിഷമമായിരിയ്ക്കും. കമ്മ്യൂണിസമെന്തെന്ന് റഷ്യക്കാരായ നിങ്ങൾക്ക് എന്തറിയാം? നിശ്ചയമായും മലയാളികളായ ഞങ്ങളെ പഠിപ്പിയ്ക്കാൻ നിങ്ങൾക്കവകാശമില്ല.

“അസംബന്ധം.

“നിങ്ങളുടെ വിപ്ലവം എന്നോ നടന്ന ഒരു നാടോടിക്കഥയാണ്, ഞങ്ങളുടെ വിപ്ലവമാകട്ടെ ഇന്നു നടക്കുന്ന സഹനമാണ്.

“നിങ്ങൾ ആരാണ് ഇതു പറയാൻ?

“ചിന്നേട്ടന്റെ അനുജൻ.

മറ്റു സുഹൃത്തുക്കൾ ഇടപെട്ടു. താനും ആന്റണും വീണ്ടും ഗ്ലാസ്സുകൾ മുട്ടി മദ്യപിച്ച് ചിരിച്ചു സന്ധിയായി. പക്ഷേ, റഷ്യക്കാരനെ തൂതപ്പുഴയുടെ തീരത്ത് കിട്ടിയിരുന്നെങ്കിൽ എന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി ആഗ്രഹിച്ചു. എങ്കിൽ പൊതിരെ തല്ലാമായിരുന്നു. വാഴ്സാസഖ്യത്തിന്റെ പടനായകന്മാരെ, വടക്കൻ കൊറിയയിൽ കൃമിയുദ്ധം നടത്തിയ കുറ്റവാളികളെ, ആരെ വേണമെങ്കിലും തൂതപ്പുഴയുടെ തീരത്തിട്ട് പൊതിരെ തല്ലാം. പുഴയോരത്തിന്റെ ഈ സമരശുദ്ധിയിലായിരുന്നു ചിന്നേട്ടൻ ഒരു ഭരണകൂടത്തെയത്രയും വെല്ലുവിളിച്ചത്. ആദിവിപ്ലവത്തിന്റെ നിർദ്ദോഷിത്തം നിറഞ്ഞ മനുഷ്യർ പുഴയോരത്തിന്റെ വന്യതയിൽ ജീവിച്ചു. അവരുടെ ശുദ്ധസങ്കല്പങ്ങളെ തഴുകിക്കൊണ്ട് തൂതപ്പുഴ ശാന്തമായൊഴുകി.

ഗ്രാൻഡ് ഹോട്ടലിലെത്തി. ആന്റണും യാനൂഷും എങ്ങും പുറത്തിറങ്ങാൻ മിനക്കെട്ടിട്ടില്ല. യുദ്ധലേഖകന്മാരല്ലേ? യുദ്ധലിഖിതങ്ങളുടെ നഗരവും അർണ്ണവവും ശൈലവുമൊക്കെ കൽക്കത്തയുടെ ഹോട്ടൽമുറികളിൽ രൂപം കൊള്ളുകയായിരുന്നു. ന്യൂയോർക്കറിൽ പണ്ടു കണ്ട ഒരു ഹാസ്യചിത്രം ഓർമ്മവന്നു. ഹോങ്കോങ്ങിലെ ഒരു ഹോട്ടൽ മുറി, അവിടെയിരുന്നുകൊണ്ട് യുദ്ധലേഖകൻ വിയറ്റ്നാം യുദ്ധത്തിന്റെ ദൃക്സാക്ഷിവിവരണം എഴുതുകയാണ്. ഇട്ടിരിക്കുന്നത് ഒരുറക്കുകുപ്പായം. പശ്ചാത്തലത്തിൽ ഒരിരട്ടക്കിടക്ക. ചിത്രത്തിന്റെ മുൻതലത്തിൽ അർദ്ധനഗ്നയായ ഒരു ചീനക്കാരി ചുരുക്കെഴുത്തുകാരി. പാതിയൊഴിഞ്ഞ ഗ്ലാസ്സ് കൈയിൽ ഉയർത്തിപ്പിടിച്ചുകൊണ്ട് യുദ്ധലേഖകൻ ചുരുക്കെഴുത്തുകാരിയെ കേട്ടെഴുതിയ്ക്കുന്നു: ഞാൻ

ഇതെഴുതുമ്പോൾ എനിക്കു ചുററും മെഷീൻ ഗണ്ണുകളുടെ ശബ്ദം, അല്ലെങ്കിൽ വേണ്ട, ബസൂക്കളുടെ ശബ്ദമാകട്ടെ—"

തടിയനായ പോളണ്ടുകാരൻ ചിരിച്ചുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണിയെ എതിരേറ്റു, "നിങ്ങൾ ഇന്നലെ വരുമെന്നല്ലേ ഞാൻ കരുതിയത്? ഇവിടെ ഇരുന്നു മടുക്കുന്നു. എവിടെ നിങ്ങളുടെ യുദ്ധം?"

"വെള്ളക്കാരന്റെ പരിഹാസം കേട്ടു മടുത്തു." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, ഇതുവരെ നിങ്ങൾ ഞങ്ങളുടെ സമാധാനത്തെ പരിഹസിച്ചു. ഇപ്പോഴിതാ ഞങ്ങളുടെ യുദ്ധത്തെയും പരിഹസിയ്ക്കുന്നു.

"ഞാൻ ക്ഷമായാചനം ചെയ്യുന്നു. എന്റെ റഷ്യൻ സുഹൃത്ത് അടുത്ത മുറിയിൽ ഉറങ്ങിക്കിടക്കുകയാണ്. അതുകൊണ്ട് റഷ്യക്കാർക്കുവേണ്ടിയും ഞാൻതന്നെ ക്ഷമായാചനം ചെയ്യട്ടെ.

അയാൾ രണ്ടു ഗ്ലാസ്സുകളിൽ പോളിഷ് വോഡ്ക പകർന്നു. ഗ്ലാസ്സുകൾ തമ്മിലിടിച്ചുകൊണ്ട് അയാൾ സൗഹൃദം നേർന്നു, "നിങ്ങളുടെ മഹായുദ്ധത്തിന്!"

"മൂന്നാം ലോകത്തിന്റെ യുദ്ധങ്ങൾ ചില്ലറക്കാര്യങ്ങളല്ല," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "ഇരുവശത്തും വായ്പ വാങ്ങിയ ആയുധങ്ങൾ, വായ്പ വാങ്ങിയ പണം. ഈ കടമ്പകളൊക്കെ കടന്നാണ് ഞങ്ങൾ യുദ്ധംചെയ്യുന്നത്!"

വോഡ്ക നുണഞ്ഞുകൊണ്ട് രണ്ടുപേരും തെല്ലിട ഇരുന്നു.

"വായ്പ വാങ്ങിയ ആയുധങ്ങളെപ്പറ്റി നിങ്ങൾ പറഞ്ഞില്ലേ?" യാനൂഷ് പറഞ്ഞു, "ഞങ്ങളുടെ ആയുധങ്ങളും വായ്പയാണ്. പക്ഷേ, വായ്പയല്ലാത്തതായി ഒന്നുണ്ട്, ഞങ്ങൾക്ക് അത് പരിചിതമാണ്.

അതെന്തെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിയ്ക്കായ്കയാൽ യാനൂഷ് പറഞ്ഞു, കുരുതികൊടുക്കപ്പെടുന്ന മനുഷ്യന്റെ ജീവൻ.

"അതോർത്ത് ക്ലേശിയ്ക്കാതിരിയ്ക്കൂ, നമുക്ക് ആന്റണെ വിളിച്ചുണർത്താം."

"ഉറക്കമാണ്. ഉറങ്ങട്ടെ."

"എന്നാൽ, അങ്ങനെതന്നെയാവട്ടെ. ഇപ്പോൾ നിങ്ങൾക്ക് മോസ്കോവിനെ ഭയപ്പെടാതെ സംസാരിയ്ക്കാമല്ലോ."

സായിപ്പ് ഒരു വലിയ്ക്ക് ഗ്ലാസ്സ് കാലിയാക്കി. "എനിയ്ക്ക് മോസ്കോവിനെ തരിമ്പുപോലും പേടിയില്ല."

പോളണ്ടുകാരൻ പ്രാതൽതൊട്ട് കുടിയാണെന്നു തോന്നി. അതിന്റെയാണ് ധൈര്യം. യാനൂഷ് വീണ്ടും വോഡ്ക നിറച്ച് ഒരിറക്കിനു വലിച്ചു കുടിച്ചു.

“പട്ടിണിയുടെ തടവുകാർക്ക്!” തന്റെ ഗ്ലാസ്സുയർത്തി കുഞ്ഞുണ്ണി നേർന്നു. “അവർ പട്ടിണികിടക്കുന്നതു ഞാൻ കണ്ടിട്ടുണ്ട്, പോസ്നാനിൽ. അവിടെ അവർ വെടികൊണ്ട് വീണ്ടും വിശന്ന് തടവറയിലേയ്ക്കു മടങ്ങി. നിങ്ങൾ ഒരു കോളനിയാണ്, സ്നേഹിതാ.”

പോളണ്ടുകാരന്റെ ലഹരിയിറങ്ങി. മുഖത്തെ തുടുപ്പു മങ്ങി.

“ഈ പഴയ ഫലിതം നമുക്കൊഴിവാക്കാം,” അയാൾ പറഞ്ഞു, “നാമെല്ലാവരും കോളനികളാണ്, സഖാവേ. ഒന്നിന്റെയല്ലെങ്കിൽ മറ്റൊന്നിന്റെ അടിമകൾ. അന്യോന്യം പരിഹസിച്ച് നമ്മൾ പ്രശ്നത്തിൽനിന്നൊഴിയുന്നു. അതിരിയ്ക്കട്ടെ, നിങ്ങളുടെ യുദ്ധം തുടങ്ങിയിട്ടില്ലല്ലോ. അതിനിടയ്ക്ക് നമുക്കിത്തിരി സംഗീതമാവാം.”

ശ്രദ്ധാലുവായി യാനൂഷ് തന്റെ സംഗീതസാമഗ്രിയിലേയ്ക്ക് തിരിഞ്ഞു. പോളണ്ടിന്റെ നിരാനന്ദത്തിലൂടെ പതുക്കെപ്പതുക്കെ ചോർന്നുവീണ സംഗീതം ആ മുറി നിറഞ്ഞു. റൂബൻസ്റ്റൈൻ. മാക്സിംഗോർക്കിയുടെ വീട്ടിൽ ലെനിൻ വിരുന്നു വന്ന കഥ കുഞ്ഞുണ്ണിയോർത്തു: തന്റെ വിശിഷ്ടാതിഥിയെ സിംഫണി സംഗീതം കേൾപ്പിക്കാൻ ഗോർക്കി തുടങ്ങിയപ്പോൾ ലെനിൻ തടഞ്ഞു: അരുത്, വിപ്ലവത്തിന്റെ മുഹൂർത്തമാണിത്, വിപ്ലവകാരിയ്ക്ക് മറ്റൊന്നിന്റെ കനിവിനും സമയമില്ല! വിപ്ലവം വരികയും പോകയുംചെയ്തു. വിപ്ലവത്തിന്റെ കനിവുകൾ വറ്റി; എന്നാൽ, സംഗീതം വിപ്ലവത്തെ അതിജീവിച്ചു. വിപ്ലവത്തിന്റെ ദുഃഖിതരായ സന്തതികൾക്ക് അതു സാന്ത്വനമായി.

ഗ്രാൻഡ് ഹോട്ടലിൽനിന്നിറങ്ങുമ്പോൾ ഉച്ചതിരിഞ്ഞിരുന്നു. വാർത്താ വിതരണവകുപ്പിന്റെ കേന്ദ്രത്തിലേയ്ക്കോ, അരത്തൂൺസിലേയ്ക്കുപോലുമോ പോകാൻ തോന്നിയില്ല. നീംതലയിൽ ചെന്നെങ്കിലോ? നീംതലയ്ക്കപ്പുറം ജാഹ്നവിമൃതിയുടെ ഭ്രൂണങ്ങളേയുംപേറി ഹൂഗ്ളിയായി ഒഴുകുന്നു. വേണ്ട പോകേണ്ടത് അങ്ങോട്ടല്ല; കാലുകൾ മറ്റേതോ മാസ്മരാഹ്വാനമറിഞ്ഞു. അച്ഛൻ തന്നെ കൊണ്ടുപോയ ആ ചതുപ്പുനിലങ്ങൾ തേടി കണ്ടുപിടിയ്ക്കണം. അവയുടെ പേരുകൾ മറന്നു, വഴികൾ മറന്നു; ഗുരുവായ അച്ഛന്റെ

പ്രസാദമുണ്ടെങ്കിൽ മറവിയിൽത്തന്നെ പാതകൾ തെളിയട്ടെ. വെയിൽമങ്ങലിലൂടെ, പൊടിപടലത്തിലൂടെ, നഗരത്തിന്റെ വ്യഥിതസന്തതികളുടെ സഞ്ചാരശാഠ്യങ്ങളിലൂടെ, കുഞ്ഞുണ്ണി നടന്നു. ചുമരിൽ മുദ്രാവാക്യങ്ങൾ, "നാട്ടിൻപുറം നഗരത്തെ വളയും, തോക്കിൻകുഴലിൽനിന്ന് അധികാരം! പിന്നെയും എന്തൊക്കെയോ മുദ്രാവാക്യങ്ങൾ, ശബ്ദത്തിന്റെ ബധിരതയെ മറികടന്ന് പ്രകാശനം തേടുന്ന നഗരത്തിന്റെ ദൃശ്യസ്വരങ്ങൾ. ഒരിടത്ത്, പെണ്ണിനുവേണ്ടി വിശന്ന് മനസ്സിന്റെ കുടലുകളിൽ പുണ്ണുപിടിച്ച ഏതോ ഒറ്റയാൻ കരിയിലും മഞ്ഞൾപ്പൊടിയിലും വരച്ചുവെച്ച വികലമായൊരു നഗ്നചിത്രം. കുതിരവണ്ടിയിൽ, റിക്ഷയിൽ യാത്ര തുടർന്നു. പത്തു നാഴിക യാത്ര ചെയ്തിരിക്കണം. പൊടുന്നനെ, കുടിലുകൾ, ചതുപ്പുകൾ.

"ഈ സ്ഥലം ഏതാണ്?"

"ഗംഗുലീബഗാൻ,"

ഈശ്വരാ! പഴയ സ്ഥലങ്ങൾ!

"ഇവിടെ പണ്ട് പാടേ ചതുപ്പുകളായിരുന്നില്ലേ?"

"അതെ."

"പിന്നെ ഈ കുടിലുകൾ എപ്പോൾ വന്നു?"

"ബസ്തിയും പടരുകയല്ലേ?"

നഗരം നഗരത്തെ വളയുന്നു.

"എന്നിട്ടും ചിതകൾ സ്ഥലം മാറിയിട്ടില്ലല്ലോ."

"ചിതകളും പെരുകുകയല്ലേ?"

ഗംഗുലീബഗാനിൽ അകലത്ത് അവിടവിടെ എരിഞ്ഞൊടുങ്ങുന്ന കനലുകൾ കണ്ടു. പിന്നെ കുഞ്ഞുണ്ണി തിരിഞ്ഞു നടന്നു. അയാൾ ചെറിയൊരു ധാബയിൽ കയറി. നിറയെ ആളുകൾ. ഒരു മൂലയിൽ ഇരിയ്ക്കാൻ ഇടം കിട്ടി. അത്താഴത്തിനു സമയമായിരുന്നു.

"ചോറ്," കഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. "പിന്നെയെന്തുണ്ട്?"

"മീൻകറി."

"ശരി."

മഞ്ഞളിച്ച ചോറ്. വക്കിടിഞ്ഞുപോയ കുണ്ടൻപിഞ്ഞാണത്തിൽ കടുകെണ്ണ പാറിക്കിടന്ന മീൻകറി. ധാബയുടെ പിൻപുറത്തു ചീനച്ചട്ടി പൊരിയുന്നു, ഉള്ളിൽ എവിടെയോ രാഷ്ട്രീയത്തർക്കം, ഒരു നാടകത്തിന്റെ ചർച്ച,

വിരാമചിഹ്നങ്ങളെപ്പോലെ തെരുവിന്റെ സ്വരപ്പകർച്ച. ആ വ്യഗ്രസ്വരങ്ങളുടെ നടുവിൽ മത്സ്യം തൊട്ടുകൂട്ടി കുഞ്ഞുണ്ണി സംതൃപ്തനായി. ധാബയിൽനിന്നിറങ്ങി വീണ്ടും തെരുവുകളിലൂടെ നടന്നു.

"എവിടെപ്പോകുന്നു?"

ഇരുട്ടാണ്; ഇരുട്ടിൽ ആരോ തന്നെ തടഞ്ഞു. കുഞ്ഞുണ്ണി നിന്നു.

"ഞാൻ വെറുതെ നടക്കുകയായിരുന്നു," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. തന്നെ നേരിട്ടുകൊണ്ട് കവിളൊട്ടിയ ഒരു ചെറുപ്പക്കാരൻ.

"നിങ്ങൾ എന്തെടുക്കുന്നു?"

പെട്ടെന്നാണ് താനിട്ടത് ഭദ്രലോഗിന്റെ ഉടുപ്പുകളാണെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണിയോർത്തത്.

"ഞാനൊരു പത്രലേഖകനാണ്." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

"ചെറുപ്പക്കാരന്റെ ശത്രുത ഇപ്പോൾ തെല്ലു ശമിച്ചു." ഓഹോ.

"എനിയ്ക്കു പരിചയമുള്ള സ്ഥലങ്ങളാണ് ഇവയെല്ലാം. എന്റെ കുട്ടിക്കാലത്ത് ഇവിടമെല്ലാം വിശാലമായ ചതുപ്പുകളായിരുന്നു. ചതുപ്പിൻതീരത്ത് ചിതകളുണ്ടായിരുന്നു."

"ഞങ്ങൾ എരിയുന്നതും കാണണം, അല്ലേ?"

ബസ്തി വലിയൊരു ചിലന്തിയെപ്പോലെ ദുഃഖത്തോടെ, ദ്വേഷത്തോടെ, ഇരുട്ടിൽ പതുങ്ങിയിരുന്നു. ചിതയിൽ അതിന്റെ അത്താഴത്തീയിന്റെ ചുവന്ന കണ്ണുകൾ അവിടവിടെ പീളയും ചാരവും മൂടിയടങ്ങി.

"എന്താണവിടെ?" ഇരുട്ടിൽനിന്ന് ആരോ ഒരയഞ്ഞ ശബ്ദത്തിൽ വിളിച്ചു ചോദിച്ചു.

രണ്ടു ചവിട്ടുവണ്ടികൾ അവരുടെ അരികത്തു വന്നുനിന്നു. രണ്ടു പോലീസുകാർ. ചെറുപ്പക്കാരൻ ധൃതിവെച്ച് നടന്നു മറഞ്ഞു.

"നിങ്ങളാരാണ്?" രണ്ടുപേരിൽ തലവൻ, കിഴവനായ പോലീസുകാരൻ, ചോദിച്ചു. മദ്യത്തിന്റെ ലഹരിയിൽ അയാൾ വലയുകയായിരുന്നു. ചവിട്ടു വണ്ടിയിൽനിന്നു നിലം തൊട്ടപ്പോൾ അയാൾക്ക് അടി തെറ്റി.

പത്രലേഖകനാണ്," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

പോലീസുകാരൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ സംശയത്തോടെ നോക്കി.

“ഈ നേരത്ത് ഇവിടെ എന്താ പത്രലേഖനം?”

കിഴവന് പിന്നെയും അടി തെറ്റി, ചവിട്ടുവണ്ടി കൈയിൽനിന്നു തെന്നി വീഴാൻ പോയി; കൂട്ടുകാരനും തുല്യദുഃഖിതനായിരുന്നു. ഒന്നും പറയാതെ അങ്ങനെ നിൽക്കവെ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മനസ്സിൽ ഇപ്രകാരം ഒരു സംഭാഷണം രൂപം പൂണ്ടു:

‘ഇവിടെ പണ്ടു തുറസ്സായിരുന്നു,’ താൻ പറയുന്നു.

‘അതെ.’ കിഴവൻ പോലീസുകാരൻ പറയുന്നു, ‘പണ്ട് ഇവിടത്തെ ചതുപ്പുകൾക്ക് ഭംഗിയുണ്ടായിരുന്നു. ചതുപ്പും ഒരു കണക്കിന് ഗംഗയാണ്. ഹൂഗ്ലിയും ചതുപ്പും എന്താണ് വ്യത്യാസം? പക്ഷേ, ഈ ബസ്തിയിലുള്ളവർ ഈ പ്രകൃതിദൃശ്യത്തെ അലങ്കോലപ്പെടുത്തുകയാണ്.’

‘എന്നെ അച്ഛൻ എന്നും ഇവിടെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവരുമായിരുന്നു. അന്ന് ഞാൻ കുട്ടിയായിരുന്നു. അച്ഛൻ ഇവിടെ പട്ടാളത്തിൽ മേജറായിരുന്നു. പക്ഷേ, ചന്ദ്രോദയം കാണാനല്ല എന്നെ ഇവിടെ കൊണ്ടുവന്നത്. ചിതകൾ കാണാനായിരുന്നു.’

‘അച്ഛന് ചിതകൾ ഇഷ്ടമായിരുന്നിരിയ്ക്കണം, അല്ലേ?’

‘ഞാൻ ചിതകൾ കണ്ടു പരിചയപ്പെടണമെന്ന് അച്ഛന് നിർബന്ധമായിരുന്നു.’

‘എന്നിട്ട് അമ്മ എന്തു ചെയ്തു? അച്ഛനെ ദഹിപ്പിച്ചോ, അടക്കം ചെയ്തോ?’

‘രണ്ടും ചെയ്തില്ല. റൊമേലുമായുള്ള യുദ്ധത്തിൽ ആഫ്രിക്കൻ മരുഭൂമിയിൽ ടോബ്രൂക്കിനു സമീപം അച്ഛൻ ചിതറി മണലായി.’

“എന്നിട്ടോ?’ പോലീസുകാരൻ ചോദിയ്ക്കുന്നു.

ഉൾത്തലങ്ങളിൽ മാന്ത്രികമായ ആ സംഭാഷണം നിലച്ചു. വീണ്ടും തന്റെ മുന്നിൽ നിന്ന പോലീസുകാരുടെ രൂപങ്ങൾ തെളിഞ്ഞു.

“ഏതു പത്രത്തിൽനിന്നാണ്?” തെന്നിവീഴുന്ന സൈക്കിളിനെ നിലപ്പിച്ചു കൊണ്ട് പോലീസുകാരൻ ചോദിച്ചു.

കുഞ്ഞുണ്ണി കീശയിൽനിന്ന് തന്റെ പ്രസ്സ് കാർഡ് എടുത്തു കാണിച്ചു. പോലീസുകാരൻ പ്രസ്സ്കാർഡിനെ ഇത്തിരി സംശയത്തോടെ പരിശോധിച്ചു.

"ഇതാരുടെ മുദ്രയാണ്?" അയാൾ ചോദിച്ചു.

"കേന്ദ്രസർക്കാരിന്റെ, ആഭ്യന്തരകാര്യാലയത്തിന്റെ. ഞാൻ ദില്ലിയിൽ നിന്നാണ്. ചൗരംഗിയിൽ അരത്തൂൺസിൽ താമസിയ്ക്കുന്നു."

"ശരി, ശരി, സാബ്," പ്രസ്സ്കാർഡ് മടക്കിക്കൊടുത്തുകൊണ്ട് പോലീസുകാരൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ വണങ്ങി. "ഇക്കാലത്ത് കൃത്രിമങ്ങൾക്ക് കൈയും കണക്കുമില്ല. ഇതാ ഈ ബസ്തി കണ്ടില്ലേ, അതൊരു ശത്രുസങ്കേതമാണ്. ചിലപ്പോൾ അവിടെനിന്ന് അക്രമികൾ ഞങ്ങളുടെ വേഷത്തിൽ വരും."

ആളൊഴിഞ്ഞ വഴിത്താരയിലൂടെ അവർ ഒരുമിച്ചു നടന്നു.

കുഞ്ഞുണ്ണി ചിരിച്ചു. "നിങ്ങൾക്കും അതു ചെയ്യാമല്ലോ?"

"ഞങ്ങളുമതു ചെയ്യുന്നുണ്ട്," പോലീസുകാരൻ പറഞ്ഞു, "എന്റെയൊരു കൂട്ടുകാരനായ പോലീസുകാരന്റെ മകൻ ഒരു സബ്ബിൻസ്പെക്ടറാണ്. അവൻ ഇവന്മാരുടെ പുസ്തകങ്ങളൊക്കെയിരുന്നു പഠിയ്ക്കുന്നു. മാവോസേതൂങ്ങിന്റെ പുസ്തകങ്ങൾ. പോലീസുധർമ്മമല്ല അതെന്ന് ഞാനവനോടു പറഞ്ഞു. എന്റെ മകനെപ്പോലെയാണ് എനിയ്ക്കവൻ. എന്നാൽ, അവൻ പറഞ്ഞു, പോലീസുവകുപ്പിന്റെ നിർദ്ദേശമനുസരിച്ചാണ് അതൊക്കെ പഠിയ്ക്കുന്നതെന്ന്. പഠിച്ച് പാടവം വന്നുകഴിഞ്ഞാൽ വിപ്ലവകാരികളുടെ സംഘത്തിൽ ചേർന്ന് ഉള്ളിൽനിന്ന് അവർക്കെതിരെ പ്രവർത്തിയ്ക്കാൻ തുടങ്ങുമത്രെ എനിയ്ക്ക് അതോർത്ത് ആധിയാണ്, സാബ്. ഈ കലികാലത്തിലെ പോലീസുധർമ്മം കിഴവനായ എനിയ്ക്ക് എങ്ങനെ മനസ്സിലാകാനാണ്?"

"നിങ്ങൾ കുറെയധികം സംസാരിയ്ക്കുന്നു, തപൻദാ," മറ്റേ പോലീസുകാരൻ കിഴവനേക്കാൾ കുഴഞ്ഞ സ്വരത്തിൽ പറഞ്ഞു.

"പോടാ, ദീപൂ," കിഴവൻ പറഞ്ഞു. "നീ കുടിച്ചതുകൊണ്ട് നിനക്കങ്ങനെ തോന്നുകയാണ്."

കിഴവൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയോടടുത്ത്, രഹസ്യങ്ങൾ പങ്കിടുന്ന അടുപ്പത്തോടെ സംസാരിയ്ക്കാൻ തുടങ്ങി.

"അങ്ങ് ഇതൊക്കെ പത്രത്തിൽ എഴുതണം. ഒരു കാര്യം കൂടി. നേരത്തേ കണ്ട ആ ചെറുക്കൻ താങ്കളെ തട്ടിപ്പറിച്ചേനെ, ഞങ്ങൾ തക്കസമയത്തിന് വന്നില്ലായിരുന്നെങ്കിൽ. അല്ലെങ്കിൽ അങ്ങനെ ബസ്തിയിലേയ്ക്കു

കൂട്ടിക്കൊണ്ടുപോയിരുന്നെന്നുംവരും. അവിടെച്ചെന്നാൽ, എന്റെ സാബ്, മരണമാണ്. കിഴക്കൻ ബംഗാളിൽനിന്ന് പാഞ്ഞുപോന്ന കൊടിച്ചികളാണ് അവിടെയത്രയും. ഒരു മഹാരോഗവുംകൊണ്ടാണ് അവർ വന്നിട്ടുള്ളത്. മൂന്നേ മൂന്നു ദിവസംകൊണ്ട് വൃഷണങ്ങൾ അറ്റു നിലത്തു വീഴുമത്രെ. നോക്കണേ, രോഗങ്ങൾക്കുപോലും ധർമ്മമില്ലാതായിക്കഴിഞ്ഞിരിയ്ക്കുന്നു."

എന്നിട്ട് ആത്മഗതമെന്നോണം അയാൾ ഓർമ്മിപ്പിച്ചു, "ഇപ്പോൾ നമ്മുടെ സഹായം വേണം അവർക്ക്. നവാഖാലിയിൽ കൂട്ടക്കൊല നടത്തിയപ്പോൾ അതോർത്തില്ല."

ഒരു പക്ഷേ, രഹസ്യപ്പോലീസിന്റെ പ്രതിവിപ്ലവസംഘടനയിൽ പണിയെടുക്കുന്ന കൂട്ടുകാരന്റെ മകനെച്ചൊല്ലി കുണ്ഠിതപ്പെട്ട്, പോലീസുകാരന്റെ കഴിഞ്ഞകാലങ്ങൾക്ക് അപരിചിതമായ സംഘർഷാവസ്ഥയെച്ചൊല്ലി കുണ്ഠിതപ്പെട്ട്, ലഹരിയുടെ ദൗർബ്ബല്യത്തിൽ വഴിവക്കിൽ കണ്ടുമുട്ടിയ ഒരു ബാബുവിനോട് ആ മനഃപ്രയാസം പറഞ്ഞുതീർക്കാൻ മുതിർന്ന സാത്വികനായ കിഴവനെ അത്രതന്നെ കുണ്ഠിതമനുഭവിയ്ക്കുന്ന മറ്റേതോ കിഴവന്റെ മകൻ കൈബോംബെറിഞ്ഞ് കൊന്നെന്നുവരും. ടോബ്രൂക്കിലെ മണലാരണ്യത്തിൽ ചിതറിയ അച്ഛനെപ്പോലെ കിഴവനും കിഴവന്റെ മകനും കിഴവന്മാരും മക്കളുമത്രയും ചിതറുകയും ലയിയ്ക്കുകയും മറക്കപ്പെടുകയും ചെയ്യും. എന്നിട്ടും അശാന്തമായ കടൽത്തിരയുയരുന്നതുപോലെ കിഴവന്മാരും മക്കളും സ്ഫോടനവും ആവർത്തിയ്ക്കുന്നു.

"അങ്ങ് ഇതൊക്കെ എഴുതണം," പോലീസുകാരൻ, പിതാമഹൻ, പറഞ്ഞു.

"എഴുതാം."

"ശരി, നേരം അധികമായല്ലോ. അങ്ങ് തിരിച്ചുപോകൂ."

"ഇവിടെ ടാക്സി കിട്ടുന്നതെവിടെയാണ്?"

"അതാ അവിടെ, ആ മൂലയിൽനിന്ന് ഇടത്തോട്ട്, അല്ലല്ല വലത്തോട്ട്."

പന്ത്രണ്ട്

ഹൂഗ്ലി ജില്ലയിലെ ബേരാചാംച. ചെറുകിട ജന്മിമാരുടെ ആസ്ഥാനങ്ങൾ കിടന്ന ഒരു ഗ്രാമം. താപസചന്ദ്രന്റെ സംഘനേതാവും താത്ത്വിക ഗുരുവുമായ നൃപേൻ എന്ന മറ്റൊരു ചെറുപ്പക്കാരൻ ഈ ചെറുകിടജന്മി മാർക്കിടയിൽനിന്ന് വർഗ്ഗശത്രുവിനെ തിരഞ്ഞെടുത്തു. തിരഞ്ഞെടുത്തു കഴിഞ്ഞാൽ പിന്നെ ശിക്ഷാവിധിയുടെ വിശദാംശങ്ങളേ ബാക്കിയുള്ളു.

"ജോറേദാർ നിമായിസാന്യാലിന്റെ വീടും കളപ്പുരയും നാം തീവെയ്ക്കുന്നു," നൃപേൻ അറിയിച്ചു.

ഒരു കർഷകക്കുടിലിന്റെ മ്ലാനമായ ഉള്ളറയിൽ താപസചന്ദ്രനും മറ്റ് ആറു സഹയത്നികളും ഒരു മണ്ണെണ്ണവിളക്കിനു മുമ്പിൽ കൂനിക്കൂടിയിരുന്ന് മാവോ സേ തൂങ്ങിന്റെ ചുവന്ന പുസ്തകം പാരായണം ചെയ്തുതുടങ്ങി. പാരായണവും തീവെയ്ക്കലും: തന്റെ യുക്തിയ്ക്കതീതമായ യാഥാർ ത്ഥ്യത്തെ നേരിടാൻ മനുഷ്യൻ എന്നെന്നും ആശ്രയിച്ചിട്ടുള്ള മന്ത്രവും ഹവനവും! മറ്റേതോ മണ്ഡലത്തിൽ അധിവസിച്ച ഒരു ദേവന് അർപ്പിയ്ക്കുന്ന ഹവിസ്സ്, ജോറേദാർ നിമായി സാന്യാലിന്റെ കളപ്പുര.

ആരാണ് തീവെയ്ക്കുക, അവർ ആലോചിച്ചു. അവസാനം റായിചരൺ ആയിക്കൊള്ളട്ടെ എന്നു തീരുമാനിച്ചു. റായിചരൺ ഒരു കർഷകത്തൊഴിലാളിയാണ്; സാധുകർഷകനെ ഏതെങ്കിലും ഒരു ഹിംസയിലൂടെ പരമ്പരാഗതമായ അവന്റെ പേടികളിൽനിന്നു മോചിപ്പിയ്ക്കുകയായിരുന്നല്ലോ ഉദ്ദേശം. നിമായിസാന്യാലിന്റെയും അയൽവാസികളായ മറ്റു

ജോറേദാർമാരുടെയും കളങ്ങളിൽ പണി നോക്കിയിട്ടുള്ളവനാണ് റായിചരൺ. അക്കാരണത്താൽ രാത്രിയിൽ അവനെ അവിടെ കണ്ടാൽ ആരും ശങ്കിയ്ക്കാൻ ഇടവരില്ല.

"സഖാവിനു മനസ്സുറപ്പുണ്ടോ?"

"ഉണ്ട്."

"എന്തിനാണ് സഖാവ് ഇതു ചെയ്യുന്നതെന്ന് സഖാവിന് ബോദ്ധ്യമുണ്ടോ?"

"ബോദ്ധ്യമുണ്ട്"

"എന്നാൽ, പറയൂ."

"നിങ്ങൾ എനിയ്ക്ക് ഈ പുസ്തകത്തിൽനിന്ന് അതൊക്കെ വായിച്ചു തന്നിട്ടുള്ളതല്ലേ?"

ജോറേദാർമാരുടെ അക്രമങ്ങൾക്കെതിരെ പൊരുതി തഴമ്പിച്ചവനാണ് റായിചരൺ. ചുവന്ന പുസ്തകത്തിന്റെ ഉള്ളടക്കമെന്തെന്ന് അയാൾക്ക് അറിഞ്ഞുകൂടായിരുന്നെങ്കിലും പട്ടണത്തിലെ വലിയ വീടുകളുപേക്ഷിച്ച് തന്റെ കുടിലിൽ വന്നു താവളമടിച്ച ഋശ്യശൃംഗന്മാരെ അയാൾ വിശ്വസിച്ചു. അവരുടെ ശരീരങ്ങളുടെ സൗരഭ്യംകൊണ്ട് തന്റെ കുടിലു നിറയുന്നതിൽ അയാൾ ആഹ്ലാദിച്ചു. ചുവന്ന പുസ്തകത്തിൽനിന്ന് താപസചന്ദ്രൻ വായിച്ചു കൊടുത്ത ഒരു വാക്യം മാത്രമായിരുന്നു അയാൾക്കാധാരം: 'നാട്ടിൻപുറം നഗരത്തെ വളയും.' അതിന്റെ ദൃശ്യത്തിൽ റായിചരൺ ആബദ്ധനായി. തെച്ചിപ്പൂക്കളും കദളിത്തൈകളും നടന്നുചെന്ന് കൽക്കത്താനഗരത്തിലെ ധനാഢ്യരുടെ കൂത്തമ്പലങ്ങളെ വളഞ്ഞു, ബേരാചാംചയുടെ ഗ്രാമശുദ്ധിയ്ക്കകത്ത് നഗരം പണിയുന്ന ജോറേദാർമാരുടെ കളപ്പുരകളെ വളഞ്ഞു. നിയുക്തനായി, റായിചരൺ ഇറങ്ങി. ആ രാത്രി തെച്ചികളുടെയും തൈവാഴകളുടെയും കൂടെ റായിചരൺ നടന്നു; ആ യാത്രയിൽ അയാൾ തന്റെ പ്രാചീനപിതാമഹനായ ഉപമന്യുവായി മാറി.

പശുമേയ്ക്കാനായി ഉപമന്യുവിനെ അവന്റെ ഗുരു പറഞ്ഞയച്ചു. പൈക്കളുമായി രാവിലെ കാട്ടിലേയ്ക്കു പോയ ഉപമന്യു നേരം താണപ്പോൾ തെല്ലും ക്ഷീണമില്ലാതെ തിരിച്ചെത്തിയതു കണ്ട് ആചാര്യൻ അവനോടു ചോദിച്ചു, 'ഉപമന്യൂ, നീ ഈ ദിവസം മുഴുവനും പൈക്കളെ മേച്ചു കാട്ടിൽ നടന്നതല്ലേ? എന്നിട്ടും ഒട്ടും ക്ഷീണിച്ചില്ലല്ലോ. നീ എന്തു ഭക്ഷിച്ചു?'

ഉപമന്യു പറഞ്ഞു, 'ഞാനിന്നു ഭിക്ഷയെടുത്ത് പൈദാഹങ്ങൾ മാറ്റി.'

ഗുരുനാഥൻ പറഞ്ഞു, 'നിന്റെ ഗുരുവിനു നിവേദിയ്ക്കാതെ ഭക്ഷിയ്ക്കാൻ നിനക്കവകാശമില്ലല്ലോ. നീ ഭിക്ഷയെടുത്തത് എനിയ്ക്കു കൊണ്ടുതരികയല്ലേ വേണ്ടത്?'

പിറ്റേന്നും പൈക്കളെ മേച്ചു തിരിച്ചുവന്ന് ഭിക്ഷ ഗുരുവിനെ ഏല്പിച്ച ഉപമന്യു തലേന്നത്തെപ്പോലെതന്നെ അക്ഷീണനായിക്കണ്ടു. ഗുരു കാരണമന്വേഷിച്ചു.

ഉപമന്യു പറഞ്ഞു, 'അങ്ങേയ്ക്കു നിവേദിയ്ക്കാനായി ഭിക്ഷയെടുത്ത ശേഷം ഞാൻ വീണ്ടും ഭീക്ഷയെടുത്തു ഭക്ഷിച്ചു.'

ഗുരു പറഞ്ഞു, 'നീ ചെയ്തത് അവിവേകമായിപ്പോയി. രണ്ടാമതും ഭിക്ഷയെടുക്കയാൽ നീ ഗ്രാമവാസികളെ പട്ടിണിയാക്കിയിരിയ്ക്കും. അതു പാടില്ല.'

അടുത്ത നാളും പ്രഭാതത്തിൽ കന്നുകളുമായി കാട്ടിലെ മേച്ചിൽ സ്ഥലങ്ങളിലേയ്ക്കു പോയ ഉപമന്യു ക്ഷീണമേശാതെ തിരിച്ചെത്തിയതു കണ്ട് ഗുരു ചോദിച്ചു, 'ഇന്നു നീ എന്താണു ഭക്ഷിച്ചത്?'

'ഞാൻ പാലുകുടിച്ച് വിശപ്പു മാറ്റി.'

ഗുരുവിന്റെ മുഖത്ത് അപ്രീതി നിഴലിച്ചു.

'ആ പാലു കുടിയ്ക്കാൻ നിനക്കർഹതയില്ല," ഗുരു പറഞ്ഞു. 'അത പൈക്കുട്ടികളെ പട്ടിണിയാക്കിയിരിയ്ക്കും.'

ഗുരുവിന്റെ ഈ വിലക്കും ഉപമന്യു സ്വീകരിച്ചു. എന്നാൽ, അടുത്ത നാളിലും ക്ഷീണമേശാതെതന്നെ ഉപമന്യു സന്ധ്യയ്ക്ക് പൈക്കളെയും തെളിച്ചു തിരിച്ചെത്തി.

ഗുരു ചോദിച്ചു, 'ഇന്നും നിനക്കു ക്ഷീണം തട്ടിയില്ലല്ലോ, അതെങ്ങനെ?'

ഗുരുവിനെ നമസ്കരിച്ചിട്ട് ഉപമന്യു പറഞ്ഞു. "പൈക്കിടാങ്ങൾ അമ്മമാരുടെ അകിടുകളിൽനിന്ന് പാൽ കുടിയ്ക്കുമ്പോൾ അവരുടെ വായിൽ നിന്നും ചിതറിപ്പോയ പാൽനുര കുടിച്ചാണ് ഞാനെന്റെ ക്ഷീണം തീർത്തത്.'

ഇതു കേട്ട് ഗുരു അവനെ ശാസിച്ചു, 'നിന്നോടുള്ള ദയമൂലം പൈക്കിടാങ്ങൾ സ്വയം കുടിയ്ക്കാതെ ആ പാലത്രയും നുരയാക്കി നിനക്കു തരും. ദയാലുക്കളായ ആ കിടാങ്ങൾ ക്ഷീണിച്ചും നീ തടിച്ചും വരും. മേലിൽ അതു പാടില്ല.'

പിറ്റേന്ന് പൈക്കൂട്ടങ്ങളെ തെളിച്ചുകൊണ്ട് കാട്ടിലേയ്ക്കു പോയ ഉപമന്യു രാത്രി ഏറെച്ചെന്നിട്ടും തിരിച്ചെത്താതായപ്പോൾ ആചാര്യൻ അവനെത്തേടി കാട്ടിലലഞ്ഞു. വിശപ്പു മാറ്റാൻ എരുക്കില തിന്ന് കാഴ്ച നശിച്ച ഉപമന്യു കാട്ടിലൊരു പൊട്ടക്കിണറ്റിൽ വീണുപോയിരുന്നു. ഗുരുവിന്റെ വിളികേട്ട്, 'ഞാനിതാ' എന്നു മറുവിളി വിളിച്ച അവനെ ഗുരുനാഥൻ കണ്ടെടുത്ത് കിണറ്റിൽനിന്നു പൊക്കി കരയ്ക്കു കയറ്റി നടന്ന കാര്യങ്ങളെല്ലാം ചോദിച്ചറിഞ്ഞു.

'നിന്റെ പല്ലുകൾ സ്വർണ്ണം പോലെയിരിയ്ക്കുന്നല്ലോ. ഇതെങ്ങനെ?'

ഉപമന്യു പറഞ്ഞു, 'ഞാൻ കിണറ്റിൽ അവശനും കണ്ണില്ലാത്തവനുമായിക്കിടക്കുമ്പോൾ ആരോ രണ്ടുപേർ കിണറ്റിൻകരയിൽ വന്നു നിന്നുകൊണ്ട് എന്നെ വിളിച്ചു. വിശന്നുവലഞ്ഞ എനിയ്ക്ക് അവർ രണ്ടപ്പം എറിഞ്ഞുതന്നു. എന്നിട്ട് അതു തിന്നാൻ അവർ എന്നോടു പറഞ്ഞു. ഗുരുവിനു നിവേദിയ്ക്കാതെ ഞാൻ ഭക്ഷിയ്ക്കുകയില്ലെന്ന് അവരോടു പറഞ്ഞപ്പോൾ അവർ പറഞ്ഞു. "ഞങ്ങൾ അശ്വിനീദേവകളാണ്, നിന്റെ ഗുരുഭക്തിയിൽ ഞങ്ങൾ പ്രസാദിച്ചിരിയ്ക്കുന്നു, നിന്റെ പല്ലുകൾ സ്വർണ്ണമായി ഭവിയ്ക്കട്ടെ, നിന്റെ കണ്ണുകൾ തെളിയട്ടെ. പണ്ട് ഇപ്രകാരംതന്നെ ഞങ്ങൾ നിന്റെ ഗുരുവിനെയും പരീക്ഷിച്ചിരുന്നു, എന്നാൽ, അദ്ദേഹം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഗുരുവിനു നിവേദിയ്ക്കാതെ ഭക്ഷിച്ചു, അതുമൂലം അദ്ദേഹത്തിന്റെ പല്ലുകൾ കാരിരുമ്പായി."

ഗുരു ശിഷ്യന്റെ കാല്ക്കൽ വീണു.

'നിനക്ക് ഞാൻ ഇനിയെങ്ങനെ വരം തരാനാണ്!' ഗുരു പറഞ്ഞു, 'നീ എന്റെ ഗുരുവായല്ലോ.'

എങ്കിലും ഗുരുവിന്റെ പ്രസാദത്തിൽ, ശിഷ്യന്റെ പ്രസാദത്തിൽ, ഉപമന്യു തൊട്ടേടത്ത് മണ്ണിൽ തെച്ചിയും തൈവാഴയും കിളിർത്തു, ഉപമന്യുവിന്റെ ഞാറുകൾക്കായി ആകാശം പാൽ ചുരത്തി. ഉപമന്യുവിന്റെ സാത്വികത തലമുറകളിലൂടെയും ദേശങ്ങളിലൂടെയും സഞ്ചരിച്ചു; മറ്റെവിടെയോ മറ്റൊരാചാര്യൻ ഉപമന്യുവിന്റെ കഥ പുനരാവിഷ്കരിച്ചു. അയാൾ കാവ്യസങ്കല്പങ്ങളിലൂടെ സംസാരിച്ചു. അസംഖ്യം ഉപമന്യുമാരെയും പരസഹസ്രം പൈക്കിടാങ്ങളെയും കണ്ട്, അവർക്ക് യന്ത്രത്തിന്റെയും

രാസപദാർത്ഥത്തിന്റെയും കാലുഷ്യത്തിൽനിന്ന് മുകതി നേർന്നു. അനീതി വന്ധ്യമാക്കിയ മണ്ണിനുമേൽ അയാൾ അശ്വിനീദേവകളെപ്പോലെ വസന്തത്തിന്റെ വെള്ളിടിയെറിഞ്ഞു. ചുവന്ന പുസ്തകത്തിന്റെ താളുകളിൽ വെള്ളിടി ഉറങ്ങി; പട്ടണപാഠശാലകളുടെ അന്തേവാസികൾക്ക് ഗുരുവിന്റെ കരുണ എന്തെന്ന റിയാൻ കഴിഞ്ഞില്ല. സൂക്തങ്ങൾ ആവർത്തിച്ചമ്പരന്ന്, ഉപമന്യുവിന്റെ പരമ്പരയറിയാതെ, തെച്ചിയുടെയും തൈവാഴയുടെയും സേനാവ്യൂഹങ്ങളെ മനസ്സിലാക്കാതെ, ഹവനത്തിന്റെ ധൂമം ഉൾക്കൊള്ളാതെ, അവർ റായിചരണോട് നിമായി സാന്യാലിന്റെ വീടിന് തീ കൊളുത്താൻ പറഞ്ഞു.

ഉഷസ്സിനു മുമ്പ് തണുത്തു വിറച്ചുകൊണ്ട് റായിചരൺ തിരിച്ചു വന്നു.

“തീവെപ്പ് വിജയിച്ചോ?” താപസചന്ദ്രൻ ചോദിച്ചു.

“ഇല്ല,” റായിചരൺ പറഞ്ഞു.

“ഇല്ലേ? എന്ത്!” നൃപേൻ വിസ്മയിച്ചു.

“ഞാൻ ആ വീടിനു തീ വെച്ചില്ല.” റായിചരൺ പരിക്ഷീണനായി പറഞ്ഞു.

“സഖാവേ,” താപസചന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു, “നിങ്ങൾക്കെന്തു പറ്റി? നിങ്ങളല്ലേ നിമായിസാന്യാലിനെ കൊലപ്പെടുത്തണമെന്ന് ഞങ്ങളോടാവശ്യപ്പെട്ടത്?”

റായിചരൺന്റെ പരിക്ഷീണമായ കണ്ണുകൾ ഒരിക്കൽക്കൂടി കനച്ചു. റായിചരൺ പറഞ്ഞു, “ഞാനിനിയും പറയും അവനെ കൊല്ലണമെന്ന്. അധികം താമസിയാതെതന്നെ ഞാനവനെ കൊല്ലുകയും ചെയ്യും. എന്റെ പെങ്ങന്മാരെ കളങ്കപ്പെടുത്തിയവൻ, എന്റെ കുലം മുടിച്ചവൻ! എന്നാൽ, ഇന്നത്തേയ്ക്കു മാത്രം എന്റെ പ്രിയപ്പെട്ട ഉണ്ണികൾ എനിയ്ക്കു മാപ്പുതരണം.”

“എന്തു പറ്റിയെന്നു പറയൂ, റായിചരൺ,” നൃപേൻ പറഞ്ഞു.

“നിമായിസാന്യാലിന്റെ തൊഴുത്തിൽ രണ്ടു പൈക്കൾ,” റായിചരൺ പറഞ്ഞു. “അവരുടെ അകിട്ടിൽ ഇടിയ്ക്കുന്ന പൈക്കുട്ടികൾ. നിങ്ങൾ ഇതു വിശ്വസിയ്ക്കണം സഖാക്കളേ. പൈക്കുട്ടികളുടെ ചുണ്ടിലെ പാൽനുരകണ്ടപ്പോൾ എന്റെ കൈകാലുകൾ തളർന്നു.”

ആയിരത്തിത്തൊള്ളായിരത്തി അറുപത്തിയൊമ്പത്തിലെ പ്രക്ഷബ്ധമായ ബംഗാളിന്റെ ഗ്രാമങ്ങളിൽ റായിചരൺമാർ ഈ പാൽനുര കണ്ട് വിമോചിതരായി. തെച്ചിയുടേയും തൈവാഴയുടേതുമായ തങ്ങളുടെ സേനാവ്യൂഹങ്ങളിൽ ലയിച്ച് മണ്ണിലൂടെ പടർന്നു പിടിച്ച് വസന്തത്തിലെ വെള്ളിടിയ്ക്കായി അവർ പ്രസാദവാന്മാരായി കാത്തിരുന്നു. എന്നാൽ, നഗരത്തിൽ നിന്നു വന്ന പാരായണജപികളാകട്ടെ, സൂക്തത്തിന്റെ ശുഷ്കാവശിഷ്ടത്തിൽ തപ്പിത്തടഞ്ഞ് നൈരാശ്യത്തിൽ മുഴുകി.

പതിമ്മൂന്ന്

ഇടിയും മഴയും തിമിർത്ത് ശമിച്ചു. വെയിലിനും വീണ്ടും മഴയ്ക്കും കാത്ത് സനാതനയായ വംഗദേശം കിടന്നു. കാലങ്ങളിൽ പർജന്യം വർഷിക്കുന്നു. പൃഥ്വി സസ്യശാലിനിയാകുന്നു. ചില്ലോടുകളിൽ പായലുകൾ തളിർക്കുന്നു, വഴിയോരങ്ങളിൽ ബകുളവും മാവും പ്ലാവും സസ്യങ്ങളുടെ ചരകനായ വേപ്പും, പുതിയ ഇണർപ്പുകളിട്ട് വളർന്നുനിൽക്കുന്നു. ഗ്രാമങ്ങൾക്കു പുറത്ത് ചതുപ്പുകൾ, ചതുപ്പുകളിൽ സൂക്ഷ്മജീവന്റെ ഝങ്കാരം, ചതുപ്പിൻതീരങ്ങളിലെ മഴപ്പൊന്തകളിൽ കരിഞ്ചിലന്തികൾ, നിബിഡമായ ഈ പ്രകൃതിയിലൂടെ അറുപതുകളുടെ അവസാനത്തിലും എഴുപതുകളുടെ ആദ്യത്തിലും ദയയറ്റ ഒരു പടയോട്ടം നടന്നു. നാട്ടിൻപുറത്തെ മോചിപ്പിയ്ക്കാൻ വന്ന നഗരസന്തതികളെ ബംഗാളിന്റെ പോലീസ് നായാടിതുരത്തി... റായിചരൺ വീണ്ടും രണ്ടു രാത്രികളിൽ നിമായിസാന്യാലിന്റെ വീടിനു തീവെയ്ക്കാൻ ശ്രമിച്ച്, അതിനുള്ള മനക്കരുത്തില്ലാതെ തിരിച്ചു പോന്നു. അവസാനം താപസചന്ദ്രനും കൂട്ടുകാരും സാന്യാലിനെ കൊലപ്പെടുത്തി. കൊലയ്ക്കു ശേഷം ഗ്രാമത്തിലെ സങ്കേതം നഷ്ടപ്പെട്ട അവർ നഗരത്തിലേയ്ക്കു തിരിച്ചോടി... താപസചന്ദ്രന്റെ സംഘത്തെപ്പോലെ മറ്റു നിരവധി സംഘങ്ങളും നഗരത്തിൽ അഭയം പ്രാപിച്ചു. തേനീച്ചക്കൂടുകൾ പോലെ നിറഞ്ഞു മൂളിയ തെരുവുകളിലൂടെ തെരുവുകൾക്കുള്ളിലെ ഉൾത്തെരുവുകളിലൂടെ, നഗരപടത്തിലില്ലാതിരുന്ന ഊടുവഴികളിലൂടെ ചെറുപ്പക്കാർ പകച്ചു നടന്നു. അവരുടെ മുഖങ്ങൾ നഗരത്തിന്റെയും നാട്ടിൻപുറത്തിന്റെയും

മുഖങ്ങളായിരുന്നു, നഗരത്തിന്റെ വിശന്നതും വിവർണവുമായ മുഖബാഹുല്യങ്ങളിൽ അവർ ഈ മുഖങ്ങളെ ഒളിപ്പിച്ചു. ചിലപ്പോൾ പോലീസുകാർ ഇവരിൽ ചിലരെ പിടികൂടി, ചിലപ്പോൾ വിവേചനമില്ലാതെ കണ്ണിൽക്കണ്ടവരെ പിടിച്ചു വെടിവെച്ചു. കോളേജ് സ്ട്രീറ്റിലെ ഭവാനീദത്ത ലെയിനിൽനിന്ന് പിടിച്ച ഒരു പറ്റം കുട്ടികളോട് തെരുവിന്റെ അറ്റമെത്തിയപ്പോൾ പൊയ്ക്കൊള്ളാൻ പോലീസുകാർ പറഞ്ഞു, തിരിച്ചു പോകുന്ന കുട്ടികളെ അവർ പിന്നിൽ നിന്നു വെടിവെച്ചു. ഭവാനീദത്ത ലെയിനിലെ 'അഭിമുഖം' കൽക്കത്തയുടെ ഊടുവഴികളിലത്രയും ആവർത്തിയ്ക്കപ്പെട്ടു. അറിവുകളില്ലാതെ, അന്വേഷണത്തിന്റെ തുമ്പുകളില്ലാതെ, അന്ധമായ ഭയത്താൽ പിൻതുടരപ്പെട്ടവരായി പോലീസുകാർ സംഘം ചേർന്ന് അങ്ങുമിങ്ങും അലഞ്ഞു. കൂട്ടം പിരിഞ്ഞ് താപസചന്ദ്രൻ കൽക്കത്തയിലെത്തി. എസ്പ്ലനേഡിൽനിന്നുള്ള ട്രാമിൽ കയറി ഒന്നുമറിഞ്ഞിട്ടില്ലാത്തപോലെ വടക്കോട്ടു തിരിച്ചു. അത് ആൾക്കൂട്ടത്തിന്റെ വാഹനമാണ്, യാന്ത്രികമെങ്കിലും കാൽനടക്കാരന്റെ ശ്രമത്തോടും സഹിഷ്ണുതയോടുമൊത്ത് നീങ്ങുന്ന ഒരു സാത്വികരഥം, ട്രാമിനകത്തെ തിരക്കിൽ ആരും താപസചന്ദ്രനെ ശ്രദ്ധിച്ചില്ല, യാഗത്തിന്റെ ക്ഷീണത്തിൽ താപസചന്ദ്രൻ ഇരുന്ന അല്പം ഉറക്കം തൂങ്ങി, വിപ്ലവകാരിയുടെ വാസനകൾ നിമിഷങ്ങൾക്കകം അയാളെ ഉണർത്തി, ഉത്തിഷ്ഠത, ജാഗ്രത. നീംതലയുടെ വെണ്ണീർപ്പടർപ്പു കടന്ന് ട്രാം ഞെരങ്ങി നീങ്ങി; എത്ര സമയമാണ് ഇതെടുക്കുന്നത്, താപസചന്ദ്രന് ആ പഴയ വണ്ടിയോട് കനിവു തോന്നി. വണ്ടി പിന്നെയും വടക്കോട്ടു നീങ്ങി. ആളുകൾ ഇറങ്ങുന്നു, കയറുന്നു, ആ ഇറക്കത്തിലും കയറ്റത്തിലും സംബന്ധിയ്ക്കാതെ താപസചന്ദ്രൻ കുമർട്ടുലിയെത്താൻ കാത്തിരുന്നു. തന്റെ വലതു വശത്ത് അയഞ്ഞുവരുന്ന നഗരബഹുലത, കുടുതൽ സ്ഥലം പിടിയ്ക്കാൻ തുടങ്ങുന്ന ചേരികൾ. ഇടതുവശത്ത് കലുഷമായൊഴുകുന്ന ഹൂഗ്ലീ നദി, ഇത്തിരികൂടി ദൂരം ചെന്നാൽ, നദിയുടെയും വണ്ടിപ്പാളത്തിന്റെയും ഇടയ്ക്ക് കുമർട്ടുലി കിടന്നു. കുമർട്ടുലിയിലെ കുംഭാരന്മാർ സാധാരണ കാലങ്ങളിൽ ചട്ടികളും കലങ്ങളും കുടങ്ങളുമുണ്ടാക്കി. അവ വിറ്റഴിക്കാൻ നഗരത്തിലേയ്ക്കിറങ്ങി. എന്നാൽ, ശിശിരത്തിലെ പൂജയ്ക്കായി അവർ ദുർഗ്ഗാവിഗ്രഹങ്ങൾ കളിമണ്ണിൽ വാർത്തു വെച്ചു. ഈ വിഗ്രഹങ്ങൾ വാങ്ങാൻ നഗരത്തിന്റെ നാനാഭാഗത്തു നിന്നും

ആളുകൾ കുമർട്ടുലിയിലേയ്ക്കു വന്നു. ട്രാം കുമർട്ടുലിയിലെത്തി. താപസചന്ദ്രൻ ഇറങ്ങി. കുംഭാരക്കുടികളിൽ കേറിയിറങ്ങി. ദുർഗ്ഗാവിഗ്രഹങ്ങൾക്ക് വിലപേശി താപസചന്ദ്രൻ നടന്നു. ചേരിയിലെവിടെയോ ഒരു ദുർഗ്ഗാക്ഷേത്രത്തിൽനിന്ന് ദേവീസ്തവമുയർന്നു.

ശ്രീമദ് സിംഹാസനേശ്വരീ
ചിദഗ്നികുണ്ഡ സംഭൂതാ
ദേവകാര്യ സമുദ്യുതാ

കുമർട്ടുലിയെ ചേർന്നു കിടന്ന കാശിമിത്രഘട്ടത്തിൽ ദുർഗ്ഗയുടെ നിവേദ്യമായി എളിയവന്റെ പിണങ്ങൾ എരിഞ്ഞു. താപസചന്ദ്രൻ തന്റെ ദുർഗ്ഗാവിഗ്രഹത്തിലെത്തിച്ചേരാതെ പിന്നെയുമലഞ്ഞു.

ജുഗലിന്റെ വീടു കണ്ടുപിടിയ്ക്കാനാണ് നൃപേൻദാ തന്നോടു പറഞ്ഞിരുന്നത്. അടയാളങ്ങളും കൈമാറേണ്ട രഹസ്യമൊഴികളും പറഞ്ഞുതന്നിട്ടുണ്ട്. താപസചന്ദ്രൻ തേടിനടന്നു. പുള്ളിക്കുത്തുള്ള ഉറുമാൽ കഴുത്തിൽച്ചുറ്റി നിൽക്കുന്ന കിഴവൻ കുംഭാരനെ കണ്ടപ്പോൾ താപസചന്ദ്രൻ ചോദിച്ചു.

"അഞ്ചരയടി പൊക്കം വരുന്ന ഒരു ദുർഗ്ഗാവിഗ്രഹത്തിന് നിങ്ങൾ എന്തു വില വാങ്ങും?"

കുംഭാരൻ ഉറുമാൽ കഴുത്തിൽനിന്നഴിച്ച് കൈപ്പടത്തിൽ ചുറ്റി. താപസചന്ദ്രൻ നേർത്തു ചിരിച്ചു.

"അകത്തു വരൂ," കുംഭാരൻ പറഞ്ഞു. "അവിടെ നിങ്ങൾ പറഞ്ഞതുപോലെയുള്ള ഒരു ദുർഗ്ഗാവിഗ്രഹമുണ്ട്."

കുംഭാരനും പുറകെ താപസചന്ദ്രനും കുടിലിനകത്തു കടന്നു. അവിടെ താപസചന്ദ്രൻ ദുർഗ്ഗയെക്കണ്ടു, കുണ്ഡലങ്ങളും കപാലഹാരവുമില്ലാതെ, മുടി കോതി പൂ വെച്ച് ചരടിൽ കോർത്ത പളുങ്കുമണികൾ കഴുത്തിൽകെട്ടി. തെല്ലിട മാത്രം താപസചന്ദ്രൻ ശൈവമായ ഒരു ചാഞ്ചല്യമറിഞ്ഞു; അതിനെ കീഴടക്കി, പെൺകുട്ടിയിൽനിന്ന് കുംഭാരനിലേയ്ക്ക് മുഖം തിരിച്ച് പറഞ്ഞു. "ജുഗൽദായല്ലേ?"

"അതെ, തപുബാബുവല്ലേ?"

"സഖാവെന്ന് വിളിച്ചുകൂടേ?"

"ഓ, സാരമില്ല. അങ്ങു കുഞ്ഞല്ലേ?"

രണ്ടുപേരും ചിരിച്ചു. ചുമർ ചാരിനിന്ന ദുർഗ്ഗയും ശങ്കയോടെ ചിരിയിൽ പങ്കുചേർന്നു.

"എന്റെ മകൾ ബുലു," ജുഗൽ പറഞ്ഞു. ബുലു താപസചന്ദ്രനെ തൊഴുതു.

ഇതായിരുന്നു താപസചന്ദ്രന്റെ അഭയസ്ഥാനം. രണ്ടു മുറിയും താഴ്വാരവും മാത്രമുള്ള ആ കൊച്ചു വീട്ടിൽ കക്ഷിയുടെ പുതിയൊരു നിർദേശം വരുന്നതുവരെ, അല്ലെങ്കിൽ പോലീസ് പിടിയ്ക്കുന്നതുവരെ, കഴിച്ചുകൂട്ടണം. രണ്ടു മുറികളിലൊന്നിൽ നിറയെ പണിസാമഗ്രികളും, വാർത്തെടുത്ത് അതേ പടി വെച്ച ദുർഗ്ഗാവിഗ്രഹങ്ങളുമാണ്. മറ്റേ മുറി വിഭാര്യനായ ജുഗലിന്റെയും മകളായ ബുലുവിന്റെയും കിടപ്പറയാണ്.

"മകനേ," ജുഗൽ പറഞ്ഞു. "നിന്റെ വസ്ത്രങ്ങൾ ആകെ ചളിപിടിച്ചിരിയ്ക്കുന്നല്ലോ."

"എനിയ്ക്ക് മാറാൻ തുണിയില്ല. സഖാവേ." താപസചന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു.

"ദൈവമേ, ഇതെന്തു വിധിയാണ്!" ജുഗൽ പറഞ്ഞു, "സാരമില്ല, അരയിൽ ചുറ്റാൻ ഞാനൊരു മുണ്ടുതരാം. ഈ കുർത്തയും പൈജാമയും അഴിച്ചിടൂ. ബുലു അതൊക്കെ കഴുകിയിടും."

അതു കേട്ട ബുലു താഴ്വാരത്തിലേയ്ക്കു മാറി.

"പിൻപുറത്തു ചെന്ന് ഞാൻതന്നെ നനച്ചിടാം," താപസചന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു.

"അരുത്," അനാവശ്യമായി ശ്രദ്ധ ആകർഷിയ്ക്കലാവും അത്. കുഞ്ഞ് അതഴിച്ചുമാറ്റൂ, മുണ്ടിതാ." താപസചന്ദ്രൻ അനുസരിച്ചു.

"ബുലൂ," ജുഗൽ വിളിച്ചു.

ബുലു തിരിച്ചുവന്ന് താപസചന്ദ്രന്റെ തുണികൾ ചുരുട്ടിയെടുത്തു കൊണ്ടുപോകുമ്പോൾ ജുഗൽ പറഞ്ഞു. "നനച്ചു കഴിഞ്ഞാൽ അവയെ പുറത്ത് ഉണങ്ങാനിടരുത്, മകളേ, താഴ്വാരത്തിലിട്ടാൽ മതി."

അന്നുരാത്രി പരുക്കൻ അരിയുടെ ചോറും മീൻകറിയും വെച്ചു വിളമ്പി ബുലു വിരുന്നുകാരനെ ഊട്ടി. കാളുന്ന വിശപ്പിൽ, വിളമ്പിയതത്രയും താപസചന്ദ്രൻ ഉണ്ടുതീർത്തു. ആ വീട്ടിലെ ഒരേയൊരു കിടപ്പറയിൽ ജുഗലിന്റെയും ബുലുവിന്റെയും കൂടെ അയാൾ ഉറങ്ങാൻ കിടന്നു. പായ തൊട്ടതും, പലായനത്തിന്റെ

ക്ഷീണത്തിൽ, ഹൂഗ്ലിയിലൂടെ ഒഴുകിപ്പോകുന്ന മൃതദേഹത്തെപ്പോലെ താപസചന്ദ്രൻ ഗാഢമായ ഉറക്കത്തിൽ മുഴുകി. സ്വപ്നങ്ങളില്ലാത്ത ഇരുണ്ട് ഉറക്കം, വിപ്ലവകാരിയുടെ അബോധത്തിന്റെ നിർദോഷമായ തരിശ്. പാതിരയ്ക്ക് ആർപ്പും വിളിയും കേട്ട് താപസചന്ദ്രൻ ഞെട്ടിയുണർന്നു. എഴുന്നേറ്റിരുന്ന് ജുഗലിനെ തട്ടിവിളിച്ചു. ജുഗൽ എഴുന്നേറ്റ് ചെകിടോർത്തു.

"പോലീസുകാരാണ്," ജുഗൽ മന്ത്രിച്ചു.

അവർ ശ്വാസമടക്കി കാത്തിരുന്നു. ഒരു വിവാഹവേലാഷയാത്രപോലെ, ആർപ്പും വിളിയും കുമർട്ടുലിയുടെ ദുർഗ്ഗാവാഹിനികളിലൂടെ എങ്ങോ അകന്നുപോയി. ഇത്തിരി കഴിഞ്ഞപ്പോൾ അവ വീണ്ടും തങ്ങളുടെ പരിസരത്തിലുയർന്നു. വീണ്ടും അകന്നു. വീണ്ടുമൊരിയ്ക്കൽകൂടി. ശബ്ദങ്ങൾ അകന്നു ശമിച്ചപ്പോൾ ജുഗൽ പറഞ്ഞു, "അവർ നായാടുകയാണ്."

"എന്നെ," താപസചന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു.

താപസചന്ദ്രന്റെ കവിളുകളുഴിഞ്ഞ് വരണ്ട വിരൽത്തുമ്പുകളെ ജുഗൽ തന്റെ വൃദ്ധമായ ചുണ്ടുകൾകൊണ്ട് മുത്തി.

"അങ്ങനെ ആയിക്കൊള്ളണമെന്നില്ല, കുഞ്ഞേ. കുഞ്ഞ് ശാന്തനായിരിയ്ക്കൂ."

പടയോട്ടത്തിന്റെ ധ്വനികൾ ശമിച്ച് കുമർട്ടുലിയുടെ രാത്രി വീണ്ടും വന്യമായി; കാശിമിത്രഘട്ടത്തിൽ, ഹിംസ തീണ്ടാത്ത തങ്ങളുടെ വേട്ടയ്ക്കൊരുമ്പെട്ട ശവംതീനിനായ്ക്കൾ ഓരിയിട്ടു. അരശുമരങ്ങളിൽ മൂങ്ങകൾ രാത്രിയുടെ നാഴികകളറിയിച്ചു. കുറെ നേരം ജുഗലും താപസചന്ദ്രനും അങ്ങനെ ചെകിടോർത്തിരുന്നു.

"അവർ പോയി," ജുഗൽ പറഞ്ഞു, "കുഞ്ഞ് ഉറങ്ങൂ."

പൊടുന്നനെ താപസചന്ദ്രൻ ജുഗലിന്റെ പായയ്ക്കപ്പുറം നോക്കി. അവിടെ തണുത്ത തറയിൽ നേരിയ പഴയ ചേല മാത്രം ചുറ്റി ബുലു കിടന്നുറങ്ങുന്നു. പഴന്തുണിയ്ക്കടിയിൽ മുഴച്ചു നിന്ന കന്യകയുടെ മുലകൾ കണ്ട ഋശ്യശൃംഗൻ ഒരു നിമിഷം അന്ധാളിച്ചു. മാറിൽ രണ്ടു വലിയ നമസ്കാരകിണങ്ങളുള്ള ഈ ബ്രഹ്മചാരി ആര്? ഭൂമിയെ സ്പർശിച്ച്, ഭൂമിയുടെ തണുപ്പിനെ പൂകി ഉറങ്ങുന്ന ഈ വിപ്ലവകാരി ആര്? നിരാശ്രയമായിത്തീരുന്ന

തന്റെ മനസ്സിനെ നമസ്കാരകിണങ്ങളിൽനിന്നു പിടിച്ചു മാറ്റി താപസചന്ദ്രൻ ആ തണുത്ത തറയിൽ പതിപ്പിച്ചു.

"അമ്മാവാ," അയാൾ പറഞ്ഞു, "ബുലു തറയിൽ കിടക്കുന്നു."

"അതിനെന്ത്? കുഞ്ഞ് ഉറങ്ങൂ."

താപസചന്ദ്രന്റെ ഉടൽ ഒരു വിറയറിഞ്ഞു, ആദ്യം ആർദ്രമായ ഒരു സ്ഥായീഭേദംപോലെ, പിന്നെ കൊടുംപനിയുടെ പ്രകമ്പനംപോലെ. കണ്ണുകളിൽനിന്ന് കാലവർഷംപോലെ കണ്ണുനീർ വീണു.

"അയ്യോ! ഇതെന്താണ്?" ജുഗൽ പറഞ്ഞു. "കുഞ്ഞു കരയുകയാണോ?"

കാലവർഷത്തിന്റെ തിരകൾപോലെ, തിരയ്ക്കു പിമ്പേ തിരയായി, ദുഃഖം താപസചന്ദ്രന്റെയുള്ളിൽ പെയ്തു. പെയ്തിട്ടും പെയ്തിട്ടും പെയ്തു തീർന്നില്ല.ആർക്കുവേണ്ടിയാണ് താൻ ദുഃഖിച്ചത്? പായ തനിയ്ക്ക് തന്ന് മൺതറയിൽ കിടന്നുറങ്ങിയ ബുലുവിനു വേണ്ടിയോ? ബേരാചാംപയിൽ, വൈധവ്യത്തെ നിലവിളിച്ചു തീർക്കാൻ മണ്ണിൽക്കിടന്നുരുണ്ടു മയങ്ങുന്ന നിമായിസാന്യാലിന്റെ വിധവയ്ക്കു വേണ്ടിയോ?

"അമ്മാവാ." താപസചന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു. "പോലീസുകാർ ഇനി വരുമോ?"

"അത് പതിവിൻപടിയുള്ള ഒരാർപ്പുവിളിയായിരുന്നു. അവർ ഇനി ഒന്നു രണ്ടു രാത്രിയ്ക്ക് വരില്ല. കുഞ്ഞു കരയുന്നതെന്തിന്?

പതുക്കെ താപസചന്ദ്രന്റെ കരച്ചിൽ നിന്നു. താപസചന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു, "ബുലു പായിൽ കിടക്കട്ടെ, അമ്മാവാ. ഞാൻ പുറത്തു കിടന്നുകൊള്ളാം."

"ഇതെന്തു കഥ! വേണമെങ്കിൽ ബുലുവിന് ഞാനെന്റെ പായ കൊടുക്കാമല്ലോ. ഞങ്ങൾക്കിതൊക്കെ പതിവാണ്."

"ഞാൻ പുറത്തു കിടന്നുകൊള്ളാം, അമ്മാവാ."

"കുഞ്ഞേ, നിനക്കു കുപ്പായമില്ലല്ലോ. മുണ്ടു മാത്രമുടുത്ത് പുറത്ത് തിണ്ണയിൽ എങ്ങനെ കിടക്കും, തണുക്കില്ലേ?"

"സാരമില്ല. ബുലു പായിൽ കിടക്കട്ടെ, ഞാൻ തിണ്ണയിൽ കിടക്കാം."

"ഇതെന്തു ശാഠ്യം? പായ വേണ്ടെങ്കിൽ മുറിയ്ക്കകത്തെങ്കിലും കിടന്നുറങ്ങൂ."

“വേണ്ട അമ്മാവാ. ഞാൻ ഈ മുറിയിൽ കിടക്കുന്നില്ല.”

“നീ പുറത്തു കിടന്നാൽ ആളുകളുടെ ശ്രദ്ധ ആകർഷിച്ചെന്നു വരും.”

“ഇല്ല, അമ്മാവാ. ദുർഗ്ഗ എന്നെ രക്ഷിച്ചുകൊള്ളും.”

“അമ്മേ, ദുർഗ്ഗേ” വിപ്ലവത്തിന് ഈ വിധത്തിൽ അഭയം നേർന്നുകൊണ്ട് കിഴവനായ കുംഭാരൻ നിന്നു. എന്നിട്ട് വാത്സല്യത്തോടെ വീണ്ടും താപസചന്ദ്രനെ തടയാൻ ശ്രമിച്ചു, “കുഞ്ഞേ—”

താപസചന്ദ്രന്റെ സ്വരം ഇപ്പോൾ ദീനമായി.

“സാരമില്ല, അമ്മാവാ,” അയാൾ പറഞ്ഞു, “എന്നെ തടയാതിരിയ്ക്കുക.”

ബുലു, ഋശ്യശൃംഗന്റെ ബ്രഹ്മചാരി, മാറിൽ രണ്ട് നമസ്കാര മുദ്രകളുമായി ഇതൊന്നുമറിയാതെ കിടന്നുറങ്ങി. താപസചന്ദ്രൻ പുറത്തു കടന്ന് തിണ്ണയുടെ നിലത്ത് ഉറങ്ങാൻ കിടന്നു.

ബുലു എന്ന സുന്ദരമായ സസ്തനം ഉറക്കത്തിൽ തിരിഞ്ഞു. ഉറക്കത്തിൽ അവൾ ചോദിച്ചു. “അച്ഛാ, എന്താണീ ശബ്ദം?

“എന്റെ കുഞ്ഞ് ഉറങ്ങൂ.”

പുറത്ത് താപസചന്ദ്രന്റെ ഉറക്കം ഹൂഗ്ലിയുടെ കലുഷപ്രവാഹമായി. കാശിമിത്രഘട്ടത്തിലെ വിഭൂതിയും അസ്ഥിമാലയുമായി. വിപ്ലവകാരിയുടെ ഉറക്കത്തിന്നടിയിലെ ആഴങ്ങളിൽ, വിപ്ലവത്തിന്റെ അതീന്ദ്രിയവികാരങ്ങളെ നിഹാരികാദീദിയുടെ പിഞ്ചുമകൻ സ്പർശിച്ചു.

ശ്രീമദ് സിംഹാസനേശ്വരീ

ചിദഗ്നികുണ്ഡ സംഭൂതാ

ദേവകാര്യ സമുദ്യുതാ

ദുർഗ്ഗേ, ദുർഗ്ഗേ, താപസചന്ദ്രൻ പുതുമയിയന്ന തന്റെ സുഷുപ്തിയിൽ വീണ്ടും കരഞ്ഞു. പുറത്ത് ഹൂഗ്ലിയുടെ ശിശിരം, കുരിശിന്റെ ആണികളെപ്പോലെ ശിശിരത്തിന്റെ തണുപ്പിനെ താപസചന്ദ്രൻ ഏറ്റുവാങ്ങി. ക്രമേണ അയാൾ ഒരു സ്വപ്നത്തിൽ മുഴുകി. സ്നേഹത്തിന്റെ ഒരു സ്വപ്നം. സ്വപ്നത്തിൽ സ്നേഹം ഒരു വലിയ പുതപ്പായി.

പുലർവെയിലിന്റെ ഇളംചൂട് താപസചന്ദ്രനെ ഉണർത്തി. തന്നെ മുടിക്കൊണ്ട് ഒരു പഴയ പുതപ്പ്, ദൈവമേ, ആരോ തന്നെ പുതപ്പിച്ചിരിയ്ക്കുന്നു!”

ഒരു പാത്രം കട്ടൻകാപ്പിയുമായി ജുഗൽ തിണ്ണയിലേയ്ക്കു വന്നു.

“കുഞ്ഞ് ഇതു കഴിയ്ക്കൂ,”കൃതജ്ഞതയോടെ കട്ടൻകാപ്പി വാങ്ങിക്കൊണ്ട് താപസചന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു, “അമ്മാവാ, എന്നെ ആരോ പുതപ്പിച്ചിരിയ്ക്കുന്നു!'

“ഇത് നമ്മുടേതല്ലല്ലോ.”

പിന്നെ, പുതപ്പിന്റെ അടയാളങ്ങളായ അഴുക്കുപാടുകളിലേയ്ക്കു നോക്കി, മണത്തുനോക്കിയിട്ട് ജുഗൽ പറഞ്ഞു, “ഇത് ജാനകീ ദീദി പുതച്ചുകൊണ്ടു നടക്കുന്ന കമ്പളമാണ്.”

“ജാനകീദീദിയോ?”

“അനന്തുവിന്റെ അമ്മ.”

“ദൈവമേ!'

“ഭവാനിദത്തത്തെരുവിൽവെച്ച് അനന്തുവിനെ അവർ വെടിവെച്ചു കൊന്നത് കുഞ്ഞിനോർമ്മയില്ലേ? അനന്തുവിന്റെ വീട് ഇവിടെയടുത്താണ്.”

ജുഗലിന്റെ കൈപ്പടങ്ങൾ കൂട്ടിപ്പിടിച്ചുകൊണ്ട് താപസചന്ദ്രൻ ഒരുപാടു നേരമിരുന്നു... മൂന്നു ദിവസങ്ങൾക്കുശേഷം കുമർട്ടുലിയിൽവെച്ച് താപസചന്ദ്രനെ പോലീസ് പിടിച്ചുകൊണ്ടുപോയി. അത് ആയിരത്തിത്തൊള്ളായിരത്തി അറുപത്തിയൊമ്പതിലായിരുന്നു.

പതിന്നാല്

ഗംഗുലീബാനിൽനിന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി അരത്തൂൺസിൽ തിരിച്ചെത്തിയപ്പോൾ രാത്രി ഏറെച്ചെന്നിരുന്നു. ആരോ വാതിൽ മണി അടിച്ചു, അസമയത്ത് ആരെന്നത്ഭുതപ്പെട്ടുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി കതകു തുറന്നു. തലമുടി പാറിപ്പറന്ന് മുഷിഞ്ഞ ഉടുപുടയിട്ട സുമുഖനായ ഒരു ചെറുപ്പക്കാരൻ.

"നിങ്ങൾ ഇവിടെ വന്നിട്ടുണ്ടെന്ന് ഞങ്ങൾക്കറിവുകിട്ടി," അയാൾ പറഞ്ഞു.

"ഇരിയ്ക്കൂ." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "എനിയ്ക്കു നിങ്ങളെ മനസ്സിലായില്ലല്ലോ."

ആ മുറിയും പരിസരങ്ങളും തന്റെ സ്വന്തമാണെന്നു തോന്നിയ്ക്കുന്ന ധിക്കാരത്തോടെ ചെറുപ്പക്കാരൻ ഇരിപ്പുറപ്പിച്ചു.

"നിങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കിയ ആ ഡോക്യുമെൻററി ഞങ്ങൾ ചർച്ച ചെയ്യുവാൻ ഇടയായി."

"ആ ഡോക്യുമെൻററിയുണ്ടാക്കിയത് ഞാനല്ല."

"അപ്പോൾ അതിന്റെ നിർമ്മാതാവ് നിങ്ങളല്ല, അല്ലേ?"

"അല്ലേ."

"എന്നാൽ, വിപിൻ തെറ്റിദ്ധരിച്ചതാവണം," ചെറുപ്പക്കാരൻ തന്നോടു തന്നെ പറഞ്ഞു.

"എന്റെ ഒരു സുഹൃത്താണതുണ്ടാക്കിയത്. ഞാൻ അയാളുടെകൂടെ ഒന്നു രണ്ടു ദിവസം കൽക്കത്തയിൽ ഉണ്ടായിരുന്നെന്നു മാത്രം. നിങ്ങൾ പറഞ്ഞില്ലല്ലോ, നിങ്ങളാരാണ്?"

“ദേവവ്രതഗംഗോപാദ്ധ്യായ.”

“എനിയ്ക്കു മനസ്സിലായില്ല.”

“ഞാനൊരു രാഷ്ട്രീയപ്രവർത്തകനാണ്. നിങ്ങൾ വന്നെന്നു കേട്ടറിഞ്ഞ് ഞാൻ നിങ്ങളെക്കാണാൻ ഇത്തിരി മുമ്പും ഇവിടെ വന്നന്വേഷിച്ചു. ഈ അസമയത്തു വന്നതിന് ക്ഷമിയ്ക്കണം.”

“ആകപ്പാടെ ഒരു അപസർപ്പകകഥപോലെയിരിയ്ക്കുന്നു. എനിയ്ക്കിപ്പോഴും നിങ്ങളുടെ സന്ദർശനത്തിന്റെ ഉദ്ദേശം മനസ്സിലായില്ല.”

“ബംഗാൾ ഒരപസർപ്പക കഥയിലൂടെ കടന്നുപോവുകയാണ്. ഞങ്ങളുടെ തലമുറയെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളമെങ്കിലും.”

അള്ളാബക്സ് മുറിയിലേയ്ക്കു കൊടുത്തയച്ച മദ്യം നുണയുകയായിരുന്നു കുഞ്ഞുണ്ണി.

“ഞാൻ നിങ്ങൾക്ക് കഴിയ്ക്കാനെന്തെങ്കിലും പറയട്ടെ?” കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

“വേണ്ട, ആ ഡോക്യുമെന്ററിയെക്കുറിച്ചു സംസാരിയ്ക്കാനാണ് ഞാൻ വന്നത്. നിങ്ങൾക്ക് അതൊരു ഡോക്യുമെന്ററി മാത്രമായിരുന്നു. എന്നാൽ, ഞങ്ങൾക്ക് അത് അങ്ങനെയായിരുന്നില്ല. നിങ്ങൾ അത് സൂക്ഷിച്ചു കണ്ടിരിയ്ക്കുമല്ലോ, പറഞ്ഞാൽ രംഗങ്ങൾ ഓർക്കാൻ കഴിയുമോ?”

“കഴിയുമെന്നു തോന്നുന്നു.”

ചെറുപ്പക്കാരന്റെ നോട്ടത്തിൽ പുച്ഛം നിറഞ്ഞു.

“നിങ്ങൾ ആ മദ്യം കുടിച്ചുതീർക്കൂ, സുഹൃത്തേ,” അയാൾ പറഞ്ഞു. “അതിനിടയിൽ ഞാൻ വല്ലതും പറയുന്നത് നിങ്ങളുടെ ശ്രദ്ധയിൽപ്പെടാതെ പോകും.”

കുഞ്ഞുണ്ണി ഗ്ലാസ്സ് മാറ്റിവെച്ചു.

“ഇനി പറയു,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

“ആ ഡോക്യുമെന്ററിയുടെ കാര്യമാണ്—”

“പറയൂ.”

“അതിൽ ആ കൊടിയുടെ ചുവട്ടിൽ നടന്ന ചെറുപ്പക്കാരന്റെമേൽ ക്യാമറ ഏറെനേരം പതിഞ്ഞത് നിങ്ങൾക്കോർമ്മയുണ്ടായിരിയ്ക്കുമല്ലോ. നിങ്ങളുടെ സുഹൃത്ത് അയാളുടെ കലയോട് പ്രതിബദ്ധത കാണിച്ചതാണ്. രംഗം ഓർത്തു നോക്കുക.”

“ഓർമ്മയുണ്ട്.”

“എന്താണോർക്കുന്നത്?”

“ആ ചെറുപ്പക്കാരൻ കണ്ണട വെച്ചിരുന്നു, അല്ലേ? മുടി നീണ്ടിരുന്നു, അല്ലേ?”

“അപ്പോൾ നിങ്ങൾക്കോർമ്മയുണ്ട്, നല്ലത്.”

“കണ്ണട വെച്ച ചെറുപ്പക്കാരനെക്കുറിച്ച് എന്താണ് നിങ്ങൾ പറയാൻ വന്നത്?”

ദേവവ്രതഗംഗോപാദ്ധ്യായ കയ്പോടെ ചിരിച്ചു.

“അത് നല്ലൊരു ഷോട്ടായിരുന്നു എന്ന് നിങ്ങൾക്കുതന്നെ തോന്നുന്നില്ലേ?”

കുഞ്ഞുണ്ണി തന്റെ ഇരിപ്പിടത്തിൽ നിവർന്നിരുന്നു.

“നിങ്ങൾ എന്താണു പറഞ്ഞുകൊണ്ടുവരുന്നത്, ദേവവ്രതാ?”

“ആ ചെറുപ്പക്കാരൻ എന്റെ സഹപാഠിയായ ധർമ്മേന്ദ്രഘോഷാലായിരുന്നു.”

“എന്നിട്ട്?”

“നിങ്ങളുടെ ഡോക്യുമെന്ററി കണ്ട് അവർക്ക് ധർമ്മയുടെ മുഖം ഹൃദിസ്ഥമായി.

പിന്നീട് വരുന്നതെന്തെന്നറിയാതെ കുഞ്ഞുണ്ണി കാത്തിരുന്നു.

“തെരുവിലെ ജാഥയിൽ കണ്ടെത്തിയ ധർമ്മയെ നിങ്ങൾ ഒരു താരമാക്കാൻ ശ്രമിച്ചു,” ദേവവ്രതൻ പറഞ്ഞു.

“നന്ദി.”

“എനിയ്ക്കിനിയും മനസ്സിലാവുന്നില്ല.”

“മനസ്സിലാകാനൊന്നുമില്ല, സുഹൃത്തേ. അവർ ധർമ്മയെ വെടി വെച്ചു കൊന്നു.”

എന്തു പറയണമെന്നറിയാഞ്ഞ് കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. “ക്ഷമിയ്ക്കണം.”

“ക്ഷമിയ്ക്കാനെന്തിരിക്കുന്നു? നിങ്ങളാണ് ആ ഡോക്യുമെന്ററിയുണ്ടാക്കിയതെന്നു തെറ്റിദ്ധരിച്ചാണ് ഞാനിവിടെ വന്നു കയറിയത്. അതും ഒരു മാനസികദൗർബല്യംകൊണ്ടുമാത്രം. ഡോക്യുമെന്ററി നിങ്ങളുടെയല്ലാത്ത സ്ഥിതിയ്ക്ക് നമ്മുടെ ഈ കൂടിക്കാഴ്ചയ്ക്ക് യാതൊരർത്ഥവുമില്ല.”

“എങ്കിലും പറയൂ.”

“സംഗീതസഭയിൽ പാട്ടുകേട്ടുകൊണ്ടിരിയ്ക്കുകയായിരുന്നു ധർമ്മ. അവർ അവനെ പുറത്തു വിളിച്ചുകൊണ്ടുപോയി മുറ്റത്തിട്ട് വെടിവെച്ചു കൊന്നു.”

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മനസ്സ് പതറി; അവർ, കൊല്ലുന്നവരും ചാകുന്നവരും, ആരെന്ന് തനിയ്ക്കൊരിക്കലും മനസ്സിലാവില്ലെന്ന് ആ ചെറുപ്പക്കാരന്റെ മുന്നിൽ ഏറ്റുപറയാൻ തോന്നി.

“നിങ്ങളുടെ മുക്തിയുദ്ധം നടക്കാൻ പോവുകയാണെല്ലോ,” ദേവവ്രതൻ പറഞ്ഞു. “അതിനെക്കുറിച്ച് എഴുതാൻ വന്നതായിരിയ്ക്കും, അല്ലേ?”

ഇപ്പോൾ എന്തുപറയണമെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്ക് ശങ്ക തോന്നിയില്ല, അയാൾ പറഞ്ഞു, “എന്നെ നിങ്ങൾക്ക് അറിഞ്ഞുകൂടല്ലോ. അന്യോന്യം അപഹസിയ്ക്കുന്നതിനു മുമ്പ് നമുക്ക് പരിചയപ്പെടുകയല്ലേ ഉത്തമം? എന്റെ പേർ കുഞ്ഞുണ്ണി. കേരളത്തിൽനിന്നാണ്.”

ദേവവ്രതഗംഗോപാദ്ധ്യായ വിപ്ലവവിരുദ്ധമായ ഒരു ശീലത്തിന്റെ സ്വാധീനത്തിൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നേർക്ക് കൈ നീട്ടി കൈ കുലുക്കി.

“ധർമ്മേന്ദ്രഘോഷാലിന്റെ വധത്തിന്, നിങ്ങൾ സമ്മതിയ്ക്കുമെങ്കിൽ, ഞാൻ മാപ്പു പറയട്ടെ?”

“മാപ്പിന്റെ പ്രശ്നമെവിടെ?”

“നോക്കൂ. ദേവവ്രതാ, ഞാൻ യുദ്ധത്തെക്കുറിച്ച് എഴുതാൻ വന്നതു തന്നെ. പക്ഷേ, അതിലും പ്രധാനപ്പെട്ട കാര്യങ്ങളാണ് എന്നെ ഇവിടെ കൊണ്ടുവന്നിട്ടുള്ളത്. അവയിൽ ചിലത് നിങ്ങൾക്കു മനസ്സിലാവില്ല. മനസ്സിലാവുന്നതുമാത്രം നിങ്ങളോടു പറയാം. ഞാൻ വന്നത് താപസചന്ദ്രമുഖോപാദ്ധ്യായ എന്ന എന്റെ യുവസുഹൃത്തിന്റെ അമ്മയെ ആശ്വസിപ്പിയ്ക്കാനും—”

“നീഹാരികാമാഷി?” ദേവവ്രതൻ അത്ഭുതത്തോടെ ചോദിച്ചു.

“അതെ. തരപ്പെട്ടാൽ താപസചന്ദ്രനെ കാണാനും.”

കുറെ നേരത്തേയ്ക്കു രണ്ടുപേരും ഒന്നും പറഞ്ഞില്ല, പിന്നെ ദേവവ്രത ഗംഗോപാദ്ധ്യായ പറഞ്ഞു, “താപസചന്ദ്രൻ വർഗ്ഗശത്രുവാണ്.”

“ദേവവ്രതാ!” കുഞ്ഞുണ്ണി മുഖത്തടിച്ചപോലെ പറഞ്ഞു. “നിങ്ങൾക്ക് ഭ്രാന്താണ്.”

ദേവവ്രതഗംഗോപാദ്ധ്യായ ശാന്തനായിരുന്നു.

"ഇതിൽ ശുണ്ഠി കയറാൻ എന്തിരിക്കുന്നു?" അയാൾ ചോദിച്ചു. "കഴിയുന്നത്ര വസ്തുനിഷ്ഠമായി കാര്യങ്ങൾ കാണാൻ ശ്രമിയ്ക്കുകയാണ് ഞാൻ, താപസചന്ദ്രന്റെ കുറ്റത്തിന് വിധി വധശിക്ഷയാകും. അതൊഴിവാക്കാൻ അവൻ മാപ്പെഴുതിക്കൊടുത്തു. അത്രമാത്രം."

കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "എന്നെ വിശ്വസിയ്ക്കൂ. ഇതു സത്യമല്ല."

"അല്ലേ?"

"അല്ല. സത്യം എന്ന ഒന്നിൽ നിങ്ങൾക്കു വിശ്വാസമുണ്ടോ?"

"നമ്മുടെ സത്യങ്ങൾ വെവ്വേറെയാണ്."

"ആവട്ടെ, ഇതാ നിങ്ങളുടെ മുമ്പിൽ ഇരിയ്ക്കുന്ന ഞാനെന്ന മനുഷ്യൻ പറയുന്നത് വിശ്വസിയ്ക്കാൻ ശ്രമിക്കുമോ?"

വിദ്വേഷത്തിന്റെ മ്ലാനതയിലും ആ പരിശ്രമത്തിൽ ഒരു നിമിഷം ദേവവ്രത ഗംഗോപാദ്ധ്യായയുടെ മുഖം പ്രസരിച്ചു. അയാൾ ചോദിച്ചു. "നീഹാരികാമാഷി ശ്രമിയ്ക്കുന്നുണ്ടോ താപസനെ പുറത്തെടുക്കാൻ?"

"ഞാനാവർത്തിയ്ക്കുന്നു," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "മാപ്പു ഹരിജിയിൽ ഒപ്പിടാൻ തപു ഇന്നുവരെ വിസമ്മതിയ്ക്കുകയാണു ചെയ്തിട്ടുള്ളത്. നീഹാരികാദീദിയുടെ കാര്യം വേറെ."

"എന്താണു വേറെ?"

"ഒരു രക്തസാക്ഷിയുടെ അമ്മ എന്തൊക്കെ ചെയ്യുമെന്ന് നിങ്ങളുടെ പുസ്തകങ്ങൾ വായിച്ചാൽ മനസ്സിലാവില്ല, ദേവവ്രതാ. മകന്റെ വ്യഭിചാരിണിയായ ഭാര്യയെ തറവാട്ടിലേയ്ക്കു സ്വീകരിക്കുക. മറ്റൊരുത്തന്റെ വെപ്പാട്ടിയായിത്തീർന്ന അവൾക്ക് സ്വത്ത് തീറെഴുതുക, ആരിൽനിന്നോ അവൾക്കു പിറന്ന കുഞ്ഞിന്റെ മരണത്തിൽ ദുഃഖിച്ചു കരയുക. ഞാൻ ഇതറിഞ്ഞിട്ടുള്ളതാണ്."

"ഏതു രക്തസാക്ഷിയുടെ കഥയാണിത്?"

"എന്റെ ഏട്ടന്റെ."

ദേവവ്രതഗംഗോപാദ്ധ്യായ നിശ്ശബ്ദനായി. വില കുറഞ്ഞ സിഗരറ്റു പുകയിച്ചുകൊണ്ട അയാൾ അസ്വസ്ഥനായി ഇരുന്നു. പിന്നീട് അതിനെ കുത്തിക്കെടുത്തി ഹോട്ടൽമുറിയിലെ പരവതാനിയെ അലങ്കോലപ്പെടുത്തി.

"ഏട്ടന്റെ പേരെന്താണ്?"

“നിങ്ങൾ കേട്ടുകാണില്ല, സഖാവേ. ആയിരത്തിത്തൊള്ളായിരത്തി നാൽപത്തിയെട്ടിന്റെ കഥയാണത്. ചരിത്രാതീതം, മറക്കൂ.”

“താപസചന്ദ്രന്റെ കാര്യം നിങ്ങൾ പറഞ്ഞതു സത്യമാണോ?”

“സത്യം. നിങ്ങൾ എന്നെ വിശ്വസിയ്ക്കുമോ?”

ദേവവ്രതഗംഗോപാദ്ധ്യായ വീണ്ടുമൊരു ചെറുപ്പക്കാരൻ മാത്രമായി. സുമുഖനായ, വിശ്വസിയ്ക്കാൻ തയ്യാറുള്ള, ഉപമന്യുവിന്റെ കനിവുള്ള, ഇരുപതു വയസ്സായ കുട്ടി.

“വിശ്വസിയ്ക്കാം.”

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ഉൾത്തടം സൗഹൃദംകൊണ്ടു തുളുമ്പി. അതറിഞ്ഞിട്ടെന്നോണം ദേവവ്രതഗംഗോപാദ്ധ്യായ തന്റെ ചന്ദ്രമുഖം കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നേർക്കു തിരിച്ച് വിടർന്നു ചിരിച്ചു.

“കൽക്കത്തെയിൽ എവിടെത്താമസിയ്ക്കുന്നു?” കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

“കുമർട്ടുലിയിൽ.”

“ബസ്തിയിലോ?”

“അതെ, ഞാനും എന്റെ ഭാര്യയും.”

“ഭാര്യയോ?”

“അവൾ ഒരു കുംഭാരസഖാവിന്റെ വിധവയാണ്. അവളുടെ മൂത്തമകനും ഞാനും ഒരേ ഘടകത്തിൽ സഖാക്കളാണ്.”

ഓർമ്മയുടെ ഇരുട്ടുകളിൽ കുഞ്ഞുണ്ണി കുറിച്ചു: നീലമ്മ.

ദേവവ്രതൻ ചോദിച്ചു, “എന്റെ കഥ നിങ്ങളെ വിഷമിപ്പിച്ചുവോ?”

“ഇല്ല.”

സ്വല്പമാലോചിച്ചിട്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു, “ധർമ്മേന്ദ്രഘോഷാൽ സഹപാഠിയായിരുന്നു എന്നല്ലേ പറഞ്ഞത്?

“അതെ.”

“നിങ്ങൾ ഇപ്പോഴും പഠിയ്ക്കുന്നുണ്ടോ?”

“ഇല്ല.”

“എവിടെയായിരുന്നു പഠിച്ചിരുന്നത്?

“ജാദവ്പൂർ സർവകലാശാലയിൽ. ബീ ടെക്കിന്.”

“ബസ്തിയിൽ താമസമാക്കിയിട്ടെത്രയായി?”

“ഒരു കൊല്ലം.”

ആ പഠിപ്പുമുടക്കത്തിന്റെ മൗഢ്യം കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ക്ഷീണിപ്പിയ്ക്കുന്നതുപോലെ തോന്നി. ദേവവ്രതഗംഗോപാദ്ധ്യായയും നിരുന്മേഷവാനായിരുന്നു.

“ദേവവ്രതന് അച്ഛനുമമ്മയും ഉണ്ടോ?”

“ഉണ്ട്.”

“അച്ഛന് ജോലിയെന്താണ്?”

“നിങ്ങളുടെ, ദേവവ്രതൻ ആ നിങ്ങളുടെ ഊന്നിപ്പറഞ്ഞു, “നാവിക സേനയിലാണ്. വൈസ് അഡ്മിറൽ.”

പതിനഞ്ച്

കാത്തിരിപ്പിന്റെ അവസാനം, വെള്ളിയാഴ്ച. കുഞ്ഞുണ്ണി കാലത്തു തന്നെ ശിവാനിയുടെ വീട്ടിലേയ്ക്ക് ടെലിഫോൺ ചെയ്തു. അവരപ്പോഴും എത്തിയിരുന്നില്ല.

"ഊണിനുമുമ്പ് വരാതിരിയ്ക്കില്ല." മായ പറഞ്ഞു, "ഊണൊരുക്കാൻ എന്നോടു വിളിച്ചുപറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്."

"ഞാൻ ഉച്ചതിരിഞ്ഞു വരാം."

"നല്ലത്."

"ഞാൻ വരുമെന്ന് ശിവാനിയോടു പറയു."

"പറയാം."

നാലുമണിയോടെ കുഞ്ഞുണ്ണി ബീഡൺ സ്ട്രീറ്റിലെത്തി. സമാഗമത്തിന്റെ കുതൂഹലം; കല്യാണിയെ മടിയിലിരുത്തി കുറെനേരം ബാലിശങ്ങളായ നേരമ്പോക്കുകൾ പറഞ്ഞു. പിന്നെ വിഷാദത്തിന്റെ ഒതുക്കത്തിൽ മകളുടെ തലമുടി തടവിക്കൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി ഇരുന്നു. മുറിയിലേയ്ക്കു കടന്നുവന്ന മായയോട് കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു, "ശിവാനിയെവിടെ?"

മായ മറുപടി പറയാൻ വിഷമിച്ചു.

"ഊണു കഴിഞ്ഞ ഉടനെ തിരക്കാണെന്നു പറഞ്ഞ് ആശുപത്രിയിലേയ്ക്കു പോയി."

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ഉള്ളിൽ എന്തോ പൊടുന്നനെ മങ്ങി.

"നമുക്ക് ആശുപത്രിയിലേയ്ക്കു ഫോൺ ചെയ്യാം. അച്ഛാ." കല്യാണി പറഞ്ഞു, "അമ്മയോട് ഉടനെ വരാൻ പറയാം."

“വേണ്ട, കുഞ്ഞേ.”

ഇപ്പോൾ ആ മങ്ങൽ കല്യാണിയുടെ മുഖത്തും നിഴലിച്ചു.

“സാരമില്ല,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, “ഇനി നീ പറയൂ, ദീഘയിലെ താമസം സുഖമായിരുന്നോ?”

“രസമായിരുന്നു, അച്ഛാ. ഞാൻ മണലിൽ ഒരുപാട് ഓടിക്കുളിച്ചു.”

“നല്ലത്.”

“മണലിൽ നിറയെ ഞെണ്ടുകളായിരുന്നു.”

“നീ ഞെണ്ടുകളെ കണ്ടു പേടിച്ചില്ലേ?”

“ഇല്ല. പക്ഷേ, ഞെണ്ടുകളേക്കാൾ കൗതുകം തോന്നിച്ചത് കടൽക്കാക്കകളായിരുന്നു. കടലിലും ആകാശത്തിലും നിറയെ കടൽക്കാക്കകൾ.”

“നീ അവയ്ക്കു വല്ലതും തിന്നാൻ കൊടുത്തോ?”

“അയ്യോ! കടൽക്കാക്കകൾക്കോ? അവർ ഇണക്കമില്ലാത്ത പക്ഷികളല്ലേ?”

“നീ അവയുടെ അടുത്തു ചെല്ലാനെങ്കിലും ശ്രമിച്ചോ?”

“ശ്രമിച്ചു. പക്ഷേ, അവ പറന്നുപോയി. ഒരു നിമിഷം; ഞാനൊരു സാധനം അച്ഛനു കാണിച്ചുതരാം.”

കല്യാണി അകത്തേയ്ക്കോടി ഒരു വലിയ സ്കെച്ച് പുസ്തകവുമായി തിരിച്ചുവന്നു.

“ഇതാ, ഇതിൽ ഞാൻ കടൽക്കാക്കകളുടെ ചിത്രങ്ങൾ വരച്ചിട്ടുണ്ട്.”

കുഞ്ഞുണ്ണി പുസ്തകം നിവർത്തിനോക്കി. എന്നിട്ടു ചിരിച്ചു.

“ഇതൊക്കെ മയിലുകളല്ലേ, കല്യാണീ?”

“അല്ല, അച്ഛാ. കടൽക്കാക്കകളാണ്.”

“പിന്നെ എന്തിനാണ് അവയ്ക്കു പീലികൾ?”

“അതോ?” ഓർത്തുകൊണ്ട് കല്യാണി പറഞ്ഞു, “വരച്ചുവന്നപ്പോൾ അങ്ങനെ തോന്നി. പാവം പക്ഷികൾക്ക് കടലിൽനിന്ന് എന്തെങ്കിലും ഭക്ഷണം കിട്ടാൻ വലിയ വിഷമമായിരിയ്ക്കണം. മത്സ്യങ്ങൾക്കല്ലേ കടലിൽ നിന്ന് എന്തെങ്കിലും കിട്ടൂ?”

കുഞ്ഞുണ്ണി കല്യാണിയെ കെട്ടിപ്പിടിച്ചു.

“പാവങ്ങളെന്നു കരുതിയാണ് നീ അവർക്കു പീലികൾ കൊടുത്തത്, അല്ലേ? നീ ചെയ്തതു നന്നായി. പക്ഷേ,

കടലിൽനിന്നു ഭക്ഷണം കിട്ടില്ലെന്നു ധരിച്ചതു തെറ്റാണ്.”

“പക്ഷികൾക്കു കടലിൽ നടന്നു കൊത്തിപ്പെറുക്കാൻ പറ്റുന്നതെങ്ങനെ, അച്ഛാ?

“ശരിയാണ്. കൊത്തിപ്പെറുക്കാൻ പറ്റില്ല. അതുപോകട്ടെ, നമ്മളൊക്കെ കടലിൽചെന്നു ലയിയ്ക്കുകയാണെന്നു നിനക്കറിയാമോ?”

“എനിയ്ക്ക് അറിഞ്ഞുകൂടല്ലോ.”

തന്റെ അറിവുകേടിനെ ഏറ്റുകൊണ്ട് കല്യാണി കൈമലർത്തി.

“എന്നാൽ, ഞാൻ പറഞ്ഞുതരാം, അതിങ്ങനെയാണ്,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, “കടലിൽ സർവ്വവും ചെന്നുചേരുന്നു. കടലാകട്ടെ തിരിച്ചു നമുക്കു ഭക്ഷണം തരുന്നു.”

“ഭക്ഷണമോ?”

“അതെ, നെല്ല്. എങ്ങനെയെന്ന് നിനക്കറിയാമോ?”

കല്യാണി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മേലേയ്ക്കു ചാഞ്ഞു. അവൾ ചിരിച്ചു.

“എനിയ്ക്കറിയാം. മഴ പെയ്തിട്ട്.”

കാലേ വർഷതു പർജ്ജന്യം

“ഹൂഗ്ലിയിലൂടെ കടലിലേയ്ക്ക് ഒഴുകുന്ന പിതൃക്കൾ മഴയായി തിരിച്ചു വരുന്നു,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞുകൊടുത്തു, “മക്കളെ ഊട്ടാൻ. എന്താണ് അതിന്റെ അർത്ഥമെന്ന് കല്യാണി പറയാമോ?”

കല്യാണി പെൻസിൽ കവിളിൽ പതുക്കെ തറപ്പിച്ച പിന്നെ അതിനെയെടുത്തു സഗൗരവം കടിച്ചു. അവളുടെ മുഖം പൊടുന്നനെ തെളിഞ്ഞു.

“എനിയ്ക്കു പിടികിട്ടി, അച്ഛാ!”

എന്നിട്ട്, അച്ഛന്റെ മുഖത്തുനോക്കി ഏതോ ഗൂഢമായ വൈദിക രഹസ്യം ഉച്ചരിയ്ക്കാൻ അനുമതി തേടുന്നപോലെ കാത്തിരുന്നു.

“കുട്ടി പറയൂ.”

“പിതൃക്കളുടെ സ്നേഹം.”

ബീഡൺ സ്ട്രീറ്റ് എന്ന ആ നഗരവീഥി തൂതപ്പുഴയുടെ അരികിലൂടെ കടന്നുപോയ ചുവന്ന ചരൽപാതയായി.

കുഞ്ഞുണ്ണി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ അച്ഛനായി. അവർ വീണ്ടും മഹിഷപിതാമഹന്റെ ഉപനിഷത്തിന്റെ അദ്ധ്യയനത്തിൽ മുഴുകി.

മായ കാപ്പിയും പലഹാരങ്ങളുമായി മുറിയിൽ തിരിച്ചെത്തി.

“നമുക്കു പുറത്തു പോകാം, അച്ഛാ,” കല്യാണി കുസൃതി പറഞ്ഞു. “മായാമാഷിയുടെ പലഹാരങ്ങൾ നമുക്കു കഴിയ്ക്കേണ്ട.”

“എന്താ മായാമാഷീ, ഞാനീ കേൾക്കുന്നത്?” കുഞ്ഞുണ്ണി ചിരിച്ചു. മായ കുലുങ്ങിച്ചിരിച്ചു. പിന്നെ, കണ്ണു തുടച്ചു.

“ഞാൻ കല്യാണിയെ പുറത്തു കൊണ്ടുപോകട്ടെ?” കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

“കല്യാണിക്കുഞ്ഞും സാബും ഇഷ്ടത്തിനനുസരിച്ച വൈകുന്നേരം ചിലവഴിയ്ക്കണമെന്ന് പറഞ്ഞിട്ടാണ് മേംസാബ് പോയത്.”

കല്യാണി തുള്ളിച്ചാടി.

“അച്ഛാ, നമുക്ക് ഹൂഗ്ലിയുടെ തീരത്തേയ്ക്കു പോകാം. പിതൃക്കളെക്കാണാൻ.”

കുഞ്ഞുണ്ണി പൊട്ടിപ്പൊട്ടിച്ചിരിച്ചു, കരയാതിരിയ്ക്കാൻ. കുഞ്ഞേ, നിനക്ക് നിന്റെ പിതൃക്കളെ കാണണമെങ്കിൽ പോകേണ്ടത് തൂതപ്പുഴയുടെ തീരത്തേയ്ക്കായിരുന്നുവല്ലോ. തെളിമണലിന്റെ അടിത്തട്ടിനെ തഴുകി വള്ളുവനാടൻ സൂര്യന്റെ മന്ദോഷ്ണവുമേന്തി ഒഴുകുന്ന തൂതപ്പുഴയിലൂടെ പിതൃക്കൾ നാസാഗ്രഖഡ്ഗങ്ങളുള്ള മീനുകളായി നീന്തുന്നു. നീർപ്പരപ്പിനു മീതെ പ്രാണവായുവിനായി തല നീട്ടവെ വെയിലിലും നിഴലിലും അവർ നിന്നെത്തേടുന്നു.

“നമുക്കു പോകാം.” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

“ഡ്രൈവർ അനെക്സിൽ കാത്തിരിപ്പുണ്ട്,” മായ പറഞ്ഞു, “വണ്ടി ഇവിടെ വിട്ടേച്ചാണ് മേംസാബ് പോയത്.”

“വേണ്ട, മായേ. ഞങ്ങൾ—” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

“വേണ്ട, അച്ഛാ.” കല്യാണിയും പറഞ്ഞു, “നമുക്ക് ട്രാമിലും സൈക്കിൾ റിക്ഷയിലുമൊക്കെ പോകാം.”

“ശരി, നാമിപ്പോൾ യാത്രക്കാരാണ്.”

കല്യാണി കൈയടിച്ച് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മടിയിൽ വന്നിരുന്നു.

“നാമിപ്പോൾ ജിപ്സികളാണ്.” അവൾ പറഞ്ഞു.

“ശിവാനി എപ്പോൾ തിരിച്ചുവരും, മായേ?” കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

“രാത്രി വൈകുമെന്നാണ് മേംസാബ് പറഞ്ഞത്.”

ദൈവമേ, കുഞ്ഞുണ്ണി പ്രാർത്ഥിച്ചു, ഞങ്ങളിതാ പുറപ്പെടുന്നു. മകളുടെ കൈ പിടിച്ച് എങ്ങോട്ടു കാൽവെയ്ക്കണമെന്നറിയാതെ കുഞ്ഞുണ്ണി പുറത്തി റങ്ങി. അവർ എങ്ങെല്ലാമോ അലഞ്ഞു: ഹൂഗ്ലിയുടെ തീരത്തുകൂടെ താപസചന്ദ്രന്റെ ട്രാമിൽ, ഓൾഗയുടെ കാളവണ്ടിയിൽ, ദുർഗാവാഹിനികളിലൂടെ ചവിട്ടിപ്പോകുന്ന റിക്ഷയിൽ. ഇപ്പോൾ അവർ നഗരത്തിന്റെ ആകസ്മികമായ വിരാമങ്ങളിലൊന്നിൽ എത്തിച്ചേർന്നു. വീടുകൾക്കിടയിൽ ഒരു തുറസ്സ്, തുറസ്സിലൂടെ നെൽപ്പാടങ്ങൾ, നെൽപ്പാടങ്ങൾക്കു മുകളിൽ ആകാശം, കറുത്ത മേഘങ്ങൾ, മേഘങ്ങൾക്കടിയിൽ അസ്തമയം. യാത്രയ്ക്കിടയിൽ ഏതോ ബസ്തിയിലെ കടയിൽനിന്ന് വാങ്ങിയ അരിപ്പൊരി കൊറിച്ചുകൊണ്ട് അച്ഛനും മകളും നിന്നു. പൊടുന്നനെ മേഘങ്ങളുടെ കറുത്ത പടർപ്പിനെതിരെ ഒരു പറ്റം വെള്ളക്കൊറ്റികൾ പറന്നുപോയി.

കുഞ്ഞുണ്ണി ഭജിച്ചു: ഗദാധരാ, ഗുരുനാഥാ, നിന്റെ കൊറ്റികളിതാ പറന്നുപോകുന്നു!

“അച്ഛാ, നോക്കു”

“ഗദാധരസ്വാമികളുടെ കൊറ്റികളാണ്, മകളേ.”

“ആരുടെ, അച്ഛാ?”

“പരമഹംസന്റെ.”

ദൈവമേ, തേടാതെ തെളിച്ചുതന്നെ ഈ ഗുരുപൂർണിമയുടെ അർത്ഥമെന്ത്? ഈ മേഘങ്ങളിൽ വെളുത്ത കൊറ്റികളെക്കൊണ്ട് എന്താണ് അവൻ എഴുതുന്നത്? കാഴ്ചയുടെ ആശ്ചര്യം അച്ഛനിൽനിന്ന് മകളിലേയ്ക്ക് സംക്രമിച്ചു. കല്യാണി നിശ്ചലയായി പിതൃസന്നിധിയിൽ നിന്നു. ഗുരുസന്നിധിയിൽ നിന്നു.

തിരികെ വരുമ്പോൾ അവൾ പറഞ്ഞു, “അച്ഛൻ എന്നെ കുമർപുക്കുറിലേയ്ക്ക് കൊണ്ടുപോകുമോ?”

“കൊണ്ടുപോകാം.”

പിന്നെ കല്യാണി എന്തോ ഓർത്തു ശങ്കിച്ചു.

“അമ്മയേയും കൊണ്ടുപോകാമോ?”

“കൊണ്ടുപോകാം.”

ഗദാധരാ, ഗദാധരാ, കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, ഈ നിമിഷം താണ്ടാൻ എന്നെ സഹായിയ്ക്കുക.

“നമ്മളിപ്പോൾ എങ്ങോട്ടാണച്ഛാ?”

“നിനക്ക് എന്റെ ഹോട്ടലു കാണേണ്ടേ?”

“നമുക്ക് പോകാം.”

അരത്തൂൺസിലെത്തിയപ്പോൾ സന്ധ്യ, തെരുവുവിളക്കുകൾ.

“ഞാൻ കല്യാണിയ്ക്ക് ഒരു ചക്രവർത്തിയെ കാണിച്ചു തരാം, വലിയ തലപ്പാവും കൊമ്പൻ മീശയുമുള്ള ഒരു മുഗളചക്രവർത്തി.”

ആർഭാടത്തോടെ കുഞ്ഞുണ്ണി കല്യാണിയെ ബാറിലേയ്ക്കു കൂട്ടിക്കൊണ്ടുപോയി.

“അള്ളാബക്സ്, നോക്കൂ. എന്റെ കുഞ്ഞുരാജ്ഞി. കല്യാണീ, ഇതാണ് ചക്രവർത്തി.”

അള്ളാബക്സ് കൈയടിച്ചു ചിരിച്ചു, കുറുകെ ചാഞ്ഞു കൈ നീട്ടി കല്യാണിയുടെ കവിളുകൾ കോരിയെടുത്ത് നെറുകയിൽ മുത്തി.

“ഞങ്ങൾ നിങ്ങളെ കാണാൻ മാത്രം വന്നതാണ്, അള്ളാബക്സ്,’ കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.” ഇനി മുറിയിലേയ്ക്കു പോകട്ടെ.”

മുകൾനിലയിലുള്ള കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുറിയിൽ ചെന്നതും, കല്യാണി പരിസരവേഷണത്തിൽ മുഴുകി. അച്ഛന്റെ പെട്ടി, അച്ഛന്റെ വസ്ത്രങ്ങൾ, അച്ഛന്റെ പുസ്തകങ്ങൾ, നോട്ടുപുസ്തകത്തിലെ ടെലിഫോൺ നമ്പറുകൾ, ഈ അത്ഭുതങ്ങളിലൂടെ കല്യാണി സഞ്ചരിച്ചു.

“അച്ഛാ. നമുക്കു ദില്ലിയ്ക്ക് വിളിയ്ക്കാം.”

“ആരെ?”

“ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിനെ.”

തൃപ്തനായി കുഞ്ഞുണ്ണി സമ്മതിച്ചു.

കമ്പികൾക്കപ്പുറത്ത് ദില്ലിയുടെ ശബ്ദം.

“ശ്യാംനന്ദൻ,” കുഞ്ഞുണ്ണി വിളിച്ചു.

“സാബ്! കൽക്കത്തയിൽനിന്നോ?”

“അതെ. ഇതാ ഇവിടെ കല്യാണിയ്ക്ക് നിങ്ങളോട് സംസാരിയ്ക്കണം.”

കല്യാണി ടെലിഫോൺ കൈയിലെടുത്തു.

“ശ്യാംനന്ദൻ അമ്മാവാ, നമസ്തേ!”

“ഇതാര്, എന്റെ കുഞ്ഞോ? ജ്വാലാമുഖി അനുഗ്രഹിയ്ക്കട്ടെ.”

“അമ്മാവനു സുഖംതന്നെയോ?”

“സുഖംതന്നെ. കുഞ്ഞിനും അമ്മയ്ക്കും സുഖമല്ലേ?”

“അതെ.”

“കുഞ്ഞെപ്പോഴാണിങ്ങോട്ടു വരുന്നത്?”

“വരാം. അവിടെ മണിയുണ്ടോ?”

“കുഞ്ഞ് ഒരു നിമിഷം പിടിച്ചുനിൽക്കൂ. ഞാനവളെ കൊണ്ടുവരാം.”

ടെലിഫോൺ ചെകിട്ടത്തമർത്തിപ്പിടിച്ചു കാത്തിരുന്ന കല്യാണി അച്ഛനെ നോക്കി കണ്ണിറുക്കി പറഞ്ഞു. “അച്ഛാ, മണി എന്നോടു സംസാരിയ്ക്കാൻ പോകുന്നു. ശ്യാംനന്ദൻ അമ്മാവൻ അവളെത്തേടി പോയിരിയ്ക്കയാണ്.”

ഏതാനും നിമിഷങ്ങൾ കഴിഞ്ഞപ്പോൾ ഒരായിരം കാതം അകലെനിന്ന് കമ്പിയിലൂടെ ആ നർമഭാഷണം കല്യാണിയെത്തേടി വന്നു. “മ്യാവൂ, മ്യാവൂ!”

പതിനാറ്

കല്യാണിയെ ബീഡൺ സ്ട്രീറ്റിൽ കൊണ്ടുവിട്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി അരത്തൂൺസിൽ തിരിച്ചെത്തി. കുറേക്കഴിഞ്ഞ് ടെലിഫോണെടുത്ത് ശിവാനിയുടെ വീട്ടിലേയ്ക്കു വിളിച്ചു; ഇപ്പോൾ ശിവാനിയുടെ ശബ്ദം അപ്പുറത്ത് തെളിഞ്ഞു. ആവുന്നത്ര സ്വാഭാവികതയോടെ കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, “ശിവാനീ, ഇത് ഞാനാണ്.”

ദീർഘമായ ഒരു നിമിഷമത്രയും മടിച്ചു നിന്നശേഷം ശിവാനി ചോദിച്ചു, “എന്നു വന്നു?”

“നാം അപരിചിതരെപ്പോലെ സംസാരിയ്ക്കുകയാണ്, അല്ലേ?” അയാൾ പറഞ്ഞു.

“അതെ.”

ഇനിയെന്തു പറയണം? കുഞ്ഞുണ്ണി നിശ്ശബ്ദതയെ ഭയപ്പെട്ടു, അതിലുമേറെ കുശലാന്വേഷണത്തെ ഭയപ്പെട്ടു. നിരർത്ഥകമായി ചോദിച്ചു. “നിനക്കു സുഖംതന്നെയോ?”

“അതെ. അങ്ങേയ്ക്കോ?”

“സുഖംതന്നെ. നിന്റെ ഗവേഷണം എവിടം വരെയായി?”

“ഏതാണ്ട് കഴിയാറായി. ഇടയ്ക്കുവെച്ച് മുടങ്ങിയതായിരുന്നല്ലോ.”

“അതെ, ഇടയ്ക്കുവെച്ച് മുടങ്ങിയതായിരുന്നു. എനിയ്ക്കതിൽ ദുഃഖമുണ്ട്.”

“അരുത്, ദുഃഖിയ്ക്കരുത്. നാം കുട്ടികളല്ലല്ലോ.”

“ശരിയാണ്. നാം കുട്ടികളല്ല.”

ഒരു നീണ്ട മൗനത്തിനു ശേഷം കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു. “നാം എപ്പോഴാണ് കാണുന്നത്?”

“അങ്ങ് ഇവിടെ എത്ര നാൾ ഉണ്ട്?”

“ഇപ്പോൾ പറയാൻ വയ്യ. എങ്ങിനെയും ഏതാനും ആഴ്ചകൾ ഞാൻ ഇവിടെ കാണും.”

“വരുന്ന ഏതാനും ദിവസങ്ങളിൽ എനിയ്ക്ക് അസൗകര്യമാണ്. തെറ്റിദ്ധരിയ്ക്കുകയില്ലെങ്കിൽ അതു കഴിഞ്ഞിട്ടു പോരേ?”

“മതി.”

“ആരോഗ്യം എങ്ങനെയുണ്ട്? ഇപ്പോഴും ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് കൂടെയുണ്ടോ?”

നിനക്കതൊക്കെ ഓർമ്മയുണ്ടോ, ശിവാനീ, എന്നു ചോദിയ്ക്കുവാനുള്ള ധൈര്യം വന്നില്ല. മറുപടി പറഞ്ഞു, “ഉണ്ട്.”

പിന്നെയുമൊരു മൗനത്തിനു ശേഷം ശിവാനി പറഞ്ഞു, “എന്നാൽ കുറച്ചുനാൾ കഴിയട്ടെ.”

“അങ്ങനെയാവട്ടെ.”

മറ്റൊന്നും ചെയ്യാനില്ലാതെ കുഞ്ഞുണ്ണി പിറ്റേന്ന് റാണാഘട്ടിലേയ്ക്ക് യാത്രതിരിച്ചു.

കൽക്കത്തയിൽനിന്ന് അൻപതിലേറെ നാഴിക ദൂരമുണ്ട് റാണാഘട്ടിലേയ്ക്ക്. നഗരമദ്ധ്യത്തിൽനിന്ന് ടാക്സി പത്തുപതിനഞ്ചു നാഴിക സഞ്ചരിച്ചിട്ടും നഗരത്തിന്റെ ദൃശ്യങ്ങൾ പരിണമിയ്ക്കാതെ ശഠിച്ചു നിന്നു. പിന്നെ അവ ഗ്രാമ്യമാവാൻ തുടങ്ങി. വഴിമരങ്ങൾക്കപ്പുറം തമ്മിലകന്നുപോവുന്ന വീടുകൾ, വീടുകൾക്കിടയിലൂടെ നെൽവയലുകൾ, ‘അമൻ’ വിള കൊയ്തെടുക്കുന്ന സമയമാണ്.

പോഷ് തൊദേർ ഡാക്ദിയാച്ഛേ,

ആയേരെ ചൊലേ—

വിളയെടുപ്പിന്റെ മാസം നിന്നെ വിളിയ്ക്കുന്നു, വയലിലേയ്ക്കു പുറപ്പെടൂ, ഇതാ നിന്റെ കുട്ട പക്വഫലങ്ങൾകൊണ്ടു നിറഞ്ഞുവല്ലോ; കുഞ്ഞുണ്ണി വണ്ടിയിൽ ചാരിയിരുന്നു. ശിശിരത്തിലെ കൊയ്ത്തിലൂടെയുള്ള ആ യാത്രയിൽ അയാൾ ക്ഷീണം തീർത്തു; തീക്ഷ്ണത നിറഞ്ഞ

യാത്രാരംഭം, കഠിന ദുഃഖങ്ങൾ കാത്തിരിയ്ക്കുന്ന യാത്രാലക്ഷ്യം, അവ രണ്ടിനുമിടയ്ക്ക് സുഗന്ധിയായ വംഗദേശം.

ചിലപ്പോൾ ചിലപ്പോൾ സേനാവിഭാഗത്തിന്റെ സന്ദേശവാഹകന്മാർ മോട്ടോർസൈക്കിളുകളിൽ വാണങ്ങളെപ്പോലെ എയ്തു കടന്നു, ചിലപ്പോൾ ചിലപ്പോൾ പൊടിപിടിച്ച സൈനികവാഹിനികൾ ചൂടിവലയുടെയും തൂപ്പുകളുടെയും കാമോഫ്ളാഷ് അണിഞ്ഞ് നിലങ്ങളെ ഉഴുതുമറിച്ചുകൊണ്ട് നീങ്ങി. വരണ്ട പുഴമണലിൽ തുലാവെള്ളത്തിന്റെ ആസന്നതപോലെ സംഘർഷത്തിന്റെയും ദുരന്തത്തിന്റെയും സാന്നിദ്ധ്യം. റാണാഘട്ട് അടുത്തു വരുന്നു. ഇപ്പോൾ കാഴ്ചപ്പാടിന്റെ അതിരുകളിൽ റാണാഘട്ടിലെ താവളങ്ങളുടെ മേൽപുരകൾ തെളിഞ്ഞു. ഇപ്പോൾ താവളങ്ങളുടെ പരിസരത്തിലാണ്.

തകരത്തിന്റെയും ഓടിന്റെയും ആസ്ബെസ്റ്റോസിന്റെയും അടുക്കുകൾ. നിരനിരയായി വെടുപ്പോടെ കെട്ടിയിട്ട ബാരക്കുകളും അതിനപ്പുറത്തെ അസംഖ്യം പനമ്പുപുരകളും എണ്ണിയാലൊടുങ്ങാത്ത കൂടാരങ്ങളും. നോക്കിയാൽ നോക്കെത്തുന്നേടത്തോളവും അതിനപ്പുറവും, ഒരു നാടിന്റെ മാനഹാനിയും നിസ്സഹായതയും, സങ്കേതത്തിന്റെ സ്വീകരണകവാടത്തിനു സമീപം കുഞ്ഞുണ്ണി വണ്ടി നിറുത്തി. വെയില് മൂത്തു വരുന്നതേയുള്ളൂ. ഈ അഭയാർത്ഥിസ്ഥാപനങ്ങളെ ചിട്ടയോടെ സംവിധാനം ചെയ്ത സൈനിക വിഭാഗത്തിന്റെ കാര്യവാഹകന്മാരെ അവിടെയെങ്ങും കാണാനുണ്ടായിരുന്നില്ല. പശ്ചിമ ബംഗാൾ സർക്കാരിന്റെ ഏതാനും ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ മാത്രം ദുരിതാശ്വാസപ്രവർത്തനങ്ങളെ ക്രമപ്പെടുത്താൻ അവിടവിടെ ആസ്ഥാനമുറപ്പിച്ചിരുന്നു. അതൊഴിച്ചാൽ അഭയാർത്ഥികൾ തന്നെ തിരഞ്ഞെടുത്ത സമിതികൾ താവളത്തിലെ ആൾക്കൂട്ടത്തെ ഭരിച്ചു. മറ്റേതു ഭരണകൂടത്തെയുംപോലെ ഇവിടെയും ഭരണത്തിന്റെ പ്രകിയ: സംഘടന, ആജ്ഞ, അനുസരണം. അപൂർവമായ ഒരിടവേളയിൽ മാത്രം ഭരണാധികാരിയും ഭരിയ്ക്കപ്പെടുന്നവനും അഭയാർത്ഥിത്വത്തിന്റെ വ്യഥകൾ സമാസമം പങ്കിട്ടു. പ്രവേശനഘട്ടത്തിൽ പേരു ചേർത്തി, ഒറ്റപ്പെട്ട മനുഷ്യരും കുടുംബങ്ങളും അനാഥരും താവളത്തിലേയ്ക്കു കടന്നു.

അവരവർക്കു പതിച്ചുകിട്ടിയ കൊച്ചുതറകൾ പുതിയ തറവാടാക്കി: പലായനത്തിന്റെ തുടക്കത്തിൽ മുടങ്ങിയ ദിനചര്യകളുടെ സാധാരണതകളെ താവളത്തിന്റെ വഴിയമ്പലത്തിൽ അവർ നിസ്സംഗരായി പുനരാരംഭിച്ചു. അച്ഛനോടു തർക്കുത്തരം പറഞ്ഞതിന് ഒരമ്മ ഒരു മകനെ തല്ലുന്നു, മറ്റൊരമ്മ മുടി കോതിക്കെട്ടാഞ്ഞതിന് മകളെ ശാസിയ്ക്കുന്നു, ആരോ ആരുടെയോ പേരു വിളിയ്ക്കുന്നു, യാത്രയുടെ തുടക്കത്തിനു മുമ്പ് വിളിച്ച വിളിയുടെ മറുവിളി.

അഭയാർത്ഥിത്വം പങ്കിടുന്ന ഭരണാധികാരിയും പ്രജയും വേർപെടാൻ ഇനിയുമെത്ര കാലം, ഭരണാധികാരി രാജാവും പ്രജ സ്വന്തം നാട്ടിൽ തിരിച്ചെത്തിയ അഭയാർത്ഥിയുമായിത്തീരാൻ? താവളത്തിലെ അന്തേവാസികൾ പൊടുന്നനെ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ പൊതിഞ്ഞു: ബന്ധുജനങ്ങളിൽനിന്ന് അകറ്റപ്പെട്ടവർ മക്കളെയും അച്ഛനമ്മമാരെയും നഷ്ടപ്പെട്ടവർ, തങ്ങളുടെ പെണ്ണുങ്ങളുടെ മാനം കവർന്നെടുക്കുന്നതു കണ്ട് അറച്ചുപോയ മനുഷ്യന്മാർ. അവിടം നിറഞ്ഞുനിന്ന ആ വലിയ ദുഃഖങ്ങളെക്കുറിച്ച് ആരും സംസാരിയ്ക്കാൻ മുതിർന്നില്ല. വലിയ ദുഃഖങ്ങൾ വാക്കുകളെ അമ്പരപ്പിച്ച് നിശ്ശബ്ദങ്ങളാക്കി. അഭയാർത്ഥികൾ അരിയെപ്പറ്റിയും പഞ്ചസാരയെപ്പറ്റിയും ഉപ്പിനെപ്പറ്റിയും സംസാരിച്ചു, രോഗത്തെപ്പറ്റിയും ഔഷധിയെപ്പറ്റിയും സംസാരിച്ചു; ആ സാധാരണതകളിൽ പ്രയാണഭീതികളെ അവർ പറഞ്ഞുതീർത്തു. എല്ലാം നഷ്ടപ്പെട്ട ആ മനുഷ്യർക്കിടയിലൂടെ എളിമയോടും അമ്പരപ്പോടും കുഞ്ഞുണ്ണി നടന്നു. ദില്ലിയിൽനിന്നും ബോംബെയിൽനിന്നും വന്ന പത്രക്കാർ, അന്താരാഷ്ട്ര ദൃശ്യമാധ്യമങ്ങളുടെ പ്രതിനിധികളായ വിദേശികൾ, പരിചിതന്മാരും അപരിചിതന്മാരും, ആരൊക്കെയോ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കൂടെ നടന്നു. ഇരുണ്ട മുഖങ്ങൾ, പടയോട്ടത്തിലും ശാലീനതയുടെ രുചി തങ്ങിയ മുഖങ്ങൾ, സന്ദർശകന്മാരെ കൺപാർത്തു; ഒന്നു മറ്റൊന്നിൽനിന്ന് തിരിച്ചറിയാൻ വയ്യാത്തവണ്ണം ഈ മനുഷ്യമുഖങ്ങൾ ഭീമാകാരമായ ഒരു റോട്ടറിയന്ത്രത്തിൽ അവസാനിയ്ക്കാതെ അടിച്ചു വരുന്ന ബിംബപരമ്പരയാണെന്നു തോന്നി. കിഴക്കൻ ബംഗാളിന്റെ ഉള്ളുകളിലെവിടെനിന്നോ ഈ പെരുത്ത കടലാസുചുരുൾ അതിരു കടന്ന് അവസാനമില്ലാതെ

റാണാഘട്ടിലേയ്ക്കും പെറ്റോപോളിലേയ്ക്കും ഹരിദാസപുരത്തിലേയ്ക്കും ചുറ്റഴിഞ്ഞു വന്നു.

സന്ദർശകർക്ക് വിശ്രമത്തിനും ലഘുഭക്ഷണത്തിനും സ്ഥലങ്ങളുണ്ടായിരുന്നു. അത്തരം ഒരു കൂടാരത്തിൽ കണ്ടുമുട്ടിയ നന്ദൻമിശ്ര കുഞ്ഞുണ്ണിയോടു പറഞ്ഞു, “എന്തെങ്കിലും കഴിയ്ക്കുന്നത് സൂക്ഷിച്ചു വേണം.”

ദില്ലിയിലെ ഒരു പത്രത്തിന്റെ പടമെടുപ്പുകാരനാണ് നന്ദൻ മിശ്ര.

“സത്യം പറഞ്ഞാൽ പടമെടുക്കാൻ വിഷമം തോന്നുന്നു,” നന്ദൻമിശ്ര പറഞ്ഞു, “ഈ മനുഷ്യരുടെ കുളിപ്പുരയിലും മറപ്പുരയിലും ചെന്ന് അവരുടെ നഗ്നതയെ കണ്ടെടുക്കുന്നതുപോലെ അശ്ലീലമായൊരനുഭവം.”

നന്ദൻമിശ്ര തുടർന്നു, “പെൺകുട്ടികൾ, മദ്ധ്യവയസ്കകൾ, റേഷൻ തുണിയുടെ നീളത്തിനകത്ത് നാണം മറയ്ക്കാൻ കഴിയാത്തവർ. ഞാൻ അവരുടെ തുടയും മുലയും ഫിലിമിൽ പകർത്തി. ഈ റോളുകളെ ഡെവലപ്പു ചെയ്യുമ്പോൾ ഞാൻ അതൊക്കെ നോക്കി രസിയ്ക്കും എന്നത് നിശ്ചയം. നാമൊക്കെ എന്തിനാണ് ഇവിടെ വന്നിട്ടുള്ളത്? നമ്മുടെയൊക്കെ തൊഴിലിന് അർത്ഥമെന്ത്?”

“അസ്വസ്ഥനാകാതിരിയ്ക്കൂ, നന്ദൻ,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, “ഈ പെണ്ണുങ്ങളുടെ അവയവങ്ങൾനോക്കി മറ്റു പലരും രതിക്രീഡയിലൂടെ കടന്നുപോവുകയാണ്. നാം തനിച്ചല്ല.”

രാഷ്ട്രങ്ങൾ തകരുന്നതിന്റെയും പിറക്കുന്നതിന്റെയും പ്രാചീനരതിയിൽ അവരത്രയും മുഴുകി: ഈ പെണ്ണുങ്ങളെ പൂർവ ബംഗാളിന്റെ ചതുപ്പുകളിലൂടെ ഇത്രോളം ആട്ടിപ്പായിച്ചവരും, പ്രതിരോധത്തിന്റെ നേതാക്കന്മാരും, നാളെ ഈ പെണ്ണുങ്ങളെ വിമോചിപ്പിച്ചേയ്ക്കാവുന്ന ഇന്ത്യൻ പട്ടാളക്കാരും. യുദ്ധം ശത്രുവിന്റെയും ശത്രുവിന്റെയും പ്രാകൃത സൗഹൃദമായി. സേനയോരുഭയോർമദ്ധ്യേ, അപമാനിതനായ ഭർത്താവ് പിടഞ്ഞു ചാവുന്നതു കാണാൻ ശത്രുവും ശത്രുവും ശ്രദ്ധാലുക്കളായി, ബലാത്സംഗത്തിന്റെ മുലയും തുടയും അടിവയറും ഒരു നോക്കു കാണാൻ സേനാവ്യൂഹങ്ങൾ കാത്തു നിന്നു. ഹീനവും ഗാഢവുമായ ഈ അറിവോടെ വരിയ്ക്കു പിമ്പേ വരിയായി റാണാഘട്ടിലെ അഭയാർത്ഥിത്താവളങ്ങൾ കിടന്നു.

“ഇവിടെ കോളറയാണ്, സ്നേഹിതാ,” നന്ദൻമിശ്ര പറഞ്ഞു.

“എനിയ്ക്കറിയാം. സൂക്ഷിയ്ക്കണം.”

“അതല്ല ഞാൻ പറഞ്ഞത്. കോളറ പിടിച്ചു മരിയ്ക്കുന്നവരുടെ പടങ്ങൾ ഞാനെടുത്തു.”

കാലുറയുടെ പിൻകീശയിൽനിന്ന് വിസ്കിയുടെ ഫ്ളാസ്കെടുത്ത് നന്ദൻമിശ്ര വെള്ളമില്ലാതെ വലിച്ചുകുടിച്ചു.

“നിങ്ങൾക്കു വേണോ?” നന്ദൻമിശ്ര ചോദിച്ചു.

“വേണ്ട.”

“ഞാൻ പറഞ്ഞുവന്നത്: അതിസാരം പിടിച്ച ഇവരുടെ പടം ഞാനെടുത്തു. എങ്ങനെയെന്ന് നിങ്ങൾക്ക് കേൾക്കണോ? വിസർജനത്തിന്റെയും ഛർദിയുടെയും ചിത്രങ്ങൾ, വർണങ്ങളിൽ, പത്രത്തിലടിയ്ക്കാനല്ല. എന്റെ സ്വകാര്യശേഖരത്തിന്.”

നന്ദൻമിശ്ര മറ്റെങ്ങോട്ടോ നടന്നു... കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മനസ്സു വാടി. അവിടെയിരുന്നുകൊണ്ട്, എണ്ണമറ്റ മനുഷ്യസ്വരങ്ങളുടെ നിബിഡതയിൽ നിന്നു പക്ഷികളെപ്പോലെ തെറിച്ചു തെന്നിയ ഒറ്റയായ ശബ്ദങ്ങളെ അയാൾ പിന്തുടർന്നു: സ്വരമണ്ഡലത്തിലെ ഈ പക്ഷികൾ എങ്ങോട്ടു പറന്നു പോകുന്നു? റാണാഘട്ടിന്റെ അപ്പുറത്തെവിടെയോ സമീപദൂരത്തു കിടന്ന നീർത്തടങ്ങളിലേയ്ക്കോ? അവിടെ ജാഹ്നവി ഭാഗീരഥിയായി ഒഴുകുന്നു... ഒരു കൂട്ടമാളുകൾ ധൃതിവെച്ചു പോകുന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ശ്രദ്ധയിൽപ്പെട്ടു. ആശുപത്രിയിലേയ്ക്കു കൊണ്ടുപോകുന്ന പുതിയ കോളറക്കേയ്സുകളാണ്. കുഞ്ഞുണ്ണിയും ആൾക്കൂട്ടത്തിൽച്ചേർന്നു നടന്നു. ആശുപത്രിക്കൂടാരത്തിൽ നിരനിരയായ മേശകൾക്കുമേൽ അതിസാരം പിടിപെട്ട മെലിഞ്ഞ മനുഷ്യർ കിടന്നു. കൂടാരത്തിന്റെ അറ്റത്ത് ഒരു വെള്ളക്കാരി കിണഞ്ഞ് പടമെടുക്കുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി അവിടെച്ചെന്നു നോക്കി. ഈരണ്ടു വയസ്സു ചെന്ന രണ്ടു കുട്ടികൾ അടുത്തടുത്ത മേശകളിൽ കിടന്നു. ഒരാൺകുട്ടിയും ഒരു പെൺകുട്ടിയും. ആൺകുട്ടിയുടെ അച്ഛൻ മേശയ്ക്കരികിൽ നിന്നു, അയാൾ മുസൽമാനാണ്. പെൺകുട്ടിയ്ക്ക് ആരുമില്ല, അവളുടെ അച്ഛനുമമ്മയും അതിസാരത്തിൽ മരിച്ചുപോയിരുന്നു. അവളെ എടുത്തുകൊണ്ടു വന്ന സന്നദ്ധസേവകന്മാർ അവൾ ഹിന്ദുവാണെന്ന് പറഞ്ഞു. മരുന്നിന്റെയും സെലൈനിന്റെയും ദൗർലഭ്യം; ചെറുപ്പക്കാരിയായ ഒരു വൈദ്യവിദ്യാർത്ഥിനി

പ്രത്യാശയില്ലാത്ത യുദ്ധത്തിൽ മുഴുകി. വിശ്രമമില്ലാതെ പടമെടുത്ത വെള്ളക്കാരിയും ആ കുട്ടികളുടെ ജീവനുവേണ്ടി പൊരുതുകയാണെന്നു തോന്നി. ഈ റോളുകൾ പടമെടുത്തു തീരുമ്പോഴേയ്ക്കും അവയുടെ അവസാനത്തിലൊരു ചിത്രത്തിൽ കുട്ടികൾ ചിരിച്ചു കളിച്ചുകൊണ്ട് ജീവിതത്തിലേയ്ക്ക് മടങ്ങിവരുമെന്നു ശാഠ്യം പിടിയ്ക്കുക. കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്ക് അവിടെ നിന്നു മാറാൻ കഴിഞ്ഞില്ല; ആ രണ്ടു ചെറിയ ഉടലുകൾക്കകത്ത് കോശവും വിഷകൃമിയും പോരാടുകയാണ്, ആ തമ്പിനു പുറത്തെ ചരിത്രസ്ഥമൂലതകളിലെവിടെയോ നടക്കാനിരുന്ന ഒരു രാഷ്ട്രപ്പിറവിയ്ക്കുവേണ്ടി.

ഉച്ചതിരിഞ്ഞപ്പോൾ കുട്ടികൾ ശാന്തരായി. അവർ കണ്ണു തുറന്നു ചിരിച്ചു, നനുത്ത ശബ്ദത്തിൽ എന്തോ പറഞ്ഞു. ആൺകുട്ടി പതുക്കെ തന്റെ ചെറിയ കൈ നീട്ടി പെൺകുട്ടിയുടെ കൈയ്ക്കു പിടിച്ചു. പാണിഗ്രഹണം, സ്വയംവരം. കൈകോർത്തു പിടിച്ചുകൊണ്ട് അവർ മേശകളിൽ ശാന്തരായി മരിച്ചു.

ഇത്തിരി കഴിഞ്ഞ് ശവങ്ങളെ അടക്കം ചെയ്യാൻ നേരമായപ്പോൾ മുഹമ്മദീയനായ അച്ഛൻ പറഞ്ഞു, "അവൾ എന്റെ കുട്ടിയുടെകൂടെ കിടക്കട്ടെ."

ശവക്കുഴിയുടെ ചുറ്റും നിന്ന നാലഞ്ചുപേരിൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയും ഛായാഗ്രാഹികയായ മദാമ്മയും നിന്നു. മണ്ണു വീണു തൂരുമ്പോൾ മദാമ്മ കരയുകയായിരുന്നു. മാനം നിറഞ്ഞു നിന്ന വിരക്തിയുടെ സ്ഫടികമണ്ഡലത്തിലൂടെ അപ്പോഴും പക്ഷികൾ ഭാഗീരഥിയുടെ തടങ്ങളിലേയ്ക്ക് പറന്നുപോയി.

തിരിച്ചു പോകാനൊരുങ്ങുമ്പോൾ മദാമ്മ കുഞ്ഞുണ്ണിയോടു പറഞ്ഞു, "ദൈവം എന്റെ ഈ പാപം പൊറുക്കട്ടെ. കൈ കോർത്തു പിടിച്ചു മരിച്ച ഈ കുട്ടികളുടെ ചിത്രം എന്റെ പത്രങ്ങളിൽ അച്ചടിച്ചു വരും. ബർലിനിലും ഫ്രാങ്ക്ഫർട്ടിലും പ്രാതൽ കഴിയ്ക്കുന്ന വീട്ടമ്മമാർ അതിലൂടെ അലസമായി കണ്ണോടിച്ചുപോകും. ദൈവമേ, ദൈവമേ!"

മടക്കയാത്രയിൽ മദാമ്മയുടെ സങ്കീർത്തനം കുഞ്ഞുണ്ണി മനസ്സിൽ ആവർത്തിച്ചു: ദൈവമേ, ദൈവമേ!

പതിനേഴ്

ദൈവമേ, ദൈവമേ! ആ സങ്കീർത്തനത്തിന്റെ വാങ്മയം നനുത്തു ദുർബലമാവുന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണിയറിഞ്ഞു. സഹസ്രാബ്ദങ്ങളിലൂടെ തന്റെ വർഗ്ഗം പണിഞ്ഞെടുത്ത യുക്തിയുടെ മഹാഗോപുരത്തിനടിയിൽ അത് അടങ്ങി നിശ്ശബ്ദദമായി. കുഞ്ഞുണ്ണി വ്യഗ്രതയോടെ ആരാഞ്ഞു: ശൈശവത്തിന്റെ ആകാശങ്ങളെവിടെ, സൃഷ്ടിയുടെയും പിറവിയുടെയും പ്രാകൃതസ്ഥലികളെവിടെ? പൂർവ്വപാക്കിസ്ഥാന്റെ അതിരിൽ കിടന്ന പൈറ്റ്റോപോളിലെ അഭയാർത്ഥിത്താവള പരിസരത്തിലെ ചതുപ്പുമണ്ണിലും കാട്ടുചെടിയിലും കൺനട്ടു നിന്ന കുഞ്ഞുണ്ണി പരിണാമധാർഷ്ട്യത്തിന്റെ മറുപുറത്ത് എല്ലാം നിറവുറ്റതായിത്തന്നെ തുടരുന്നത് കണ്ടു: പുലരി മഞ്ഞിൽ മിന്നാമിനുങ്ങുകളുടെ ദീപാരാധക മങ്ങിയടങ്ങുന്നു, വണ്ടുകൾ പൂക്കളെ തുയിലുണർത്തുന്നു, മണ്ണിലരിച്ചുപോയ ചെറുചാതികൾ ഭൂമിയുടെ മാതൃത്വമറിയുന്നു, ദൈവമേ, ദൈവമേ! അപ്പോൾ അതിരിനപ്പുറത്ത് അധികം അകലത്തല്ലാതെ ഇടിമുഴക്കംപോലെ ഒരു പൊട്ടിത്തെറിയുണ്ടായി. കുഞ്ഞുണ്ണിയും അടുത്തു നിന്ന അതിർത്തി പാറാവുകാരനും നിലത്തു വീണു. അമ്പരപ്പു മാറി എഴുന്നേറ്റുനിന്നപ്പോഴും കാലുകൾക്കടിയിൽ നിലംത്രസിയ്ക്കുന്നതുപോലെ തോന്നി, സ്ഫോടനതരംഗങ്ങൾ ഉടലുകളിലൂടെ മുകളിലേയ്ക്കു പടർന്ന് പളുങ്കു മേലാപ്പുകളായി പന്തലിച്ചു.

“ഒരു ‘സിക്സ് പൗണ്ടറാ’ണ്.” പാറാവുകാരൻ പറഞ്ഞു.

ഒരരനാഴികൂടി കഴിഞ്ഞപ്പോൾ ആ തോട്ട അവിടെ പൊട്ടിയിരുന്നില്ലെന്നു തോന്നി, എല്ലാം വീണ്ടും പരിചിതവും സാധാരണവുമായി.

തങ്ങളുടെ ദീപങ്ങളണച്ച് മിന്നാമിനുങ്ങുകൾ ഇലഞ്ഞെട്ടുകൾക്കു പിറകിലുള്ള സങ്കേതങ്ങളിലേയ്ക്കു പിൻവലിഞ്ഞു, സൂചീമുഖിപ്പക്ഷികൾ ചെമ്പരത്തിപ്പൂക്കളിൽ ചുറ്റിപ്പറന്ന് തേൻ തേടി, ഭാരങ്ങളും പേറി ഉറുമ്പുകൾ യാത്ര തുടർന്നു, കാക്കകൾ തെളിവെയിലിലേയ്ക്ക് നിലവിളിച്ചു പൊങ്ങി. യുദ്ധത്തിന്റെ നൈമിഷികത, പ്രകൃതികഥയുടെ സനാതനമായ തുടർച്ചു. കുഞ്ഞുണ്ണി പൈറ്ററോ പോളിലെ അഭയാർത്ഥിത്താവളത്തിന്റെ ശബ്ദങ്ങൾ ചെവിക്കൊണ്ടു: താറാവുകളുടെയും ആടുകളുടെയും വിളി, കുട്ടികളുടെ പിണക്കം, തകിടുചട്ടികൾ നിലത്തിട്ടു കഴുകുന്ന കലമ്പൽ, തുണി തല്ലി അലക്കുന്നതിന്റെ പരിക്ഷീണമായ താളം.

ഒന്നും സംഭവിച്ചിട്ടില്ലാത്തപോലെ ഒരു പഴയ ബസ് അതിരിൽ വന്നു നിന്നു. അതിന്റെ നെറ്റിപ്പട്ടത്തിൽ 'ഖുൽനാ—ജസ്സോർ' എന്നെഴുതിയിരുന്നു. ഖുൽനയിൽ നിന്ന് പുറപ്പെട്ട് ജസ്സോറിലേയ്ക്കും പിന്നെ തിരിച്ചും പോകുന്ന നാട്ടിൻപുറത്തിന്റെ ബസ്. വഴിയിലെങ്ങാനും കുട കാണിയ്ക്കുന്ന കാരണവർക്കുവേണ്ടി നിർത്തുന്ന ഡ്രൈവറേയും യാത്രാക്ലേശത്തെ പരുക്കൻ ഫലിതത്തിലൂടെ ഇളവുചെയ്യുന്ന കൺഡക്ടറെയും തൊട്ടടുത്തിരിയ്ക്കുന്ന പ്രൗഢയായ വീട്ടമ്മയുടെ കൈത്തണ്ടയിലുരുമ്മുന്ന അപരിചിതന്റെ കൈത്തണ്ടയേയുമെല്ലാംതന്നെ കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്ക് സങ്കല്പിക്കാമായിരുന്നു. പട്ടാമ്പി—ശ്രീകൃഷ്ണപുരം, പാലക്കാട്—തിരുവില്വാമല, എന്നാൽ, പൂവ്വ്ല്ലേ, ർർ റൈറ്റ് ബസ്സിന്റെ തകരത്തകിടുകളിലെ മുദ്രാവാക്യങ്ങളെ കുഞ്ഞുണ്ണി തന്റെ ഓർമ്മയിൽ വിവർത്തനം ചെയ്തു: രാധാകൃഷ്ണമേനോന് അമ്പും വില്ലും അടയാളത്തിൽ വോട്ടു ചെയ്യുക, രാമനുണ്ണി മൂത്താൻ ജനശത്രു! ഭാഷയും ലിപിയും മാറിയെന്നു മാത്രം, ഖുൽനാ—ജസ്സോർ ബസ്സിന്റെ വാരികളിൽ ഇപ്രകാരം: മുജിബുർ റഹ്മാൻ നീണാൾ വാഴട്ടെ, ബംഗ്ലാദേശ് നമ്മുടെ രാഷ്ട്രം! കുഞ്ഞുണ്ണി ഓർത്തു, ഇതിനാണോ ആ തോട്ട പൊട്ടി തന്റെ ചെകിടടച്ചത്? റാണാഘട്ടിലെ ആശുപത്രിമേശയിൽ രണ്ടു കുട്ടികൾ കൈകോർത്തു പിടിച്ചു മരിച്ചത്? എണ്ണമറ്റ

കുലവധുക്കളിൽ ആക്രമണത്തിന്റെ ബീജസങ്കലനം നടന്നത്? കുഞ്ഞുണ്ണി വേദിച്ചു: ആ വള്ളുവനാടൻ മുദ്രാവാക്യങ്ങൾകൊണ്ട് പരിഹരിക്കാവതായിരുന്ന തുച്ഛമായ സംഘർഷം!

ഖുൽനയിൽനിന്ന് ജസ്സോറിലേയ്ക്കു പോകുന്ന ബസ്സ് 'റൈറ്റ്' എന്നു പറഞ്ഞുകൊണ്ട് ഞരങ്ങി പുക വിട്ട് പുറപ്പെട്ടു. ബസ് നീങ്ങവേ അതിനകത്തിരുന്ന മെലിഞ്ഞിരുണ്ട ഒരു പൂർവ്വബംഗാളി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നേർക്ക് മുഷ്ടി ചുരുട്ടി വിളിച്ചുപറഞ്ഞു, "അമാർ ദീദി, തുമാർ ദീദി, ഇന്ദിരാ ദീദി, ഇന്ദിരാ ദീദി!"

ആ ബസ് അതിന്റെ പ്രാപ്യസ്ഥാനത്ത് എത്തുമോ, മുദ്രാവാക്യം വിളിച്ച ആ മെലിഞ്ഞ മനുഷ്യൻ തന്റെ വീടു ചേരുമോ, ഇങ്ങനെയെല്ലാം ഓർത്തുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി അവിടെ നിന്നു. ഇളം ചൂടുള്ള വെയില് അതിരിലെ ചതുപ്പിനും കാട്ടുപൊന്തയ്ക്കും മുകളിൽ തെളിഞ്ഞു. അമാർ ദീദി, തുമാർ ദീദി, ഇന്ദിരാ ദീദി, ഇന്ദിരാ ദീദി; തൂതപ്പുഴയുടെ ഭാഷയിൽ, ഇന്ദിരയേട്ടത്തി. മേക്കഴുകി, ഒന്നരയും മുണ്ടുമുടുത്തു നില്ക്കുന്ന ഏട്ടത്തിയമ്മ, അവർക്ക് ആയുധധാരികളായ പന്ത്രണ്ടു ലക്ഷം ചാവേറ്റുകാർ, ആറുറാത്തൽ തൂക്കം വരുന്ന തോട്ടകൾ, തീയെറിയുന്ന വിമാനങ്ങൾ, രഹസ്യപ്പോലീസുകാർ.

"ദീപം! ദീപം!"

മേലേക്കാട്ടു തറവാട്ടിലെ സന്ധ്യ.

ആരാണത്?

വിളക്കു കാണിയ്ക്കുന്ന, ചെമ്പകം മണക്കുന്ന, ഏട്ടത്തിയമ്മ. "ഏട്ടത്തിയമ്മേ, നിങ്ങൾക്ക് ഈ ദീപം മതിയായിരുന്നല്ലോ. നിങ്ങളെന്തിന് ബീഭത്സങ്ങളായ തോട്ടകൾ പൊട്ടിയ്ക്കുന്നു?"

'ഉണ്ണീ, എന്നെ രക്ഷിയ്ക്കൂ. എനിയ്ക്ക് മറ്റു മാർഗ്ഗമില്ല, എന്റെ ഗ്രന്ഥികൾക്കും ദ്രാവകങ്ങൾക്കുമകത്ത് യുദ്ധമാണ്, ഈശ്വരന്റെ കൈത്തെറ്റ്.'

തൂതപ്പുഴ അതിന്റെ പ്രവാഹം നിർത്തി; ജലരാശിയുടെ നടുവിൽ പാറിക്കിടന്ന ആലിലയിൽ അപരാധിയായ ഈശ്വരൻ കരഞ്ഞുറങ്ങി. ചെമ്മണ്ണു പറത്തിക്കൊണ്ട് ജസ്സോറിലേയ്ക്കുള്ള ബസ് പാഞ്ഞുനീങ്ങി. താടിയും മുടിയും നീട്ടിയ തച്ചൻ തൂതപ്പുഴയുടെ ഓരത്ത് വന്നു നിന്നു. മുക്കുവന്മാർ മീൻ കിട്ടാതെ പിന്നെയും പിന്നെയും വലയെറിഞ്ഞു തളരുന്നു.

'പത്രോസേ', തച്ചൻ പറഞ്ഞു, 'വലതുവശത്തേയ്ക്ക് വലയെറിയുക, അപ്പോൾ നിനക്കു മീൻ കിട്ടും.'

മുക്കുവന്മാർ വലത്തോട്ടേയ്ക്ക് വലയെറിഞ്ഞു. അപ്പോൾ വലിയൊരു മീൻപറ്റം അപ്പാടെ വലയിൽ ചെന്നുപെട്ടു; അമ്മയും കുഞ്ഞും തന്തയും പിതാമഹനും, വെള്ളിമീനുകൾ; തങ്ങളുടെ പ്രവചനങ്ങളിൽ അടയാതെ നിന്ന കണ്ണുകളോടെ വലയിലേയ്ക്കു നീന്തിയ അവർ നിലവിളിച്ചു; പുഴയുടെ അടിച്ചേറിലേയ്ക്ക് ആ നിലവിളി താഴ്ന്നിറങ്ങി. 'ദൈവമേ, ദൈവമേ!'

തൂതപ്പുഴയുടെ ഇരുട്ടിൽ സമാധികൊണ്ട മത്സ്യങ്ങളുടെ ദൈവം പള്ളിയുണർന്ന് ചേറിൽ പതുക്കെ വാലിട്ടു തല്ലി മേലോട്ടു നോക്കി. 'എന്റെ ഗോത്രങ്ങളെ കുറ്റിയറുക്കുന്ന ഈ മഹാദ്രോഹിയാര്?' മറ്റൊരു ദൈവത്തിന്റെ പുത്രൻ, ആകാശത്തിലെ മേഘങ്ങളിലൂടെ രണ്ടുകാലിൽ നടന്നുപോകുന്ന ഒരു ദൈവത്തിന്റെ!

ജസ്സോറിലേയ്ക്കുള്ള ബസ്സ് അകന്നു മറഞ്ഞുകഴിഞ്ഞിരുന്നു. ദൈവമേ, കുഞ്ഞുണ്ണി, ചോദിച്ചു, മത്സ്യമായും കൽക്കിയായും നീ നിന്നെത്തന്നെ നായാടുന്നതെന്തിന്? റാണാഘട്ടിലെ കുട്ടികൾക്കും പെറ്റ്റോപോളിലെ താറാവുകൾക്കുംവേണ്ടി കുഞ്ഞുണ്ണി രോഷംകൊണ്ടു. അയാൾ വീണ്ടും ചോദിച്ചു, നിന്റെ ലീലയിൽനിന്ന് എപ്പോഴാണ് എനിയ്ക്ക് മോചനം?

രാത്രി, പെറ്റ്റോപോളിലെ താവളത്തിൽ വിശ്രമിക്കാൻ കുഞ്ഞുണ്ണി തയ്യാറെടുത്തു. രാത്രിയിലിപ്പോൾ തോട്ടകൾ മുഴങ്ങിയത് കിഴക്കൻ ബംഗാളിനകത്തെവിടെയോ അകലത്തായിരുന്നു. തെലുങ്കനായ അതിർത്തിപ്പാറാവുകാരൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ തമ്പിലേയ്ക്ക് കടന്നു വന്നു.

"വരൂ, കിസ്റ്റയ്യാ." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "നാമാരുംതന്നെ തിരിച്ചു പോയില്ലെങ്കിലോ? ഇതാ, ഇതു കഴിയ്ക്കൂ."

പട്ടാളത്താവളത്തിന്റെ പരുക്കൻ മദ്യം കുറെ അകത്തു ചെന്നപ്പോൾ കിസ്റ്റയ്യയിലുള്ള പാറാവുകാരൻ ഉറങ്ങുകയും രാഷ്ട്രീയനിരീക്ഷകൻ വാചാലനാവുകയും ചെയ്തു.

"ഈ യുദ്ധമൊക്കെ ശരിതന്നെ, സർ." കിസ്റ്റയ്യ പറഞ്ഞു, "തിരുത്തണിയുടെ പ്രശ്നം പരിഹരിയ്ക്കപ്പെടാതെ കിടക്കുന്നു."

"തിരുത്തണി എവിടെയാണ്?"

“സാറിനറിയില്ലേ? അതിർത്തിപ്രദേശം. തിരുത്തണിയിലെ തെലുങ്കർക്ക് സ്വയംനിർണ്ണയാവകാശം അനുവദിച്ചു കൊടുത്തിട്ടില്ല.”

“ശരിയാണ്. ഗൂഡല്ലൂരിന്റെ പ്രശ്നവും ഇപ്രകാരംതന്നെ.”

“ഗൂഡല്ലൂരെവിടെയാണ്?”

“അതിർത്തിപ്രദേശം. തമിഴ്നാടിനും കേരളത്തിനുമിടയ്ക്ക്.”

പിന്തുടരപ്പെട്ടവന്റെ ബദ്ധപ്പാടോടെ കിസ്റ്റയ്യ മദ്യം അകത്താക്കി.

“ഞാനൊരു രഹസ്യം പറഞ്ഞുതരാം, സർ. തമിഴരെ വിശ്വസിയ്ക്കാൻ കൊള്ളില്ല, എന്നാൽ, മലയാളികൾ നല്ലവരാണ്.”

“നമുക്കിടയ്ക്ക് പൊതുവായ അതിർത്തിയില്ലല്ലോ. അതുകൊണ്ടാണ് കിസ്റ്റയ്യയ്ക്ക് അങ്ങനെ തോന്നുന്നത്.”

രാഷ്ട്രസങ്കീർണ്ണതകളിൽ കിസ്റ്റയ്യയുടെ മനസ്സു മങ്ങി.

“കിസ്റ്റയ്യാ,” കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു, “ഗൂഡല്ലൂരിനും തിരുത്തണിയ്ക്കും വേണ്ടി യുദ്ധമുണ്ടായാൽ കിസ്റ്റയ്യ എന്തു ചെയ്യും?”

“അയ്യോ, സർ! അതെങ്ങനെ?”

“ഇങ്ങനെ. അത്തരത്തിലുള്ള ഒരു യുദ്ധമാണ് നാമിവിടെ കാണാനിരിയ്ക്കുന്നത്.”

പൂർവ്വബംഗാളിന്റെ ദൂരങ്ങളിലെവിടെയോ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ഫലിതത്തെ ഏറ്റുപറഞ്ഞുകൊണ്ട് ഒരു തോട്ട മങ്ങിമുഴങ്ങി.

“എന്നാൽ, തിരുത്തണിയും ഗൂഡല്ലൂരും തൽക്കാലം യുദ്ധം വേണ്ടെന്നു വെച്ചിരിയ്ക്കയാണ്. പകരം മുദ്രാവാക്യംകൊണ്ട് കാര്യം നടത്തുന്നു. ജസ്സോറിലേയ്ക്കു പോയ ആ ബസ്സിലിരുന്നുകൊണ്ട് ആ ചെറുപ്പക്കാരൻ വിളിച്ചത് മുദ്രാവാക്യമായിരുന്നു. കിസ്റ്റയ്യ ശ്രദ്ധിച്ചില്ലേ?”

“ഞാനതു കേട്ടു.”

“കിസ്റ്റയ്യാ, മുദ്രാവാക്യം ചെന്നെത്തുന്നത് യുദ്ധത്തിലാണ്. യുദ്ധം മുദ്രാവാക്യത്തിലും.”

കിസ്റ്റയ്യ ഈ ഏകഭാവത്തിന്റെ ലഹരിയിൽ മുഴുകി, സൈന്യങ്ങളുടേയും രാഷ്ട്രടസംവിധാനങ്ങളുടേയും മതിഭ്രമത്തിൽ പങ്കുകൊണ്ട്, പട്ടാളക്കാരന്റെ പരുക്കൻ മദ്യത്തിൽ ആ സമന്വയം തേടി.

“ഇത്തിരി ഒഴിച്ചുതരൂ, സർ,” കിസ്റ്റയ്യ പറഞ്ഞു, “എന്റെ ഹനുമമ്മ ഗോദാവരിയിലാണ്. ഞാനിവിടെനിന്ന് ജീവനോടെ തിരിച്ചുപോകുമോ, സർ”

കിസ്റ്റയ്യയുടെ കണ്ണുകൾ നിറഞ്ഞു. രാത്രിയിൽ പക്ഷികളുടെ സ്വപ്നം കണ്ട താറാവുകൾ എന്തോ ഉറക്കപ്പിച്ചു പറഞ്ഞു... അന്നു രാത്രി, ഡിസംബർ മൂന്നാംതീയതി, കാര്യകാരണങ്ങളുടെ അസംബന്ധ വ്യാമിശ്രതയിൽ, പാക്കിസ്ഥാന്റെ വ്യോമസൈന്യം ഉത്തരേന്ത്യൻ സങ്കേതങ്ങളെ ആക്രമിച്ചു. കൽക്കത്തയിൽ ഉത്സവത്തിന്റെ മുൻനിരയിൽ നിന്നുകൊണ്ട് ഇന്ദിരയേട്ടത്തി നിലാവെടി പൊട്ടുന്നതു നോക്കിച്ചിരിച്ചു. ഡിസംബർ നാലാം തീയതി അവർ യുദ്ധം പ്രഖ്യാപിച്ചു.

പതിനെട്ട്

ആര്യാവർത്തത്തിലൂടെ പടകൾ പിന്നെയും നീങ്ങുന്നത് ആദിമഗുരുക്കന്മാർ അറിഞ്ഞു. എല്ലാം ആവർത്തിയ്ക്കുന്നുവല്ലോ, അവർ ഖേദിച്ചു. ആര്യാവർത്തത്തിന്റെ കഴിഞ്ഞ കാലങ്ങൾ; സിന്ധുവും ഗംഗയും അതിന്റെ പരപ്പുകളെ നനച്ചുകൊണ്ട് ഒഴുകിക്കിടന്നു, നദീതടങ്ങൾ പച്ച പിടിച്ചും വരവൃക്ഷങ്ങൾ പക്വഫലങ്ങളെക്കൊണ്ടു നിറഞ്ഞും ഇരുന്നു. ബ്രാഹ്മണനും ക്ഷത്രിയനും ഈ വിളയെ പ്രകൃതിദേവതകൾക്ക് നേദിച്ചു. എന്നാൽ, ഈ അർപ്പണത്തിൽനിന്ന് അവർ അധഃകൃതന്റെ സന്തതികളെ വിലക്കി നിർത്തി. അങ്ങനെ വിലക്കപ്പെട്ടവർ ആരാധന നിഷേധിയ്ക്കപ്പെട്ട്, സ്പർശത്തിൽനിന്നും സാമീപ്യത്തിൽനിന്നും അകറ്റപ്പെട്ട്, വെളിമ്പുറങ്ങളിൽ അലഞ്ഞു, ഗുരുപരമ്പരകൾ അവർക്കായി ദുഃഖംപൂണ്ടു. ആ ദുഃഖത്തിന്റെ വിളികേട്ട്, ഒരായിരം കാതമകലെക്കിടന്ന മരുഭൂമിയിലെവിടെയോ വീണ്ടുമൊരു ഗുരു പിറവികൊണ്ടു. മരുഭൂമിയുടെ ചന്ദ്രക്കലയിലേയ്ക്ക് കണ്ണുയർത്തി ആ ഗുരു അഖണ്ഡത്തോടു സംസാരിച്ചു; അഖണ്ഡത്തിന്റെ വെളിപാടുകൾ അവന്റെ കാതിൽ സ്വകാര്യമായി, മൃദുലമായി മുഴങ്ങി. മരുപ്പച്ചയിലെ മിനാരങ്ങളിൽ കയറിനിന്നുകൊണ്ട് അവൻ മരുഭൂമിയിലൂടെ വിളിച്ചു, 'താരതമ്യമില്ലാത്തവനായ ദൈവത്തെ ആരാധിയ്ക്കാൻ ഈ മന്ദിരത്തിലേയ്ക്കു വരിക!' ഒട്ടകവും ആടും മേച്ചുനടന്ന പ്രാകൃതഗോത്രങ്ങൾ ഈ പ്രവാചകനെ ചെവിക്കൊണ്ട് വാളെടുത്ത് മണലു കടന്ന് ദിക്കുകളിലേയ്ക്കു കവിഞ്ഞൊഴുകി.

“നിങ്ങൾക്ക് ഈ യുദ്ധത്തെ മനസ്സിലാക്കാനാവില്ല, യാനൂഷ,” ഗ്രാൻഡ് ഹോട്ടലിലെ ബാറിൽനിന്നുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി പോളണ്ടുകാരനോടു പറഞ്ഞു.

പടുത മൂടി വെളിച്ചത്തിന്റെ പഴുതടച്ച ഗ്രാൻഡ് ഹോട്ടലിനു വെളിയിൽ യുദ്ധത്തിന്റെ രാത്രി. വൈദ്യുതവിളക്കുകളുടെ വെളിച്ചമില്ലാതെ അത് അതിന്റെ ആദിമവിശുദ്ധിയെ വീണ്ടെടുക്കുന്നതുപോലെ തോന്നി.

“ഞാൻ മനസ്സിലാക്കാൻ ശ്രമിയ്ക്കുകയാണ്,” യാനൂഷ് പറഞ്ഞു.

“ഇവിടെ ആവർത്തനങ്ങളാണ്, അതിനെ മനസ്സിലാക്കുക നിങ്ങൾക്ക് എളുപ്പമല്ല.”

തെറ്റും തിരുത്തും ആവർത്തിയ്ക്കുന്നു. തെറ്റിനു തിരുത്ത്, തിരുത്തിനു വീണ്ടും തെറ്റ്. ശംബൂകന്റെ തപോവനത്തിലേയ്ക്കു കടന്നുവന്ന ശ്രീരാമൻ ശൂദ്രമുനിയോടു ചോദിയ്ക്കുന്നു,

‘അങ്ങ് അങ്ങയുടെ ശരീരത്തെ പീഡിപ്പിയ്ക്കുന്നതെന്തിന്?’

‘രാജാവേ, ഞാൻ തപസ്സുചെയ്യുകയാണ്.’

‘തപസ്സ് ശൂദ്രന് നിഷിദ്ധമല്ലേ?’

‘എനിയ്ക്കറിഞ്ഞുകൂടാ. ധ്യാനത്തിലാണ്ട എന്റെ ഉൾത്തടത്തെ അഖണ്ഡം തൊട്ടുവിളിയ്ക്കുന്നു.’

‘ആ സമ്പർക്കം അങ്ങേയ്ക്ക് അരുതല്ലോ.’

‘ധർമ്മിഷ്ഠനായ അങ്ങ് എല്ലാം അറിയുന്നു. അങ്ങ് നീതി നടത്തുക.’

ശംബൂകൻ വീണ്ടും സമാധിയിലാണ്ടു. ദശരഥപുത്രൻ, അവതാരങ്ങളുടെ രാജാവ്, ദുഃഖം പൂണ്ടു. ദൈവമേ, അവൻ പറഞ്ഞു. ഇതാ ഞാൻ ഒരു തപസ്വിയെ വധിയ്ക്കുന്നു, അവനെ വീണ്ടും നിന്നിലേയ്ക്ക് എടുക്കുക.

ആ ചോര മണത്ത് ആര്യാവർത്തത്തിലേയ്ക്ക് കടന്ന മരുഭൂമിയുടെ വാൾക്കാർ ശംബൂകന്റെ ഗോത്രങ്ങൾക്ക് ആരാധനയും ദൈവസാമീപ്യവും നേടിക്കൊടുത്തു, അഗ്രചർമ്മങ്ങളറുത്ത് യജ്ഞത്തിന്റെ ചോരയൊഴുക്കിൽ അവരെ പുതിയൊരുടമ്പടിയിൽ പങ്കുകാരാക്കി, വികലമായ ആരാധനയിലൂടെ അന്തർമുഖരായിത്തീർന്ന ദൈവമൂർത്തികളെ മരുഭൂമിയുടെ വാൾക്കാർ തല്ലിത്തകർത്തു, തകർന്നുടഞ്ഞ ശിലാരൂപങ്ങളിൽനിന്ന് ഉയിർത്തെഴുന്നേറ്റ ദേവതകൾ അവരുടെ ഉറവിടമായ അഖണ്ഡത്തിൽ തിരിച്ചു ലയിച്ചു. സോമനാഥിന്റെ

തച്ചുടയ്ക്കൽ, തെറ്റിന് തിരുത്ത്, തിരുത്തിന് തെറ്റ്, കുഞ്ഞുണ്ണി ഓർത്തു, രാമരാജ്യത്തിന്റെ സാത്വികമായ നിഷ്ഠുരതയ്ക്കെതിരെ മറ്റൊരു നിഷ്ഠുരത, ആധുനികഭാരതത്തിന്റെ വിഭജനം, വിഭജനത്തിനപ്പുറം വീണ്ടും വിഭജനം, ആവർത്തനം. ഇതിന്റെ പൊരുളറിയാതെ ഇന്ത്യയുടെയും പാക്കിസ്ഥാന്റെയും സൈന്യങ്ങൾ വീണ്ടും വീണ്ടും ഏറ്റുമുട്ടി.

എങ്കിലും, ആവർത്തനത്തിന്റെ മ്ലാനതയെ മറികടന്നുകൊണ്ട്, ചിലപ്പോൾ ചിലപ്പോൾ അപൂർവ്വസംയോഗങ്ങളിൽ അവർ ഒത്തുകൂടി. ആയിരത്തിത്തൊള്ളായിരത്തി അറുപത്തിയഞ്ച്, ആദംപൂരിലെ വിമാനത്താവളത്തിനെതിരെ നടന്ന ആക്രമണം. ബോംബേറും വാണവും വെടിയും രാത്രിയെ കാർത്തികവിളക്കുകൾകൊണ്ട് തെളിച്ചു. നേരം പുലർന്നാൽ താരതമ്യേന ശാന്തമാണ്. അന്നു വെളുപ്പിന് ആർട്ടിലറിയിലെ ക്യാപ്റ്റൻ നായർ സമീപത്തുള്ള ഒരു ട്രെഞ്ച് സന്ദർശിച്ചു. അതിനകത്ത് മലയാളികളായ അഞ്ചു തോക്കുകാർ ഇരുന്നു. അവരിലൊരുവൻ ആറ്റിങ്ങൽക്കാരനായ സുബ്രഹ്മണ്യനായിരുന്നു. പകൽവെളിച്ചത്തിന്റെ ആശ്വാസത്തിൽ കുശലാന്വേഷണവും നേരമ്പോക്കും, നേരമിരുട്ടിയാൽ ബോംബിന്റെയും വാണത്തിന്റെയും പെരുമ്പറ, പാക്കിസ്ഥാൻ വ്യോമസൈന്യത്തിലെ നിപുണനായ ഒരു വൈമാനികൻ തുടർച്ചയായി അവരെ ആക്രമിയ്ക്കുകയാണ്. റേഡാറുകൾക്ക് താഴെ ഒരു തുമ്പിയെപ്പോലെ പറന്ന വൈമാനികനെ വീഴ്ത്താൻ തോക്കുകാർക്ക് ഉന്നം കിട്ടിയില്ല. വൈമാനികൻ വീണ്ടും വീണ്ടും പറന്നു, വിമാനത്തിന്റെ ഉഴവുചാലുകളിലൂടെ വെടിവിത്തുകൾ വിതച്ചുകൊണ്ടു പിന്നെയും പിന്നെയും ആകാശത്തിലേയ്ക്കു രക്ഷപ്പെട്ടു. ട്രെഞ്ചിൽ പതുങ്ങിയിരുന്ന സുബ്രഹ്മണ്യന്റെ കൂട്ടുകാർ അവർക്കിടവും വലവും ഈ വിത്തുകൾ മുളപൊട്ടുന്നതു കേട്ടു. നാലാമത്തെ രാത്രി നായരുടെ 'സാം' വൈമാനികനെ എയ്തു വീഴ്ത്തി. വിമാനത്താവളത്തിനു വെളിയിലെ ഗോതമ്പുവയലിൽ ചിറകറ്റു നിലംപറ്റിയ ശത്രുവിനെ സമീപവാസികളായ കർഷകന്മാർ പിടികൂടി കൈയും കാലും തല്ലിയൊടിച്ചു. ഇന്ത്യൻ സൈന്യത്തിന്റെ തടവറയിൽ അഭയം നേടിയ സ്ക്വാഡ്റൺ ലീഡർ അലംഖാൻ തന്റെ തടവറ സൂക്ഷിപ്പുകാരോടു പറഞ്ഞു,

“എന്റെ ഭാര്യ ലാഹോറിലെ പട്ടാള ആശുപത്രിയിലാണ്. അവൾ ഇന്നോ, നാളെയോ പ്രസവിയ്ക്കും. ഞാൻ മരിച്ചിട്ടില്ലെന്ന് നിങ്ങൾ അവളെ അറിയിയ്ക്കണം.”

പ്രാചീനമായ ആവർത്തനവിരസതയെ മറികടന്ന്, പ്രായശ്ചിത്തത്തിന്റെ പ്രസാദത്തിൽ, ആദംപൂരിൽനിന്ന് ദില്ലിയിലേയ്ക്ക്, ദില്ലിയിൽനിന്ന് റാവൽപിണ്ടിയിലേയ്ക്ക്, റാവൽപിണ്ടിയിൽനിന്ന് ലാഹോറിലേയ്ക്ക്, ആ വാർത്ത ആ യുദ്ധത്തിലെ ഏറ്റവും പ്രധാനപ്പെട്ട വാർത്തയായി പ്രസരിച്ചു: അലംഖാൻ മരിച്ചിട്ടില്ല, അലംഖാന്റെ ഭാര്യയ്ക്ക് സുഖപ്രസവം! ട്രെഞ്ചുകളുടെ മുറവിളിയ്ക്കുള്ളിലൂടെ അത് ശംബൂകന്റെ ദുഃഖത്തിൽനിന്ന് പ്രവാചകന്റെ ശാന്തിയോളം നീണ്ടു. ലാഹോറിലെ പട്ടാളആശുപത്രിയിൽ അലംഖാന്റെ ഭാര്യ അവളുടെ ഗുരുവായ പ്രവാചകന് കൃതജ്ഞത നേർന്നു; പിറ്റേന്ന് പ്രഭാതത്തിൽ അലംഖാന്റെ ആൺകുഞ്ഞ് പിറന്നുവീണു നിലവിളിച്ചു. ആദംപൂരിൽ: ക്യാപ്റ്റൻ നായർ മലയാളികളുടെ ട്രെഞ്ചിലേയ്ക്കു ചെന്നു. മലയാളികൾ മരിച്ചുകിടക്കുന്നു. തലേന്നു രാത്രി അലംഖാൻ ആ ട്രെഞ്ചിനു നേരെ മീതെയാണു പറന്നുപോയത്. പാരായണജപിയായ കൃഷ്ണയ്യരുടെ മകൻ സുബ്രഹ്മണ്യൻ ട്രെഞ്ചിൽ കിടന്നു വെയിലു കാഞ്ഞു.

മുക്തിധാമിൽ പണ്ടൊരു ദിവസം.

“ബാലാ,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞതായിരുന്നു, “എനിയ്ക്കു വയ്യ.”

“എന്തേ അങ്ങനെ?”

“മനസ്സിനെ പിടിച്ചുനിർത്താൻ വയ്യാണ്ട്.”

നിർമ്മലാനന്ദനും കുഞ്ഞുണ്ണിയും മുക്തിധാമിന്റെ തടാകതീരത്തായിരുന്നു. നേരം താഴുന്നു, വെയിലിന്റെ ഇളം ചൂട്. നിർമ്മലാനന്ദൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയോടു പറഞ്ഞു, “ഉണ്ണി ഇവടെ ഇത്തിരിനേരം തനിച്ചിരിയ്ക്കൂ.”

കുഞ്ഞുണ്ണിയെ തനിയെ വിട്ടുകൊണ്ട് നിർമ്മലാനന്ദൻ ആശ്രമത്തിലേയ്ക്കു നടന്നു. കാട്ടുചെടികളുടെ മേൽ കുഞ്ഞുണ്ണി കുനിഞ്ഞു. അവ തങ്ങളുടെ കടയ്ക്കൽ വളർന്ന പുല്ലുകളിലേയ്ക്കു ചൂണ്ടിക്കാട്ടി. പുല്ലുകൾ തങ്ങളുടെ കടയ്ക്കലേയ്ക്കു ചൂണ്ടിക്കാട്ടി. അവിടെ അവിശ്രമം പാഞ്ഞു നടന്ന ചെറുചാതികളെ കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ടു. ജ്വലിക്കുന്ന നിറങ്ങൾ, ശില്പ സങ്കീർണതയാർന്ന കൊമ്പും കിരീടവും.

ഇവരെവിടെ പോകുന്നു? അവസാനിയ്ക്കാത്ത യാത്ര. പുറംതോടിന്റെ ഭാരങ്ങൾ. പുല്ലിന്റെ ഉപനിഷത്ത് ഏറ്റുവാങ്ങാനായി കുഞ്ഞുണ്ണി മണ്ണിലിരുന്നു. യാത്രയല്ല, പ്രാണഭയമിയന്ന പലായനമാണ്; ചാതികൾ ഒന്ന് മറ്റൊന്നിനെ നായാടുകയാണ്. മുക്തിധാമിന്റെ അശാന്തി! കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ പുൽക്കടയ്ക്കലെ യുദ്ധം ഒരപാരദൃശ്യമായി. സഞ്ജയാ, കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, അങ്ങ് ഒരന്ധന് കാണിച്ചു കൊടുത്ത യുദ്ധത്തിന്റെ ചിത്രം ഇതിന്റെ മുമ്പിൽ തുച്ഛമായിത്തീരുന്നല്ലോ. ഇപ്പോൾ കുഞ്ഞുണ്ണി ആ ചെറുചാതികളിലൊന്നിനകത്തേയ്ക്കു നോക്കി, അതിന്റെ ജൈവസ്ഥലങ്ങളിൽ കറങ്ങിത്തിരിയുന്ന എണ്ണമറ്റ സൗരമണ്ഡലങ്ങളെ കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ടു. ചാതിയുടെ ചോരയ്ക്കകത്ത് അതിന്റെ പുഴയോരങ്ങളിലിരുന്നുകൊണ്ട്, വരാഹമിഹിരന്മാർ ആ സൗരമണ്ഡലങ്ങളുടെ ഗതികൾ ഗണിച്ച് ഏതോ പരമാണു ഗോത്രങ്ങളുടെ ജാതകങ്ങളെഴുതി.

കുഞ്ഞുണ്ണി പുല്ലിന്റെ മുമ്പിൽ ആദരവോടെ നിന്നു. ഗുരുനാഥാ, കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, അങ്ങയുടെ മുകളിൽ എന്റെ കാലടി വീഴുന്നു, അങ്ങയെ വേദനിപ്പിയ്ക്കാതെ എനിയ്ക്കു നടന്നുകൂടല്ലോ. ഉണ്ണീ, നടക്കുക, പുല്ലു പറഞ്ഞു, വേദനയുടെ ശ്രീവത്സമാണിത്. പുല്ലിന്റെ കനിവ് കാട്ടുചെടികളെ തൊട്ടു, കാട്ടുചെടികളിൽനിന്ന് അത് അകലത്തെ വൻമരങ്ങളിലേയ്ക്കും പിന്നെ മലമുടികളെ പൊതിഞ്ഞുകിടന്ന പച്ചക്കമ്പളങ്ങളിലേയ്ക്കും പടർന്നു... വ്യോമാക്രമണത്തിന്റെ മുന്നറിയിപ്പായി സൈറണുകൾ നിലവിളിച്ചു. ഗ്രാൻഡ് ഹോട്ടലിലെ ബാറിൽ പടുതയുടെ മറവിൽ മദ്യപാനവും സംഭാഷണവും തുടർന്നു. പിന്നെയും ഇത്തിരി കഴിഞ്ഞപ്പോൾ ജാഗ്രത പിൻവലിച്ചുകൊണ്ട് വീണ്ടും കുഴലൂതി. രാത്രി നന്നേ ചെന്നിരുന്നു. കണ്ണടച്ചു കെട്ടിയ ടാക്സിയിൽ കുഞ്ഞുണ്ണി അരത്തൂൺസിലേയ്ക്കു മടങ്ങി.

പത്തൊമ്പത്

മൂടിക്കെട്ടിയ വിളക്കുകൾ ചുറ്റിലും ഇരുണ്ടുകിടന്നു, അകലെയെവിടെയോ വെടിക്കെട്ട് പതിഞ്ഞുമുഴങ്ങി, മുഴക്കത്തിന്റെ മൃദുലസമാപനങ്ങളിൽ പടയാളിയുടെ അവയവശേഖരങ്ങൾ ഒരു നിമിഷം പൂക്കുലപോലെ വിടർന്ന് ഉയർന്ന് വീണ്ടും മണ്ണിൽ ശമിച്ചു; തന്നെ ചൂഴുന്ന ഈ മഹോത്സവത്തിനു നടുക്ക് കുഞ്ഞുണ്ണി ശാന്തനായി. പൂർവപാക്കിസ്ഥാന്റെ നഗരങ്ങൾക്കകത്തുപെട്ടുപോയ പാക്കിസ്ഥാനിപട്ടാളങ്ങളെ മറികടന്നുകൊണ്ട് ഇന്ത്യൻസേന നാട്ടിൻപുറങ്ങളിലൂടെ മുന്നേറി.

'നാട്ടിൻപുറം നഗരത്തെ വളയുന്നു,' കുഞ്ഞുണ്ണി തന്റെ ഡയറിയിൽ കുറിച്ചു. 'എന്നാൽ, നാട്ടിൻപുറം ഒരിയ്ക്കലും ജയിച്ചിട്ടില്ല. നാട്ടിൻപുറം നഗരത്തെ കീഴടക്കി, കീഴടങ്ങിയ നഗരത്തെ നാട്ടിൻപുറത്തിന്റെ പുതിയ നേതാക്കന്മാർക്ക് കാഴ്ചവെയ്ക്കുന്നു. ഈ സമർപ്പണത്തിലൂടെ പുതിയൊരു നഗരം അവരോധിക്കപ്പെടുന്നു. വിമോചനത്തിനുശേഷം വിമോചനത്തിന്റെ യുദ്ധം മറ്റെങ്ങോ ഒക്കെ നീറിപ്പിടിയ്ക്കുകയും അതിന്റെ വെടിക്കോപ്പുകൾ ചതുപ്പിൽ ആഴ്ന്നുകിടന്ന് വരുംകാലങ്ങളുടെ സമാധാനത്തെ തകർത്തുകൊണ്ട് എന്നെങ്കിലും പൊട്ടിത്തെറിയ്ക്കുകയുംചെയ്യുന്നു. ഒരു വിമോചനയുദ്ധവും വിമോചനത്തിൽ കലാശിച്ചിട്ടില്ല.

അത്രയും എഴുതിക്കഴിഞ്ഞപ്പോൾ അതിന്റെ പ്രചോദനം പോളണ്ടുകാരനുമായി പങ്കിടണമെന്നു തോന്നി. അള്ളാബക്സിന്റെ സാന്നിദ്ധ്യത്തിൽ ഢാക്കയെക്കുറിച്ചും നവാഖാലിയെക്കുറിച്ചും സംസാരിച്ചുകൊണ്ട് ഒട്ടധികം അന്ന്

മദ്യപിച്ചുപോയിരുന്നു. മദ്യത്തിന്റെ ഉൾച്ചൂട് ഢാക്കയുടെയും നവാഖാലിയുടെയും അനുഭവങ്ങളായി; അത് സ്വതന്ത്രഗോത്രങ്ങളുടെ തിരോധാനങ്ങളായി. ലഹരിയുടെ കലിംഗപശ്ചാത്താപത്തിൽ ആക്രമണങ്ങളുടെ സമസ്താപരാധങ്ങളേയും ഏറ്റെടുത്തുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി പോളണ്ടുകാരനെ ടെലിഫോണിൽ വിളിച്ചു.

"യാനൂഷ്," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "ഞാൻ നിങ്ങളെ വിളിച്ച ശല്യപ്പെടുത്തുകയാണോ?"

"ഒരിയ്ക്കലുമല്ല."

"ഞാൻ നിങ്ങളോട് മാപ്പു ചോദിയ്ക്കാൻ ആഗ്രഹിയ്ക്കുന്നു."

കമ്പിയുടെ മറ്റേത്തലയ്ക്കൽ ആശ്ചര്യം. യാനൂഷ് ചോദിച്ചു, "മാപ്പോ? എന്തിന്?"

"പോളണ്ടിന്റെ ദുഃഖത്തെ പരിഹസിച്ചതിന്."

"നിങ്ങൾ അങ്ങനെ പരിഹസിച്ചതായി എനിയ്ക്ക് തോന്നിയിരുന്നില്ല. പരിഹസിച്ചെങ്കിൽത്തന്നെ ഞാൻ അത് മറന്നിരിയ്ക്കുന്നു. ഒരർത്ഥത്തിൽ ഈ ഞാനും ചെയ്യുന്നത് എന്താണ്? പൂർവ്വബംഗാളിന്റെ ദുരന്തത്തെ ഒരു വാരാന്ത്യയുദ്ധമാക്കി വിശ്രമിയ്ക്കുന്ന ഞാൻ അതിനെ പരിഹസിയ്ക്കുകയല്ലേ?

"എങ്കിലും പോളണ്ടിന്റെ കഴിഞ്ഞ കാലങ്ങൾക്കുവേണ്ടി എന്റെ പശ്ചാത്താപം സ്വീകരിയ്ക്കുക."

പോളണ്ടിനുവേണ്ടി, നിന്ദിതരും പീഡിതരുമായ എല്ലാ ചെറു നാടുകൾക്കുംവേണ്ടി, കുഞ്ഞുണ്ണിയും യാനൂഷും നിശ്ശബ്ദരായി, പിന്നെ വിട പറഞ്ഞ് സംഭാഷണമവസാനിപ്പിച്ചു. അവസാനിച്ച സംഭാഷണം സമാനാനുഭവങ്ങളുടെ ദുഃഖമായി താന്താങ്ങളെ തളച്ചിടുന്നതുപോലെ കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കു തോന്നി.

ചരിത്രത്തിന്റെ ദീർഘകാലങ്ങളുടെ നിരുന്മേഷം അതിന്റെ കേവലനിമിഷങ്ങളിൽ ഉയിർക്കൊള്ളുകയും മാഞ്ഞുപോകുകയുംചെയ്യുന്ന മനുഷ്യൻ ഏറ്റുവാങ്ങുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ദുഃഖം ദീഘയിലെ കടലോരത്തു വ്യാപരിച്ച്, മുക്തിധാമിലെ വന്യമായ ചെടിപ്പടർപ്പിൽ ശമനം തേടി. യാനൂഷിന്റെ ദുഃഖമാകട്ടെ, പോളണ്ടിന്റെ വിഭജനത്തിലൂടെയും, വാഴ്സാഘെറ്റോവിന്റെ ദുരന്തപ്രതിരോധത്തിലൂടെയും പോസ്നാനിന്റെ മാനഹാനിയിലൂടെയും റൂബെൻസ് റ്റൈനിന്റെ സംഗീതത്തിലൂടെയും നിറഞ്ഞുപരന്നു. വിമോചനയുദ്ധം ഈ

ദുഃഖങ്ങളെ മെതിച്ചുകൊണ്ട് ഉരുണ്ടും മുഴങ്ങിയും കടന്നുപോയി... സ്വാസ്ഥ്യം കൈവരാതെ കുഞ്ഞുണ്ണി മുറിയിൽനിന്നിറങ്ങി വീണ്ടും ബാറിലേയ്ക്കു ചെന്നു. അവിടെ അള്ളാബക്സ് നിരുന്മേഷവാനായി നിൽക്കുന്നു. അയാൾ വീണ്ടും ഢാക്കയുടെ കഥ പറയാൻ തുടങ്ങി, "ഞങ്ങളുടെ പെണ്ണുങ്ങളെ അവർ തുണിയുരിയ്ക്കുന്നു. വിഭജന കാലത്ത് ഒരുവട്ടം അതു നടന്നു. ഇതാ രണ്ടാമതും. യുദ്ധം തീരുമ്പോൾ മാനഭംഗം മാത്രം അവശേഷിയ്ക്കും."

"എന്നും അങ്ങനെയായിരുന്നു, അള്ളാബക്സ്. മഹാഭാരത യുദ്ധത്തിന്റെ കാതൽ ദ്രൗപദിയുടെ വസ്ത്രാക്ഷേപമല്ലേ? യുദ്ധം കഴിഞ്ഞപ്പോൾ അതുമാത്രം അവശേഷിച്ചു."

"സാബിന് ഒരു മാർട്ടിനികൂടി എടുക്കട്ടെ?"

"വേണ്ട, അള്ളാബക്സ്. നിങ്ങൾ ഇന്ന് എന്നെ ഒരു മദ്യപാനിയാക്കിയിരിയ്ക്കുകയാണ്."

"ഞാൻ ഒരു പാത്രം നാരങ്ങാനീരെടുക്കാം. അത് മദ്യത്തെ ശമിപ്പിയ്ക്കും."

"ആവട്ടെ."

ഉപ്പിട്ട കടുത്ത ചെറുനാരങ്ങാനീര് അള്ളാബക്സ് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ വെച്ചു. അതിന്റെ ചവർപ്പു നുണഞ്ഞുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു,

"എനിയ്ക്ക് തെറ്റിപ്പോയി, അള്ളാബക്സ് മഹാഭാരതയുദ്ധം കഴിഞ്ഞപ്പോൾ ദ്രൗപദിയുടെ വസ്ത്രാക്ഷേപം മാത്രമല്ല, മറ്റൊന്നുകൂടി അവശേഷിച്ചു."

"എന്താണത്?"

"ഭഗവത്ഗീത."

അള്ളാബക്സ് പുഞ്ചിരിച്ചു.

"അങ്ങനെ എന്തെങ്കിലും ഈ യുദ്ധത്തിലും അവശേഷിയ്ക്കട്ടെ, സാബ്."

കുഞ്ഞുണ്ണി മുറിയിൽ തിരിച്ചുചെന്ന് ഉറങ്ങാൻ കിടന്നു. ഈ യുദ്ധത്തിൽ എന്താണ് അവശേഷിയ്ക്കുക? ഗീതാപ്രവചനത്തിനു ശേഷം എന്താണ് അവശേഷിച്ചത്? നൈനം ഛിന്ദന്തി ശസ്ത്രാണി, നൈനം ദഹതി പാവക: യുദ്ധത്തിന്റെ പരിക്കിനും വേദനയ്ക്കും അപ്പുറത്ത് ജീവൻ അവശേഷിയ്ക്കവെ, പരിക്കിലും വേദനയിലും ഉടലുകൾ നീറി നിലവിളിച്ചു. ആ നിലവിളി അർജ്ജുനന്റെ വിറയാർന്ന

കൈകളിലും വഴുതി വീഴുന്ന വില്ലിലും ഉത്തരം തേടി, എന്നാൽ, ഗീതാകാരൻ അനശ്വരമായ തന്റെ കാവ്യത്തിലൂടെ മുഖം തിരിച്ചു... നേരം ഇപ്പോൾ പാതിര പിന്നിട്ടിരുന്നു. വിളക്കണച്ച്, ഏസി നിറുത്തി. പടുത നീക്കി, കുഞ്ഞുണ്ണി രാത്രിയിലേയ്ക്ക് ജാലകം തുറന്നിട്ടു. ജാലകത്തിന്റെ തെളിവുറ്റ ആകാശത്തിൽ നിലാവും സ്ഥലങ്ങളും നിറഞ്ഞു നിന്നു. വർഷങ്ങൾക്കുമുമ്പ് മറ്റൊരു ജാലകം, മറ്റൊരു രാത്രി, കുഞ്ഞുണ്ണി സ്മരിച്ചു.

“ഈശ്വരന്റെ തെറ്റെന്ന് അങ്ങ് ഒരിയ്ക്കൽ എന്നോടു പറഞ്ഞത് ഞാൻ പലപ്പോഴും ഓർത്തുപോയിട്ടുണ്ട്,” ശിവാനി അന്നു പറഞ്ഞതായിരുന്നു. “എന്റെ ഗവേഷണത്തെ അതു വല്ലാതെ സ്വാധീനിയ്ക്കുന്നു.”

ജനാലയുടെ മഞ്ഞിലൂടെ നിറഞ്ഞ ചന്ദ്രൻ അകത്തേയ്ക്കു നോക്കി. കുഞ്ഞുണ്ണി ശിവാനിയുടെ കവിളും മുടിയും തലോടി. മെയ്യും മെയ്യും ചേർത്തു തലോടി.

“അർബുദം ഒരു രോഗമല്ലെന്ന് ചിലപ്പോൾ എനിയ്ക്കു തോന്നുകയാണ്,” ശിവാനി പറഞ്ഞു. “കോശങ്ങളുടെ പുതിയൊരു സംവിധാനത്തെ പ്രകൃതി ആസൂത്രണംചെയ്യുകയാണോ എന്ന് സ്വയം ചോദിയ്ക്കുമ്പോൾ ഞാൻ ഭയന്നുപോകുന്നു. ഇരതേടലിലും യുദ്ധത്തിലും അവസാനിയ്ക്കുന്ന ഒരു സൃഷ്ടിക്രമത്തെ പാടേ നിഷേധിച്ച് കോശങ്ങൾ സ്വതന്ത്രരാവുകയാണ്.”

ഇരതേടലിന്റെ ജീവിതത്തിൽ മരണം മുക്തിയായി, മണ്ഡലത്തിൽനിന്ന് മണ്ഡലത്തിലേയ്ക്ക് മരിച്ചവർ സംക്രമിച്ചു. സ്വച്ഛന്ദ വിഹാരികളായി, വായുരൂപികളായി, അവർ തുഴഞ്ഞുനീങ്ങി.

“ആകാശത്തിലേയ്ക്കു നോക്കൂ, ശിവാനി.”

“ആകാശത്തിലെന്താണ്?”

“ഗന്ധർവ്വസഞ്ചാരികൾ.”

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മാറിൽ ചാരിക്കിടന്ന് ആകാശത്തേയ്ക്കു നോക്കി ശിവാനി ചോദിച്ചു, “എവിടെ?”

“അതാ, നോക്കൂ. പരീക്ഷിത്തിനെക്കടിച്ച് തിരിച്ചുപോകുന്ന തക്ഷകൻ, മയിലിന്റെ പുറത്ത് യാത്രചെയ്യുന്ന കാർത്തികേയൻ. വീണ്ടും നോക്കൂ, ശിവാനീ.”

ഗുരുവാക്യത്തിന്റെ ക്രീഡാരസത്തിൽ ശിവാനി നിലാവിലേയ്ക്കു നോക്കി.

“എന്താണ്, ഉണ്ണീ?”

“ഗീതാകാരന്റെ വിശ്വരൂപം.”

ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ നേർക്ക് തിരിഞ്ഞുകിടന്ന് ഭർത്താവിന്റെ കണ്ണുകൾ പൊത്തി ഉമ്മവെച്ചു. സംഗരമില്ലാത്ത വസ്ത്രാക്ഷേപത്തിൽ, ഹിംസയില്ലാത്ത രതിയിൽ, കുഞ്ഞുണ്ണി ആ പ്രിയശരീരത്തെ പ്രാപിച്ചു. രതിക്ഷീണത്തിൽ വിശ്രമിച്ച കുഞ്ഞുണ്ണിയെ നോക്കിക്കൊണ്ട് മറ്റൊരു മുഖം ജാലകം നിറഞ്ഞുനിന്നു, മറ്റൊരു യുഗത്തിന്റെയും മറ്റൊരു മാനത്തിന്റെയും പാൽക്കടലിൽ കുളിച്ചു കയറിനിന്ന ഒരത്ഭുത ജീവിയുടെ ചന്ദ്രമുഖം. ‘സച്ചിദാനന്ദമായ അഖണ്ഡം എന്നെ പുനഃസൃഷ്ടിച്ചിരിയ്ക്കുന്നു,’ ചന്ദ്രമുഖിയായ സത്വം കുഞ്ഞുണ്ണിയോടു പറഞ്ഞു. ‘ഞാൻ പുനഃസൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ട അർബുദ’മാണ്, മരണത്തിന്റെയും പുനർജ്ജനിയുടെയും ശാന്തി.

പാക്കിസ്ഥാന്റെ വ്യോമസൈന്യം പാടേ തകർന്നുകഴിഞ്ഞിരുന്നു. പൂർവ്വ ബംഗാളിന്റെ ആകാശത്തിലൂടെ ഇന്ത്യയുടെ പോർവിമാനങ്ങൾ നിർബ്ബാധം ചുറ്റിപ്പറന്നു. അവയ്ക്ക് താഴെ, ഭൂതലത്തിന്റെ ആഴത്തിൽ, നിശായുദ്ധം വൈശാഖത്തിന്റെ കമ്പിത്തിരികളെപ്പോലെ ഒരു കൗതുകദൃശ്യമായിത്തീർന്നു.

ഇരുപത്

ലളിതയുടെ കത്ത് അരത്തൂൺസിലെത്തി.

'കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ, സുഖംതന്നെയോ? കുഞ്ഞിനും സുഖംതന്നെയല്ലേ? ഇവിടെ ഞങ്ങൾ എല്ലാവരും പഴയപടി തമ്മിൽത്തല്ലി ജീവിയ്ക്കുന്നു. പത്രാധിപർക്ക് എല്ലാവരോടും ശുണ്ഠി. കേട്ടെഴുത്തിൽ എന്തോ തെറ്റിച്ചതിന് എന്നെ ശകാരിച്ചു. ഞാൻ കരഞ്ഞു. അതു കണ്ട് ചിരിച്ച് എന്നെ ചുമലിൽ തട്ടി സമാധാനിപ്പിച്ചു. എനിയ്ക്ക് അദ്ദേഹത്തോടു സ്നേഹം തോന്നുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടന് അസൂയയുണ്ടോ? ഞാൻ എന്നും സന്ധ്യയ്ക്കു നിലവിളക്കു കത്തിയ്ക്കുകയും വിഷ്ണുസഹസ്രനാമം ചൊല്ലുകയും ചെയ്യുന്നുണ്ട്. കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടൻ യുദ്ധമേഖലയിൽ പോകാൻ സാദ്ധ്യതയുണ്ടോ? സൂക്ഷിയ്ക്കുമല്ലോ? ഇവിടെ പ്രഫുല്ല ദത്ത നിരാശനായിരിയ്ക്കയാണ്. യുദ്ധമുണ്ടാവുകയില്ലെന്നു രണ്ടു മൂന്നു പേരോടു വാതുവെച്ചിരുന്നുവത്രെ. ദത്തയ്ക്ക് കുറെ പണം നഷ്ടമായി. അന്താരാഷ്ട്രകാര്യങ്ങൾ!

അരത്തൂൺസിലെ മുറിയിലിരുന്നുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി ലളിതയ്ക്ക് ഒരു മറുപടി കുറിച്ചു. 'ഇന്നേവരെ ആരും ഒരു യുദ്ധവും ജയിച്ചിട്ടില്ല, ലളിതേ. ആദംപൂരിലെ ബോംബാക്രമണത്തിൽ ആർ ജയിച്ചു, ആർ തോറ്റു? കല്യാണിയ്ക്കും അവളുടെ അമ്മയ്ക്കും സുഖംതന്നെ. പാക്കിസ്ഥാനിലെ വ്യോമസൈന്യം പാടേ തകർന്നെന്നിരിയ്ക്കിലും, ഇവിടെ ബ്ലാക്കൗട്ടാണ്. ഈ കത്ത് നിന്റെ കൈയിൽ കിട്ടുമ്പോഴേയ്ക്കും, ഢാക്ക കീഴടങ്ങിയെന്നിരിയ്ക്കും. നീ വിഷ്ണുസഹസ്രനാമം മുടങ്ങാതെ

ചൊല്ലുന്നുവെന്നറിഞ്ഞതിൽ സന്തോഷമുണ്ട്. ബ്രാഹ്മണന് നിരവധി ശൂദ്രഗുരുക്കന്മാർ ഉണ്ടായിരുന്നു എന്നറിയാമോ? ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ കാര്യംതന്നെ—

ഢാക്കയുടെ പതനം ആസന്നമായിക്കഴിഞ്ഞിരുന്നു.

"അങ്ങ് ഢാക്കയിലേയ്ക്കു പോവുകയാണോ, സാബ്?" അള്ളാബക്സ് ചോദിച്ചു.

"അതെ," കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

ഢാക്കക്കാരന്റെയോ ആർമീനിയക്കാരന്റെയോ പോളണ്ടുകാരന്റെയോ പഞ്ചാബിയുടെയോ ദുഃഖങ്ങളോട് ഉപമിയ്ക്കാൻ തക്ക ഒരനുഭവം കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്ക് ഉണ്ടായിരുന്നില്ല. നൂറ്റാണ്ടുകളുടെ ശാന്തിയെ ചെറുസംഘട്ടനങ്ങൾ മാത്രം ഭഞ്ജിച്ച തൂതപ്പുഴയുടെ നാട്, പാട്ടിനും കൂത്തിനും കളമക്കൊയ്ത്തിനും എന്നെങ്കിലുമുള്ള അർദ്ധവിരാമങ്ങളായി ചാവേർപടയും കളരിയും. ഓൾഗയുടെ ഗോത്രശോഷണത്തിനു പകരം നമ്പൂതിരിയുടെ ശൃംഗാരവും നിശാബാന്ധവവും മാത്രം.

"ഢാക്കയുടെ നഗരമദ്ധ്യത്തിനു തെക്കു കിടന്ന പീൽഖാനാ ഗലിയിലായിരുന്നു ഞങ്ങളുടെ വീട്," അള്ളാബക്സ് പറഞ്ഞു. "എന്റെ അച്ഛൻ പ്രസിദ്ധനായ ഒരു ഹക്കീമായിരുന്നു. ഞാനും ഒരു ഹക്കീമാകണമെന്ന് അച്ഛൻ ഒട്ടേറെ ആശിച്ചു. ധിക്കാരിയും സാഹസികനുമായ ഞാൻ അക്കാരണത്താൽത്തന്നെ വൈദ്യനാവില്ലെന്നും നിശ്ചയിച്ചു. ബംഗാളുകൾ ഒന്നായിരുന്ന കാലത്ത് ഢാക്ക വിട്ടു ഞാൻ ഇവിടെ വന്നു. ഞാൻ കൽക്കത്തയെ സ്നേഹിച്ചു, ഢാക്കയെ എന്നപോലെ. നവാഖാലിയിലും കൽക്കത്തയിലും കൂട്ടക്കൊല. ബംഗാൾ വിഭജിയ്ക്കപ്പെട്ടു, ഞാൻ തിരിച്ചുപോവില്ലെന്നു തീരുമാനിച്ചു, ഒരാർമീനിയക്കാരന്റെ സ്നേഹം ഢാക്ക സ്വദേശിയായ എന്നെ കൽക്കത്തയിൽ തളച്ചിട്ടു."

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ഗ്ലാസ്സ് നിറച്ചുകൊണ്ട് അള്ളാബക്സ് പറഞ്ഞു, "മറ്റൊരൗഷധത്തിന്റെ ചേരുവകൾ ഞാൻ ഇന്ന് ആളുകൾക്കു പകർന്നുകൊടുക്കുന്നു!"

അള്ളാബക്സിന്റെ പുഞ്ചിരിയിൽ ഓർമ്മകളും വർഷങ്ങളും ദുഃഖവും നിറഞ്ഞു.

"ഇന്ന് എന്റെ അഹങ്കാരമെവിടെ? വാർദ്ധക്യം എല്ലാവരേയും പഠിപ്പിയ്ക്കുന്നു, സാബ്."

"ചിലർക്ക് വാർദ്ധക്യത്തിൽ, മറ്റു ചിലർക്ക് ചെറുപ്പത്തിൽ, ഈ അറിവുകളുണ്ടാകുന്നു."

"വാർദ്ധക്യംതന്നെ എന്നു ഞാൻ പറയും. വിഭജനത്തിന്റെയും മരണത്തിന്റെയുമൊക്കെ അനുഭവമാണ്, എന്റെ വയസ്സല്ല, എന്നെ വൃദ്ധനാക്കിയതെന്നുമാത്രം. കിഴക്കൻ ബംഗാളിന്റെ അനുഭവങ്ങൾ നോക്കൂ. അവിടെ ഒരു പുതിയ നാട് ജനിയ്ക്കുന്നു, അതിന്റെ ജന്മവേളയിൽത്തന്നെ വൃദ്ധമായിട്ട്."

"ശരിയാണ്."

"ഇന്ന് പീൽഖാനാഗലിയിൽ ആരുമില്ല. പീൽഖാനാഗലിയിലെ ആ നിഴലുകളോട് ആർക്കെങ്കിലും പറയാൻ കഴിഞ്ഞെങ്കിൽ നന്നായിരുന്നു, അള്ളാബക്സ് ഇന്ന് അഹങ്കാരിയോ ധിക്കാരിയോ അല്ല എന്ന്."

"ആ ദൗത്യം എന്നെ ഏല്പിയ്ക്കൂ, അള്ളാബക്സ്."

"അല്ലെങ്കിൽ വേണ്ട. ഹക്കീം റസൂൽബക്സ് മരിച്ചിട്ടു വർഷങ്ങളെത്രയായി! ഇന്ന് ആ തെരുവുതന്നെ അവിടെ ഉണ്ടോ എന്ന് ആരു കണ്ടു?"

"ആ തെരുവ് അവിടെ ഉണ്ടെങ്കിലും ഇല്ലെങ്കിലും സാരമില്ല, അള്ളാബക്സ്. ഞാൻ അവിടെ ചെല്ലാം."

ഹക്കീം റസൂൽബക്സിന്റെ ഉറവിടം. തെരുവുകൾ പ്രാകൃത നദികളെപ്പോലെ ദിക്കു മാറി പ്രവഹിയ്ക്കുന്നു. തെരുവുകൾ ഉദകക്രിയയ്ക്കായി ദാഹിയ്ക്കുന്നു.

"പീൽഖാനാഗലിയെപ്പോലെ പഴമയുള്ള ഒരു സ്ഥലമുണ്ട്, അള്ളാബക്സ്. ഒരു പുഴയുടെ ചെങ്കുത്തായ ഓരത്ത്. ഹക്കീം സാബിന്റെ ആസ്ഥാനം പോലെ മേജർസാബിന്റെയും കല്യാണിയമ്മയുടെയും ചിന്നേട്ടന്റെയും ഒക്കെ ആസ്ഥാനമായിട്ട്."

"അങ്ങ് അങ്ങയുടെ വീടിനെപ്പറ്റിയാണോ പറയുന്നത്?"

"അതെ."

"ആ വീട് ഇപ്പോഴും ഉണ്ടോ?"

"ഉണ്ട്. ഞങ്ങൾ യുദ്ധങ്ങളറിഞ്ഞിട്ടില്ല. എങ്കിലും ഞങ്ങളും മാറ്റമറിയുന്നു. ആ വീടിന്റെ ചുറ്റുമുള്ള നിലങ്ങൾ അന്യാധീനമായി."

"യാ അള്ളാ!"

"എന്റെ തറവാട്ടിലേയ്ക്ക് എന്നെങ്കിലും ഞാൻ ചെല്ലുക പീൽഖാനാഗലിയന്വേഷിച്ചു ചെല്ലുന്നതുപോലെ ആയിരിയ്ക്കും. എന്നാൽ, എന്തൊക്കെ പരിണമിച്ചാലും, അവിടെ മാറിയാലും മാറാത്ത ഒന്നുണ്ട്. തൂത എന്നു പേരുള്ള ഒരു ചെറിയ പുഴ."

അള്ളാബക്സിന്റെ മുഖം തെളിഞ്ഞു.

"മാറ്റമില്ലാത്ത ഒന്ന് ഞങ്ങൾക്കുമുണ്ട്, സാബ്. ഞങ്ങളുടെ പത്മ. പത്മാനദിയിലെ മുക്കുവന്മാരുടെ വഞ്ചിപ്പാട്ടുകൾ ഇന്നും എന്റെ കാതിലുണ്ട്."

അരത്തൂൺസിലെ ബാറിൽ നിന്നുകൊണ്ട് പത്മയുടെ ലഹരിയിൽ കോക്ക്ടെയിലുകൾ ചേരുവ ചേർത്തെടുക്കുന്ന മാന്ത്രികനെ കുഞ്ഞുണ്ണി മനസ്സിലാക്കി. പത്മയുടെ ആഴവും സ്വതന്ത്രതയുമാണ് അള്ളാബക്സ് തനിക്കുവേണ്ടി സ്ഫടികചഷകങ്ങളിൽ നിറയ്ക്കുന്നത്.

"പത്മാനദിയുടെ സംഗീതം താങ്കളുടെ കാതിൽ എന്നും നിറഞ്ഞു നില്ക്കട്ടെ." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

കിരീടം കുനിച്ച് ചക്രവർത്തിയുടെ കൊമ്പൻമീശ തടവി നന്ദി പറഞ്ഞുകൊണ്ട് അള്ളാബക്സ് ഒരു മാർട്ടിനികൂടി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ വെച്ചു.

"നാം സഹോദരന്മാരാണ്, സാബ്," അള്ളാബക്സ് പറഞ്ഞു, "നാം ഇരുവരും പുഴകളുടെ മക്കളാണ്."

"ഗാംഗേയന്മാർ."

"അതെന്താണ്, സാബ്?"

"ഗംഗയുടെ പുരാണം, അള്ളാബക്സ്. ഹൈന്ദവ വിശ്വാസങ്ങളുടെ കഥയാണത്."

അള്ളാബക്സ് ആർദ്രനായി.

"ഗംഗ ഹിന്ദുവിന്റെയും മുസൽമാന്റെയും പുഴയാണ്, സാബ്."

അന്നു രാത്രി കുഞ്ഞുണ്ണി ശിവാനിയെ ടെലിഫോണിൽ വിളിച്ചു.
"ഞാൻ ഇന്നു പാതിരയ്ക്ക് ബംഗ്ലാദേശിലേയ്ക്ക് പോകുന്നു."
മൗനം.

"എന്താ മറുപടി പറയാത്തത്?"

"ഒന്നുമില്ല."

കുറേ നേരത്തിനു ശേഷം ശിവാനി:

"എങ്ങനെയാണ് യാത്ര?"

"കൽക്കത്തെയിൽനിന്ന് എയർഫോഴ്സ് വിമാനത്തിൽ അഗർത്തലവരെ. അഗർത്തലയിൽനിന്ന് ഹെലിക്കോപ്റ്ററിൽ."

"ഭദ്രമായിരിയ്ക്കുമല്ലോ?"

"ആയിരിയ്ക്കും."

"യുദ്ധം കഴിഞ്ഞ സ്ഥലമല്ലേ. ശ്രദ്ധ വേണം."

"കല്യാണിയെവിടെ? അവളോട് ടെലിഫോണിൽക്കൂടിയെങ്കിലും യാത്ര പറയട്ടെ."

"കല്യാണിയ്ക്ക് സ്വല്പം പനിയാണ്. അവൾ വിശ്രമിയ്ക്കുന്നു."

"പനിയോ? അധികമുണ്ടോ?"

"അധികമുണ്ടായിരുന്നു. ഇപ്പോൾ ആശ്വാസമുണ്ട്."

"വിമാനത്താവളത്തിൽ എത്താൻ ഇനിയും സമയമുണ്ട്." അതിനിടയ്ക്ക് ഞാനങ്ങോട്ട് വരാം."

"അങ്ങ് ബുദ്ധിമുട്ടരുത്. കല്യാണിയെ പ്രൊഫസർ പിനാകി സെൻഗുപ്ത തന്നെ നേരിട്ടു നോക്കുന്നു."

"നല്ലതുതന്നെ. എങ്കിലും ഞാൻ അത്രത്തോളം വന്നാലെന്തെന്ന് ആലോചിയ്ക്കുകയാണ്."

"വേണ്ട. ധൈര്യമായിരിയ്ക്കൂ. കല്യാണി വിശ്രമിയ്ക്കട്ടെ."

"എങ്കിൽ അങ്ങനെയാവട്ടെ."

പാതിരയ്ക്ക് വ്യോമസേനയുടെ വിമാനത്താവളത്തിൽനിന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി പറന്നു. യുദ്ധം നിലച്ച കൽക്കത്തെ വീണ്ടും പ്രകാശങ്ങൾ കൊണ്ടു നിറഞ്ഞു. പിന്നെ പ്രകാശം നിറഞ്ഞ അഗർത്തലാ വിമാനത്താവളം. ഒരുല്ലാസയാത്രയുടെ ലാഘവത്തോടെ ഹെലിക്കോപ്റ്റർ പാറിപ്പൊങ്ങി. ആകാശത്തിൽ നക്ഷത്രങ്ങൾ; അകലെ, സ്വതന്ത്രമായിത്തീർന്ന ബംഗ്ലാദേശിന്റെ ചതുപ്പുകളിൽ അപ്പോഴും അങ്ങിങ്ങെരിഞ്ഞ യുദ്ധസ്മൃതിയുടെ തീപ്പുണ്ണുകൾ. അകലെ, വിജയത്തിന്റെ സുഖക്ഷീണത്തിൽ അതിന്റെ അപാരമായ വാൽച്ചുരുളിനകത്ത് ഢാക്കാനഗരത്തെ ഒതുക്കിക്കൊണ്ട് ഇന്ത്യയുടെ സേനാവ്യൂഹം കിടന്നു.

ഇരുപത്തിയൊന്ന്

ബലാൽസംഗത്തിന്റെ നിലവിളി, എരിഞ്ഞൊടുങ്ങുന്ന പുരയിടങ്ങളുടെ നിലവിളി, കുഞ്ഞുണ്ണി ചെകിടോർത്തു. ആ വിളി കാതറിഞ്ഞു കൊണ്ടുതന്നെ, ബംഗ്ലാദേശിന്റെ പുതിയ നേതാക്കന്മാർ കൽക്കത്തയിലും ദില്ലിയിലുമായിരുന്ന അവരുടെ സുരക്ഷാകേന്ദ്രങ്ങൾ വിട്ട് ഇന്ത്യൻ സൈന്യത്തിന്റെകൂടെ വിജയമേറ്റുവാങ്ങാൻ ഢാക്കയിലെത്തി. ക്ഷിപ്രപ്രസാദികളായ തെരുവുമനുഷ്യന്മാർ ഈ നേതാക്കന്മാരെ ചുമലിലിരുത്തി ഊരു വലംവെച്ചു. നിയാസി കീഴടങ്ങുന്നതു കാണാൻ ആളുകൾ കടലുപോലെ തിങ്ങിവരുന്നു; ആൾക്കൂട്ടത്തിന്റെ ഉത്സുകതയിൽ പങ്കുചേരാതെ കുഞ്ഞുണ്ണി തനിച്ചു നിന്നു. ഉൾക്കാതുകളിൽ അപ്പോഴും ആ വിളി നിറയുകയായിരുന്നു; അത് ഒരു ഗുരുവിലാപത്തിന്റെ സൂക്ഷ്മസ്വരമായി, അതിൽ കീഴടക്കലിന്റെയും കീഴടങ്ങലിന്റെയും ചടങ്ങുകൾ വിഷാദം നിറഞ്ഞതും വിഫലവുമായ അദ്ധ്യയനമായി മാറി. യുദ്ധത്തിന്റെ അമ്പരപ്പ് പെറ്റ്റോപോളിലെ വെടിയൊച്ചയുടെ മേലാപ്പിനെപ്പോലെ ആ നഗരത്തിനു മുകളിൽ അപ്പോഴും കിടന്നു... കീഴടങ്ങൽ ചടങ്ങു കഴിഞ്ഞ് പട്ടാളമേധാവികൾ പിരിഞ്ഞുപോയിട്ടും ആൾക്കൂട്ടം പിരിയാതെ നിന്നു; അതിന്റെ നടുവിൽനിന്നുയർന്ന മുദ്രാവാക്യങ്ങളും ജയഘോഷങ്ങളും ചെവിക്കൊണ്ട കുഞ്ഞുണ്ണി ആ ആരവത്തിന് ക്രമേണ ഒരേകാഗ്രതയുണ്ടാവുന്നതറിഞ്ഞു. പതിനായിരം മനുഷ്യർ ഒരേ ഒരു ഇരയുടെമേൽ കേന്ദ്രീകരിയ്ക്കുന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ടു. ചുള്ളിക്കൈയും ചട്ടുകാലുമുള്ള ദയനീയനായ ഒരു ചെറിയ മനുഷ്യൻ നായാടപ്പെട്ട ഒരധമജീവിയെപ്പോലെ ആൾക്കൂട്ടത്തിനു

നടുവിൽ വട്ടം കറങ്ങിയോടുന്നു. കുട്ടിയും കിഴവനും ചെറുപ്പക്കാരനും ആ മനുഷ്യനെ കല്ലെറിയുകയാണ്.

“ആരാണത്?”

“ബിഹാറി, റസാക്കർ.”

ഇന്നലെവരെ ദേശസ്നേഹി, സംയുക്ത പാക്കിസ്ഥാന്റെ ദേശീയ തീവ്രവാദി; ദേശസ്നേഹങ്ങളുടെ കാലാകാലമായ അസംബന്ധതയിൽ, ഇന്നലെവരെ ഈ ചെറിയ മനുഷ്യൻ ഢാക്കയിലെ ബസ്തികളിൽ എന്തിനെന്നില്ലാതെ, ആരെയെന്നറിയാതെ നായാടി നടന്നു. അയാൾക്കു ചുറ്റും ദേശസ്നേഹം പരിണമിയ്ക്കുകയായിരുന്നു. എന്നാൽ, ആ പരിണാമത്തിന്റെ ഉത്തരവാദിത്തം അയാളുടേതായിരുന്നില്ല; നിരവധി ഗോത്രരാജ്യങ്ങളായിക്കിടന്ന ഭാരതത്തെ ഒന്നിച്ചുകൂട്ടി ഒരു നാടാക്കിയവർ, പിന്നീടതിനെ രണ്ടാക്കി പകുത്തവർ, പിന്നീടും അതിനെ വിഭജിയ്ക്കുന്നവർ, ഇവരിലാരുടെയോ അപാരമായ ഫലിതം ഈ ചെറിയ മനുഷ്യന്റെ നായാട്ടിലൂടെയത്രയും അവന്റെ ചുമലിലേറി സവാരിചെയ്തു; പൊടുന്നനെ, കല്ലേറേറ്റ് തിരിഞ്ഞു നോക്കിയപ്പോഴും ആ ചരിത്രപരിണാമത്തിന്റെ അർത്ഥം അറിയാൻ കഴിയാഞ്ഞ് അവൻ അമ്പരക്കുകമാത്രം ചെയ്തു. പരിണാമത്തിൽ ദേശസ്നേഹിയും ഒറ്റുകാരനും ഭീകരനും രക്തസാക്ഷിയുമെല്ലാം പരസ്പരം വേഷങ്ങൾ മാറുന്നതിന്റെ ആരവം ആൾക്കൂട്ടത്തിൽനിന്നുയർന്നു. “ജോയ് ബംഗ്ലാ, ജോയ് ബംഗ്ലാ!” ആൾക്കൂട്ടം ആർത്തുവിളിച്ച് കല്ലെറിഞ്ഞു. ഏറെത്താമസിയാതെ ഒരു വിതുമ്പൽപോലുമില്ലാതെ റസാക്കർ ചത്തു നിലത്തു വീണു. ആർക്കൊക്കെയോ കേറിനിന്നു പ്രസംഗിക്കാൻ കെട്ടിപ്പൊക്കിയ ഉത്സവമണ്ഡപത്തിനു മുകളിൽ റസാക്കറുടെ ശവത്തെ ആളുകൾ കയറ്റിവെച്ചു. പൊടുന്നനെ ജയഘോഷങ്ങൾ ശമിയ്ക്കുകയും ആൾക്കൂട്ടത്തിൽനിന്ന് രൂക്ഷമായ കൂവിവിളി ഉയരുകയും ചെയ്തു, കൂവിവിളിയുടെ മാർഗ്ഗത്തൂടെ നോക്കിയ കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്ക് താൻ കാണുന്നതെന്തെന്ന് മനസ്സിലാക്കാൻ കഴിഞ്ഞില്ല. ഒൻപതോളം വയസ്സുചെന്ന ഒരു കുട്ടി മേടയുടെ നേർക്ക് നടന്നു വരുന്നു. കൂവിവിളിയ്ക്കുന്ന ആൾക്കൂട്ടം അവന് വഴിമാറിക്കൊടുത്തു. ആ നടത്തത്തിൽ അധൃഷ്യത. കുട്ടി മേടയിലേയ്ക്കു കയറി. എന്നിട്ട് ശവത്തെ ചേർന്നു കിടന്നു.

“എന്താണ് സംഭവിയ്ക്കുന്നത്?”

“ആ റസാക്കറുടെ മകനാണ്.”

കൂവിവിളി മറ്റൊരു സ്വരതാളത്തിന് വഴിമാറി; ബലാൽസംഗത്തിന്റെയും ആഗ്നേയത്തിന്റെയും തുടർച്ച, വിലാപത്തിന്റെ വിരോധാഭാസം കലർന്ന പരിവർത്തനം; മണ്ഡപത്തിനു ചുറ്റിൽനിന്നും പെരുകിപ്പടരുന്ന വലയങ്ങളിൽ അതിങ്ങനെ മുഴങ്ങുന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണി കേട്ടു: കൊല്ലുക, കൊല്ലുക! അതിന്റെ ആവർത്തനം ചുഴലി തിരിഞ്ഞ് വിമോചനത്തിന്റെ അപസ്വരമായി. കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ചെകിട്ടടച്ചു, നിൽക്കവയ്യാതെ കുഞ്ഞുണ്ണി തിരിഞ്ഞു നടന്നു. ഹോട്ടൽമുറിയിലെത്തി, അവിടെയും വിശ്രമിയ്ക്കാൻ കഴിയാഞ്ഞ്, കുഞ്ഞുണ്ണി പുറത്തേയ്ക്ക് ഇറങ്ങിനടന്നു.

“പീൽഖാനാഗലി എവിടെയാണ്?”

“അറിയില്ല.”

വിപ്ലവത്തിന്റെയോ മോചനത്തിന്റെയോ ഔദ്ധത്യം അറിഞ്ഞിട്ടില്ലായിരുന്ന, അല്ലെങ്കിൽ അടിമത്തത്തിന്റെ സാത്വികവിധേയതകളിലൂടെ ആ തെമ്പുകൾ മറന്നുപോയ, പഴയ ഢാക്കയുടെ തെരുവുകൾക്കിടയിലെവിടെയോ പീൽഖാനാഗലി ലയിച്ചു കിടന്നു, അവിടെയായിരുന്നു എന്നോ തിരോഭവിച്ച റസൂൽ ബക്സിന്റെ ഔഷധാലയം.

“പീൽഖാനാഗലി എവിടെയാണ്?”

“പീൽഖാനാഗലിയോ?”

“അതെ, സോണാമണ്ഡിയ്ക്കു സമീപം എന്ന് ആരോ പറഞ്ഞു.”

“ഓർത്തു നോക്കട്ടെ—”

പിന്നെ ഓർത്തുനോക്കിയശേഷം, “അറിയില്ല. സ്ഥലവാസികളോടാരോടെങ്കിലും ചോദിയ്ക്കൂ.” യുദ്ധത്തിന്റെയും പലായനത്തിന്റെയും സ്ഥലഭ്രമത്തിൽ സ്ഥലവാസികളാരാണ്? എങ്കിലും ചോദിയ്ക്കുന്നു, ചോദ്യം ആവർത്തിയ്ക്കുന്നു, എവിടെയാണ് റസൂൽ ബക്സിന്റെ ധന്വന്തരം?

“സോണാമണ്ഡിയ്ക്കപ്പുറം എന്നല്ലേ പറഞ്ഞത്?”

“അതെ.”

“ഇനിയും തെക്കോട്ട് നടക്കണം.

“എത്ര വഴിയുണ്ട്?”

“ഒരുപാടകലെയാണ്.”

“നടന്നെത്താൻ പറ്റുമോ?”

“ഒരു സൈക്കിൾറിക്ഷ പിടിയ്ക്കൂ.”

കുഞ്ഞുണ്ണി കൂട്ടം തെറ്റി. തന്റെ പത്രലേഖകസുഹൃത്തുക്കൾ തങ്ങിയതാവളങ്ങൾ ഇപ്പോൾ എവിടെയോ പിന്നിലായിക്കഴിഞ്ഞിരുന്നു. ഇപ്പോൾ, ചെറിയ ചെറിയ ഗലികളിലൂടെ നടക്കുകയാണ്. ഗലികളിലൂടെ ജനം തിമിർത്തൊഴുകുന്നു.

“ജോയ് ബംഗ്ളാ! ജോയ് ബംഗ്ളാ!”

ആ സ്വരതാളത്തിനടിയിലെവിടെയോ റസൂൽബക്സിന്റെ വൃദ്ധസ്വരം ചോദിച്ചു, നിങ്ങൾക്ക് അസുഖമെന്താണ്?

ഹക്കീംസാബ്, എന്നെ ആരോ മാനഭംഗപ്പെടുത്തി.

കരയാതിരിയ്ക്കൂ,

എന്നിൽ പടയോട്ടത്തിന്റെ സന്തതി കരുപ്പിടിയ്ക്കുന്നു.

നിർദോഷിയായ സന്തതി. അതിനെ വളരാൻ അനുവദിയ്ക്കൂ, മകളേ.

ഹക്കീംസാബ്, ഞാൻ എങ്ങനെ—

ജനതകൾ പാപം ചെയ്യുന്നു. ഈ പിറവി അതിനുള്ള പ്രായശ്ചിത്തമാകട്ടെ.

ഊടുവഴിയിൽ കണ്ടുമുട്ടിയ ഇന്ത്യൻ പട്ടാളക്കാരൻ ചോദിയ്ക്കുന്നു, “സാബ് എങ്ങോട്ടാണ്?”

“ഒരു മേൽവിലാസം അന്വേഷിച്ചുപോവുകയാണ്”

“സൂക്ഷിയ്ക്കണം, സാബ്. ഒന്നുംതന്നെ ശാന്തമായിട്ടില്ല.”

“നന്ദി. ഞാൻ സൂക്ഷിച്ചുകൊള്ളാം.”

രാഷ്ട്രപ്പിറവിയുടെ മഹോത്സവത്തിലൂടെ, ഏതോ ഗലിയിൽനിന്ന് ഒരാൾ വിളിച്ചു ചോദിയ്ക്കുന്നു, സാബ്, വരുന്നോ? പതിനേഴു വയസ്സാണ്.

ആർക്ക്?

അറിവില്ലാത്തവനെപ്പോലെ സംസാരിയ്ക്കുകയാണ്. തന്നെ ക്ഷണിച്ചവൻ ഗലിയിലേയ്ക്കു മറയുന്നു. മറഞ്ഞവന്റെ പിൻപേ കുഞ്ഞുണ്ണി വിളിച്ചു ചോദിയ്ക്കുന്നു, ‘പതിനേഴു വയസ്സായ എന്ത്?’

‘സോനാർ ബംഗ്ലാ. ബംഗ്ലാദേശിന്റെ പൊൻകനി.’ ഗലിയിൽനിന്ന് അവൻ തിരിച്ചു മുഖം കാണിയ്ക്കുന്നു. ‘എന്റെ കൂടെ വരൂ.’

ഗലിയുടെ ഉള്ളിലെ മറ്റൊരു ഉൾത്തെരുവിൽ, ചുമർച്ചായങ്ങളടർന്നുപോയ ഒരിരുണ്ട കൂട്ടിൽ, കറുത്തു മെലിഞ്ഞ, ദുഃഖം നിറഞ്ഞ കണ്ണുകളുള്ള നീയാണോ സ്വതന്ത്ര ബംഗാളിന്റെ പൊൻകനി?

‘അതെ.’

‘നിന്റെ പേരെന്താണ്?

‘സെൽമ.’

അവളുടെ ചെകിട്ടത്തടിയ്ക്കുന്നു.

‘നേരു പറയ്. എന്താണ് നിന്റെ പേര്?’

‘ഗൗരി.’

‘പിന്നെന്താണ് നീ കള്ളം പറഞ്ഞത്?’

“നിങ്ങൾ ഹിന്ദുവല്ലേ? ഹിന്ദുവിനെ ഉണർത്താൻ ഞാൻ ഒരു മുസ്ലീം പെണ്ണായതായിരുന്നു.

പടയോട്ടത്തിന്റെ രതി പകർന്നുതരുവാൻ.

‘നീ എവിടത്തുകാരിയാണ്?’

‘കൽക്കത്ത, ഢാക്ക, എനിയ്ക്കറിഞ്ഞുകൂടാ.’

‘നിന്റെ അച്ഛനുമമ്മയും ആരായിരുന്നു?’

‘എന്റെ അമ്മയാരെന്നെനിയ്ക്കറിയാം. അമ്മയുടെ അമ്മയും ആരെന്നറിയാം. ഞങ്ങൾ മാതൃസന്തതികളാണ്.’

‘ഗൗരി പുടവ ചുറ്റൂ.’

‘പുടവ ചുറ്റാം, കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ.’

ഒരു രാഷ്ട്രപ്പിറവിയുടെ ഇരകൾ, പിന്നെയും പിന്നെയും ഊടുവഴികൾ, ഊടുവഴികളിലൂടെ ആ സ്വരപ്രളയം, ജോയ് ബംഗ്ലാ, ജോയ് ബംഗ്ലാ!

‘ഗൗരീ, റസൂൽബക്സിന്റെ ഔഷധാലയം എവിടെയാണ്?’

‘അയ്യോ, ഹക്കീംസാബിന്റെയോ? ഞാൻ കാണിച്ചുതരാം, കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ. എന്റെ അമ്മയ്ക്കു രോഗം പിടിപെട്ടപ്പോൾ ഹക്കീംസാബായിരുന്നു അത് ചികിത്സിച്ചു മാറ്റിയത്.’

‘ഇനിയുമെത്ര നടക്കണം?’

‘ഹക്കീംസാബിന്റെ ഔഷധാലയം, പീൽഖാനാഗലി. ഇതാ ഇവിടെത്തന്നെ.’

ഇരുണ്ട ഗലിയിൽനിന്ന് ആരോ തന്റെ നേർക്കു പാഞ്ഞടുക്കുന്നു. തന്റെ നേർക്ക് ആരോ എന്തോ എറിയുന്നു. കാതടപ്പിച്ചുകൊണ്ട് അതു പൊട്ടിത്തെറിച്ച് കണ്ണിൽ ഇടിമിന്നുന്നു.

ആരോ തന്നെ പരിചരിയ്ക്കുകയാണ്.

'ഇതു ഞാനാണ് മകനേ, റസൂൽബക്സ്.'

അയ്യോ, ഞാനങ്ങയെത്തേടി നടന്നതായിരുന്നല്ലോ. അങ്ങയുടെ ഔഷധശാലയെവിടെ? എനിയ്ക്കു നോവുന്നു.

എന്റെ കൈകളിൽ വിശ്രമിയ്ക്കൂ. ഔഷധിയുടെ മുഹൂർത്തമാണിത്.

എല്ലാമിരുളുന്നു. ഇരുൾ സാന്ത്വനമായി. റസാക്കറുടെ കുഞ്ഞിനെ കല്ലെടുത്തെറിഞ്ഞു കൊല്ലുന്ന ആൾക്കൂട്ടത്തിന്റെ ആർപ്പുവിളിയും ഗൗരിയുടെ കരച്ചിലുമെല്ലാം ആ സ്വരപ്രളയത്തിലലിഞ്ഞു, ജോയ് ബംഗ്ലാ, ജോയ് ബംഗ്ലാ.

യുദ്ധത്തിന്റെ വ്യർത്ഥതപോലെ, പാപത്തിന്റെ വ്യർത്ഥതപോലെ, ആ സ്വരങ്ങളുടെ പുറകേ കടന്നുവന്ന അന്ധനിശ്ശബ്ദത കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെമേൽ പുതപ്പിട്ടു.

ഇരുപത്തിരണ്ട്

ആ ഇരുണ്ട പുതപ്പിനടിയിൽ കിടന്ന മനുഷ്യൻ ഒരു സ്വപ്നം കണ്ടു. സ്വപ്നം ഇരുളായിരുന്നു. ഇരുളിൽ പളുങ്കുമണിപോലെ ഒരു ജാലകം. തന്റെ കട്ടിലിനു മീതെയാണ്, മേലോട്ടു നോക്കിയാൽ അതിൽ ഇളംകാറ്റും പോക്കുവെയിലും കലരുന്നതറിയാം. ജാലകം ഇരുണ്ടു. വീണ്ടുമതു തെളിഞ്ഞപ്പോൾ തൂവലുകളുടെ പാവാട പിടിപ്പിച്ച ഒരു കൊച്ചുപന്ത് അതിനെ മുറിച്ച് അങ്ങോട്ടുമിങ്ങോട്ടും സഞ്ചരിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു. ആ പന്തുമാത്രമേ കാഴ്ചയിലുള്ള. എന്നാൽ, കാതോർക്കെ, അയാൾ ചെറുകുട്ടികളുടെ കളിച്ചിരി കേട്ടു തുടങ്ങി, താൻ കിടക്കുന്ന മുറിയ്ക്കു പുറത്ത് കുട്ടികൾ ഷട്ടിൽ കോക്ക് കളിയ്ക്കുകയാണ്.

'അച്ഛാ, ഞാനും ആ കുട്ടികളുടെ കൂടെ കളിയ്ക്കട്ടെ?' സ്വപ്നം കാണുന്നവൻ ചോദിച്ചു.

'നിനക്ക് കളിച്ചുകൂടാ, മകനേ.'

'എന്തേ, അച്ഛാ?'

'നിനക്കു രോഗമാണ്.'

'എന്റെ രോഗം മാറുകയില്ലേ?'

'ഇല്ല മകനേ.'

ജനാല അപ്രത്യക്ഷമായി. ഉറക്കത്തിനകത്ത് ഉണർവ് ഒരു ഭ്രൂണത്തെപ്പോലെ പതുക്കെപ്പതുക്കെ വളർന്നു.

കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ണു തുറന്നു. താനെവിടെയാണ്? കൈയിലും കാലിലും നെറ്റിയിലും ഭാരമേറിയ ബന്ധനങ്ങൾ. അപരിചിതവും തീക്ഷണവുമായ മണങ്ങൾ. ആരോ തന്റെമേൽ കുനിഞ്ഞ് മുഖത്തു തൊടുന്നു. പ്രതികരണത്തിനുവേണ്ടി കാക്കുന്നു. കുനിയുന്ന ആ മുഖത്തിനു നേരെ കണ്ണുകൾ കേന്ദ്രീകരിച്ച

കുഞ്ഞുണ്ണി പതുക്കെ ചിരിച്ചു. പെട്ടെന്ന് പരിസരം സജീവമായി. ആരോ പറയുന്നു. "ബോധം തെളിഞ്ഞു." താനെവിടെയാണ്? പീൽഖാനാഗലിയുടെ സമീപത്തോ? ഇരുളിന്റെ പുതപ്പ് വീണ്ടും കുഞ്ഞുണ്ണിയെ മൂടി.

ഇപ്പോൾ പരിസരം കൂടുതൽ തെളിയുന്നു. കൈമടക്കുകളിൽ തറച്ചസൂചികൾ. നനുത്ത കുഴലുകൾ. മുകളിൽ തൂക്കി നിർത്തിയ മരുന്നിന്റെ തെളിമ.

"ഞാനെവിടെയാണ്?" കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

തനിയ്ക്കു മുകളിൽ കുനിഞ്ഞുകൊണ്ടു പുഞ്ചിരിയ്ക്കക്കുന്ന നേഴ്സ്, ചുമലിൽ പട്ടാളത്തിന്റെ മൂന്നു നക്ഷത്രങ്ങൾ പതിച്ച പെൺകുട്ടി. വീണ്ടും ഉറക്കം

ഇപ്പോൾ ഒരു കൂമ്പാരം തലയിണകളിൽ ചാരിക്കൊണ്ട് എഴുന്നേറ്റ ഇരിയ്ക്കുകയാണ്. കൈമടക്കുകളിൽ സൂചികളില്ല. കൈകാലുകളുടെ അറ്റങ്ങൾ പതുക്കെ അനക്കാം. അങ്ങനെ അനക്കിയപ്പോൾ തുണിക്കെട്ടുകൾക്കടിയിൽ മുറിവുകൾ വേദനിച്ചു.

"സുഖമുണ്ടോ? ചുമലിൽ നക്ഷത്രമുള്ള പെൺകുട്ടി ചോദിയ്ക്കുന്നു.

"എനിക്ക് ഒരു സിഗരറ്റ് വലിയ്ക്കാമോ?"

ഹവാനാ ചുരുട്ടു കെടുത്തി താനവൾക്കു വാക്കു കൊടുത്തതാണല്ലോ. അവളോട് വീണ്ടും ചോദിച്ചതുചിതമായില്ല. അതോർത്തുകൊണ്ട് പിന്നെയും മയങ്ങുന്നു.

'കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ, ഇതു കഴിയ്ക്കു.'

കണ്ണു തുറക്കുന്നു.

കൈയിൽ തളികയുമായി മുന്നിൽ നിൽക്കുന്നതാരാണ്? സൂപ്പു നിറച്ചപാത്രം നേഴ്സ് അരികത്തു വെച്ചു. തലയിണകളിൽ ചാരി, മടിയിലേയ്ക്ക് കുറുകെ നീക്കിവെച്ച പലകയിലിരുന്ന സൂപ്പുപാത്രത്തിൽനിന്ന് ഇപ്പോൾ സ്വന്തം കൈ ഉപയോഗിച്ചു കഴിയ്ക്കാം.

"ഞാനെവിടെയാണ്?" കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

"കൽക്കത്തയിലെ മിലിറ്ററി ഹോസ്പിറ്റലിൽ."

"എന്താണു സംഭവിച്ചത്?"

ചോദ്യത്തിനുത്തരം പറഞ്ഞത് മുറിയിലേയ്ക്കു കടന്നുവന്ന തങ്ങളുടെ കൽക്കത്താ ലേഖകൻ റോബിൻ സാന്യാലായിരുന്നു.

"നിങ്ങളെ ഢാക്കയിൽ വെച്ച് ആരോ ഗ്രെനേഡെറിഞ്ഞു." കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ചുമലിൽ തട്ടിക്കൊണ്ട സാന്യാൽ പറഞ്ഞു, "എവിടെയാണ് നിങ്ങൾ അലഞ്ഞുതിരിഞ്ഞത്? കോമ രണ്ടു മാസം നീണ്ടു നിന്നു."

ആരെയോ സംബന്ധിക്കുന്ന വിവരംപോലെ കുഞ്ഞുണ്ണി അതു കേട്ടു. സംഭവപരമ്പരകൾ സ്ഫുടതയില്ലാതെ മനസ്സിലേയ്ക്കു തിരിച്ചു വരുന്നു.

"റോബിൻ, കല്യാണിയും ശിവാനിയും എവിടെ?"

"അവർ വന്നന്വേഷിച്ചിരുന്നു."

മുന്നിലിരുന്ന സൂപ്പ് കുടിച്ചുതീർക്കാൻ എത്രയോ കാലമെടുത്തതു പോലെ തോന്നി. വീണ്ടും ക്ഷീണിച്ചു മയങ്ങുന്നു. വീണ്ടും തെളിവില്ലാത്തതും അലസവുമായ ഉണർവ്. യുദ്ധത്തിന്റെ നേരിയ സ്മരണ. റോബിൻ സാന്യാലിനോടു ചോദിയ്ക്കുന്നു. "പ്രതാധിപർ വിളിച്ചിരുന്നുവോ?

"വിളിച്ചിരുന്നു."

"കഷ്ടമായിപ്പോയി, എനിയ്ക്ക് ഒന്നുമെഴുതാൻ കഴിഞ്ഞില്ല."

"സാരമില്ല."

"നീഹാരികാദീദിയുടെ വർത്തമാനങ്ങളെന്ത്?"

"സുഖംതന്നെ."

"റോബിൻ, കല്യാണിയേയും ശിവാനിയേയും വരാൻ പറയൂ."

പതുക്കെ മറുപടി പറയവേ റോബിൻ സാന്യാലിന്റെ മുഖം അപ്രസന്നമാകുന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ടില്ല. സാന്യാൽ പറഞ്ഞു, "അവരിവിടെയില്ല, എന്തോ കാര്യം പ്രമാണിച്ച് ബോംബെയ്ക്ക് പോയിരിയ്ക്കുകയാണ്."

ക്ഷീണിതമായ മനസ്സിനെ ദുഃഖം മൂടി. തന്റെ മകൾ എവിടെപ്പോകുന്നു. എന്തിനു പോകുന്നു. എന്നറിയാൻ തനിയ്ക്ക് അവകാശമില്ല. യുദ്ധം കഴിഞ്ഞ് ഇനി വെറുംകൈയോടെ തന്റെ സങ്കേതത്തിലേയ്ക്ക് തിരിച്ചുപോകാം, അത്രമാത്രം. കൂടുതൽ വിവരങ്ങൾ ചോദിച്ചില്ല.

അയഥാർത്ഥങ്ങളായി ദിവസങ്ങൾ വരികയും പോവുകയും ചെയ്യുന്നു. കൈയിന്റെയും കാലിന്റെയും ഉപയോഗം വീണ്ടും ശീലിയ്ക്കാൻ ഊന്നുവടികൾ, ചാടുകൾ, കൈപിടിച്ചു നടത്തുന്ന പെൺകുട്ടികൾ.

പതിവുപോലെ അന്നും പരിശോധനയ്ക്കെത്തിയ ഡോക്ടറുടെകൂടെ റോബിൻ സാന്യാലും മുറിയിലേയ്ക്കു വന്നു.

"താങ്കൾ ഞങ്ങളോടു വിടപറയുകയാണല്ലോ. ഡോക്ടർ പറഞ്ഞു. "എന്റെ രണ്ടാം പിറവി' കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു. "ഞാൻ നിങ്ങളോട എങ്ങനെയാണ് നന്ദി പറയേണ്ടത്?

കുറേ നേരം ആരും ഒന്നും പറഞ്ഞില്ല. ആ വിരാമത്തിനുശേഷം റോബിൻ സാന്യാൽ പറഞ്ഞു. "ഞങ്ങളൊരു കാര്യം നിങ്ങളിൽനിന്ന് മറച്ചു വെച്ചു. എങ്ങനെ പറയണമെന്ന് ഇപ്പോഴും നിശ്ചയമില്ല."

അബോധഭയങ്ങളുടെ അറിവുകൾ ഇപ്പോൾ ഉണർന്നു ചെകിടോർത്തു.

"നിങ്ങളുടെ മകൾക്കു സുഖമില്ല," റോബിൻ സാന്യാൽ പറഞ്ഞു. "കല്യാണി ബോംബെയിലെ ക്യാൻസർ ഹോസ്പിറ്റലിലാണ്. ലൂക്കേമിയയാണെന്ന് സംശയിക്കുന്നു."

യാത്രാരംഭത്തിലെ സംഭാഷണം, കുഞ്ഞിനു പനിയാണെന്ന് ശിവാനി പറഞ്ഞത്.

നിങ്ങൾ എന്തിനിത് മറച്ചുവെച്ചു?" എന്തിനെന്നില്ലാതെ കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

അവർ മറുപടി പറഞ്ഞില്ല. വിനീതരായി കാത്തിരുന്നു.

"എനിയ്ക്ക് ഉടൻ ബോംബെയ്ക്ക് പോകണം."

"താങ്കൾക്കു യാത്ര താങ്ങാനാകുമെന്ന് ഡോക്ടർ സമ്മതിയ്ക്കുമെങ്കിൽ,'

"വിരോധമില്ല." ഡോക്ടർ പറഞ്ഞു.

"എങ്കിൽ നാളെത്തന്നെ പുറപ്പെടാം," സാന്യാൽ പറഞ്ഞു.

"നിങ്ങൾ എന്തേ എന്നെ അറിയിയ്ക്കാതിരുന്നത്?" ഒരു കുഞ്ഞിന്റെ ശാഠ്യത്തോടെ കുഞ്ഞുണ്ണി ആവർത്തിച്ചു. പിന്നെ ദുഃഖത്തിന്റെ നിറവിൽ അയാൾ ശാന്തനായി അല്പനേരം കഴിഞ്ഞു ചോദിച്ചു. "റോബിൻ, തപുവിന്റെ കെയ്സ് എവിടംവരെയെത്തി?"

വീണ്ടും മൗനം, മൗനത്തിനു ശേഷമുള്ള മറുപടി.

'താപസചന്ദ്രനെ തൂക്കിക്കൊല്ലാൻ വിധിച്ചിരിയ്ക്കുന്നു."

മകൾക്കു വേണ്ടി ഒഴുകാൻ അറച്ചു നിന്ന കണ്ണുനീർ ഇപ്പോൾ താപസചന്ദ്ര മുഖോപാദ്ധ്യായയ്ക്കു വേണ്ടി കവിഞ്ഞൊഴുകി.

"ദൈവമേ, എല്ലാം ഒന്നിച്ചു വരുന്നല്ലോ."

ഡോക്ടർ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ താങ്ങി കിടക്കയിലിരുത്തി.

ഇരുപത്തിമൂന്ന്

പിറ്റേന്നു വൈകുന്നേരം ഡംഡമിലെ സാന്ധ്യപ്രകാശങ്ങളെ പിന്നിട്ട് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ വിമാനം യാത്രപുറപ്പെട്ടു. യാത്രക്കാർ ഓരോരുത്തരും ഒറ്റപ്പെട്ട കൊച്ചുതുരുത്തുകളിലായി നക്ഷത്രങ്ങളുടെ രാത്രിയിലേയ്ക്കുയർന്നു. തന്റെ തുരുത്തിൽ പുറകോട്ടു ചാഞ്ഞുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി കണ്ണുചിമ്മി. ജെറ്റിന്റെ ശബ്ദം ഇപ്പോൾ ശാന്തസ്ഥായിയിലായി, അത് കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ഉറക്കി. ഉറക്കത്തിൽ ആരോ വിമാനത്തിന്റെ ജനൽപ്പുറത്ത് തട്ടിവിളിച്ചു.

'കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ, ഇതു ഞാനാണ്, തപു.'

തന്റെ ഒടിഞ്ഞ കഴുത്തിലേയ്ക്ക് ചൂണ്ടിക്കാട്ടി താപസചന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു:

'നോക്കൂ, ഞാൻ ദുഃഖിയ്ക്കുന്നത് ഈ ക്ഷതമോർത്തല്ല, നിമായിസാന്യാലിന്റെ വിധവയ്ക്കുവേണ്ടിയാണ്.'

'അയ്യോ, തപൂ!'

'ഞാൻ കൊലപ്പെടുത്തിയ നിമായിദായുടെ വിധവ. ഞാൻ ആ ബലി എന്റെ മരണത്തിലൂടെ പൂർത്തീകരിച്ചു."

'ദൈവമേ!'

'ആ ബലി അദ്ധ്യയനമായിരുന്നു. കാരുണ്യമെന്തെന്ന് നിമായി സാന്യാലിന്റെ വിധവ ഇന്നെന്നെ പഠിപ്പിയ്ക്കുന്നു. അവർ എന്റെ ഗുരുവായി.'

'എന്നിട്ടോ?'

'എനിയ്ക്കു മുക്തി കിട്ടി, കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ. എന്റെ ശിക്ഷാവിധിയ്ക്കു ശേഷം എന്റെ കണ്ണുകൾ അന്ധന്മാർക്കായി

ഞാൻ തീറെഴുതിവെച്ചു. അന്ധന്മാർ എന്റെ ഈ കണ്ണുകൾ ധരിയ്ക്കുമ്പോൾ—

താപസചന്ദ്രന്റെ കണ്ണുകൾ അപ്രത്യക്ഷങ്ങളായി, അവയുടെ സ്ഥാനത്ത് ഇരുണ്ട കണ്ണറകൾ മാത്രമവശേഷിച്ചു, പിന്നെ അവയിൽ ദാനത്തിന്റെയും ശ്രാദ്ധത്തിന്റെയും വെളിച്ചങ്ങൾ നിറഞ്ഞു.

'അന്ധന്മാർ വിപ്ലവത്തിന്റെ വിജയം കാണുമെന്നു നീ ആശിയ്ക്കുന്നു, അല്ലേ?

'വിപ്ലവത്തിന്റെ വിജയമല്ല, കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ. വിപ്ലവത്തിന്റെ ദയാമയ ദൃശ്യങ്ങൾ."

സ്റ്റ്യുവേർഡസ് ഭക്ഷണം കൊണ്ടുവന്നപ്പോൾ കുഞ്ഞുണ്ണി ഉണർന്നു. ചില്ലു ജനാലയ്ക്കപ്പുറത്തെ ആകാശചാരി മറഞ്ഞു. ഭൂമിയും ആകാശവും ഗുരുസാന്നിദ്ധ്യംകൊണ്ടു നിറയുന്നല്ലോ, കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു... ബോംബെ നഗരത്തിന്റെ വിളക്കുകൾ താഴെ തെളിഞ്ഞു.

ക്യാൻസർ ഹോസ്പിറ്റലിന്റെ ഇടനാഴിയിൽ ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയെ വണങ്ങി. അവൾക്കു പിന്നിൽ ഖിന്നനായി നിന്ന പിനാകി സെൻഗുപ്തയും കുഞ്ഞുണ്ണിയെ വണങ്ങി. അവർ മൂന്നുപേരും കല്യാണിയുടെ മുറിയിലേയ്ക്കു നടന്നു. രക്താർബുദത്തിന്റെ ഗാഢമായ തളർച്ചയിൽ കല്യാണി കിടന്നുറങ്ങി. നെറുകയിൽ ചുംബിക്കാൻ കുനിഞ്ഞപ്പോൾ പിനാകി സെൻഗുപ്ത കുഞ്ഞുണ്ണിയെ വിലക്കി, "അരുത്. സ്പർശം കുട്ടിയ്ക്ക് വേദനയായിരിയ്ക്കും."

കുഞ്ഞുണ്ണി പിന്മടങ്ങി, കിടക്കയുടെ അരികത്തു നിന്നുകൊണ്ട് കല്യാണിയുടെ മുഖത്തേയ്ക്കു നോക്കി. നേർത്തു വിളറിയ ചർമ്മത്തിന്റെ സുതാര്യതയിലൂടെ അതിനടിയിൽ തളം കെട്ടിനിന്ന ചോര അയാൾ കണ്ടു. നീണ്ടു നിന്ന പുത്രീധ്യാനത്തിനുശേഷം കുഞ്ഞുണ്ണി തിരിഞ്ഞ് പുറത്തെ ഇടനാഴിയിലേയ്ക്കു വന്നു. പുറകെ പിനാകിയും. പിനാകി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ ചുമലിൽ കൈ വെച്ചു.

"രോഗത്തിന്റെ ഇടവേളകളിൽ," പിനാകി പറഞ്ഞു, "കല്യാണി താങ്കളെ അന്വേഷിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു."

"ഡോക്ടർ സെൻഗുപ്ത." കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, "എന്നിൽനിന്ന് ഒന്നും മറച്ചുവെയ്ക്കാതിരിയ്ക്കുക. ഇനി

എത്രനാൾകൂടി കല്യാണി നമ്മുടെകൂടെയുണ്ടാകും?"

"ഇത് അവസാനത്തെ ഇടവേളയാണ്."

"ഇനി അവൾക്ക് ബോധം തെളിയുമോ?"

"ഒരുപക്ഷേ, അവസാന നിമിഷങ്ങളിൽ. ഒന്നും പറയുക വയ്യ."

രാത്രി നന്നെ ചെന്നിരുന്നു.

"താങ്കൾ എവിടെയാണ് താമസിയ്ക്കുന്നത്?"

"എവിടെയുമില്ല. ഞാൻ ഈ ഇടനാഴിയിൽ കഴിയാം."

"അങ്ങനെ പറയരുത്. താങ്കളുടെ ശരീരസ്ഥിതിയ്ക്ക് വിശ്രമം ആവശ്യമാണ്."

ശിവാനിയും ഇടനാഴിയിലേയ്ക്കു വന്നു.

കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ധൈര്യപ്പെടുത്തൂ, ശിവാനീ," പിനാകി സെൻ ഗുപ്ത പറഞ്ഞു.

ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ വന്നുനിന്നു.

"ദൈവമേ," അവൾ പറഞ്ഞു, "അങ്ങ് എന്തുമാത്രം ക്ഷീണിച്ചുപോയിരിയ്ക്കുന്നു."

അവരെ തനിച്ചുവിട്ടുകൊണ്ട് പിന്നാകി മുറിയിലേയ്ക്കു മടങ്ങി.

"പരിക്കുകൾ വലുതായിരുന്നു, അല്ലേ?" ശിവാനി ചോദിച്ചു.

"അതെ."

"ഒരുപാട് വേദന അനുഭവിച്ചോ?"

"ഞാനൊന്നുമറിഞ്ഞില്ല. ദൈവമേ, ഈ അവസാനത്തെ വേദനയുടെ വരവുപോലും അറിയാതെ ബോധമറ്റ് ഞാൻ കിടന്നു."

ശിവാനിയുടെ കണ്ണുകൾ നിറഞ്ഞു.

"അങ്ങ് വിശ്രമിയ്ക്കണം. മറ്റെവിടെയും സ്ഥലം എടുത്തിട്ടില്ലെങ്കിൽ പെട്ടികൾ എന്റെ ഹോട്ടലിൽ കൊണ്ടുചെന്നു വെയ്ക്കാം."

എന്തെല്ലാമോ വിലക്കുകൾ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മനസ്സിൽ നിറഞ്ഞു. അയാൾ അറച്ചു നിന്നു.

അവൾ പറഞ്ഞു. "ഞാൻ പറയുന്നത് കേൾക്കൂ."

കുഞ്ഞുണ്ണി ശിവാനിയുടെ കൂടെ നടന്നു. കാലുകൾ ദുർബ്ബലങ്ങളായി. ചാടും ഊന്നുവടിയും വീണ്ടും പഠിപ്പിച്ച കാൽനട തെറ്റിപ്പോവുകയാണെന്നു തോന്നി. ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയെ

കൈത്തണ്ടയിൽ പിടിച്ച് നിവർത്തി നടത്തി. കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ പെട്ടികൾ ടാക്സിയിൽ കയറ്റിവെച്ച് ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ അരികത്ത് ഇരിപ്പുറപ്പിച്ചു.

ഹോട്ടലിൽ എലിവേറ്ററിൽ. വീണ്ടും കൈ പിടിച്ച് നീണ്ട ഇടനാഴിയിലൂടെ, മുറിയിൽ കടന്ന ശിവാനി കതകു ചാരി.

“അങ്ങു വിശ്രമിയ്ക്കണം.”

തളർന്നു വീഴുന്ന കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ശിവാനി അവളുടെ കൈകളിലേറ്റുവാങ്ങി. ആ ആശ്ലേഷത്തിൽ ഒതുങ്ങിനിന്നുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി സ്വയം കരഞ്ഞുതീർത്തു. പിന്നെ ശിവാനി മെത്തവിരിപ്പ് കൈയോടിച്ച് ചുളിവു തീർത്ത് വെടുപ്പു വരുത്തി. ആ മെത്തയിൽ കിടന്നുകൊണ്ട് ദുഃഖത്തിന്റെയും പരിക്കിന്റെയും പാരവശ്യത്തിൽ, കുഞ്ഞുണ്ണി ഗാഢമായുറങ്ങി. ഉറക്കത്തിന്റെ കരിംചുമരിൽ ഒരു ജാലകം തെളിഞ്ഞു. ജാലകത്തിൽ പ്രാണവായുവിന്റെയും കുളിർവെയിലിന്റെയും സങ്കലനം, തുവൽപ്പാവാട പിടിപ്പിച്ച ഒരു ചെറുപന്ത് ജനാലയിലുടെ അങ്ങോട്ടുമിങ്ങോട്ടും പാറുന്നു.

‘അച്ഛാ, പുറത്ത് കുട്ടികൾ ഷട്ടിൽകോക്ക് കളിയ്ക്കുകയാണ്.’

‘അതെ, മകളേ.’

‘എനിയ്ക്കും കളിയ്ക്കണം.”

‘അരുത്. കുഞ്ഞ് വിശ്രമിയ്ക്കൂ.’

‘സാരമില്ല, അച്ഛാ, ഇത് എന്റെ ഇടവേളയല്ലേ?’

കുഞ്ഞുണ്ണി ഉറക്കത്തിൽ ചിരിയ്ക്കുകയും പിന്നെ കരയുകയും ചെയ്യുന്നത് ശിവാനി കനിവോടെ നോക്കിക്കണ്ടു.

ഇരുപത്തിനാല്

കളിപ്പന്തിന്റെ സ്വപ്നം കടലിന്റെ സ്വപ്നത്തിനു വഴിമാറി. കടൽപ്പരപ്പിൽ പൊങ്ങിക്കിടന്ന മഹാസർപ്പം സ്വന്തം നീൾച്ചയുടെ അനന്തമായ ചുറ്റുകളിലേയ്ക്കു നോക്കി കൗതുകം പൂണ്ടു. ആ ചുറ്റുകൾക്കു മുകളിൽ പള്ളി കൊണ്ടതാരാണ്? ഉറക്കത്തിൽ കുഞ്ഞുണ്ണി മെത്തപ്പുറത്തു കൈകൾ വിടർത്തി. ഇപ്പോൾ കൈകൾ ചിറകുകളായി. ഇപ്പോൾ ചിറകുകൾ കടലിനു മീതേ. ആകാശത്തെ മുറിച്ചുകൊണ്ട്, വീശിപ്പറക്കുകയാണ്. ദൈവമേ, കുഞ്ഞുണ്ണി ഖിന്നത പൂണ്ടു, യാത്രിയായും യാത്രയായും നീ നിന്നെത്തന്നെ നായാടുന്നതെന്തിന്? ജാഗ്രൽ സ്വപ്തനങ്ങളിൽ ഒന്നുപോലെ നിറഞ്ഞുനിന്ന ഗുരുസ്വരം സാന്ദ്രമായി. അത് പറഞ്ഞു. 'തിരിഞ്ഞുനോക്കൂ.'

വിടർത്തിയ ചിറകുകൾ നിശ്ചലങ്ങളാക്കി മുഖം തിരിയ്ക്കവെ ചുമലിലെ തൂവൽച്ചാർത്തിൽ ആരൂഢനായവനെക്കണ്ട് കണ്ണഞ്ചി. ഗുരുസ്വരം വീണ്ടും പറഞ്ഞു, 'കണ്ണു മിഴിയ്ക്കു.'

കണ്ണിന്റെ കണ്ണുകൾ മിഴിയ്ക്കവേ ശേഷനും ശേഷശായിയുമില്ല, പിന്നെ തിരയും കടലുമില്ല, ചുമലിൽ ആരൂഢനായിരുന്ന ദൈവമൂർത്തിയില്ല, ചിറകുകളില്ല, കൊക്കും നഖങ്ങളുമില്ല. കണ്ണുകളില്ല. വ്യാപിയ്ക്കുകയും ഉൾവലിയുകയും വീണ്ടും വ്യാപിയ്ക്കുകയും ചെയ്യുന്ന ജ്യോതിസ്സായി താൻമാത്രം ബ്രഹ്മസ്ഥലികളിലൂടെ പറന്നു. ഗുരുസ്വരം ചോദിച്ചു. 'ലീലയിൽനിന്നുള്ള മോചനം എന്തെന്ന് നീ ഒരിക്കൽ ആരാഞ്ഞില്ലേ? ഇപ്പോൾ അത് എന്തെന്ന് അറിഞ്ഞുവോ?

ഗാഢമായ ശാന്തിയിൽ കുഞ്ഞുണ്ണി ഉണർന്നു. കൗതുകത്തോടെ ആ ഉണർന്നെഴുന്നേൽപ്പ് നോക്കിക്കൊണ്ട് ശിവാനി കിടക്കയ്ക്കരുകിൽ നിന്നു.

"വിശ്രമിച്ചുവോ?"

"വിശ്രമിച്ചു."

"കാപ്പിയൊഴിച്ചു തരട്ടെ?"

ഒന്നും പറഞ്ഞില്ല. ശിവാനീ കാപ്പിയൊഴിച്ചു.

"ശിവാനീ, കല്യാണിയുടെ അടുത്ത് ആരുണ്ട്?"

"പിനാകിയുണ്ട്. അങ്ങ് വിഷമിയ്ക്കരുത്. രാത്രി മുഴുവനും അദ്ദേഹം അവിടെയായിരുന്നു. സ്വല്പം കഴിഞ്ഞ് നമുക്ക് അങ്ങോട്ടു പോകാം."

ആ സ്വപ്നത്തിന്റെ പ്രത്യക്ഷം അപ്പോഴും അവിടം നിറഞ്ഞുനിന്നെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കു തോന്നി. ശിവാനിയും ശിവാനിയ്ക്കു പുറകെ കുഞ്ഞുണ്ണിയും കുളിച്ചു തയ്യാറായി.

ആശുപ്രതി. കല്യാണി വിശ്രമിയ്ക്കുന്നു. സംഘർഷമില്ലാത്ത മുഖം, പൂടിയ കണ്ണുകൾ.

"എനിയ്ക്കു തൊടാമോ? തൊട്ടാൽ അവൾക്കു വേദനിയ്ക്കുമോ? കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

കൈയിന്റെയും കാലിന്റെയും ചർമ്മത്തിനടിയിൽ സിരകൾ വിണ്ട ഒഴുകിപ്പരന്ന ചോരയാണ്. കുഞ്ഞുണ്ണി ചൂണ്ടുവിരൽ നീട്ടി കല്യാണിയുടെ ചുണ്ടിൽ പതുക്കെ തൊട്ടു. എന്നിട്ട് ആ വിരൽത്തുമ്പിനെ ഉമ്മവെച്ചു.

കല്യാണിയെ ചികിത്സിയ്ക്കക്കുന്ന പ്രധാന വൈദ്യനെ ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കു പരിചയപ്പെടുത്തി. നൂറുകൂട്ടം ചോദ്യങ്ങൾ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മനസ്സിൽ നിറഞ്ഞുനിന്നു. കല്യാണിയ്ക്കു വേദനയുണ്ടോ? കല്യാണി കണ്ണു മിഴിയ്ക്കുമോ? തന്നെ തിരിച്ചറിയുമോ? വീണ്ടും അകത്തും പുറത്തുമായി ശിവാനിയും കുഞ്ഞുണ്ണിയും മാറിമാറി കാവലിരുന്നു. വിശ്രമിയ്ക്കാൻ പോയ പിനാകി വൈകുന്നേരമായപ്പോൾ തിരിച്ചുവന്നു. പിനാകി കുട്ടിയെ പരിശോധിച്ചു. എന്നിട്ട് കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ഇടനാഴിയിലൂടെ നടത്തിക്കൊണ്ടുപോയി. ഇടനാഴിയുടെ അറ്റത്ത് ഒരു ബെഞ്ചിൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയും പിനാകിയുമിരുന്നു.

പിനാകി പറഞ്ഞു, "ഇനി ഏറിയാൽ ഒരു രാത്രിയും ഒരു പകലും."

ശാന്തനായി ആ വിവരം കുഞ്ഞുണ്ണി ഉൾക്കൊണ്ടു. ഒരു രാത്രിയും ഒരു പകലും. പിനാകി കുഞ്ഞുണ്ണിയെ അവിടെയിരുത്തി കല്യാണിയുടെ മുറിയിലേയ്ക്കു തിരിച്ചുനടന്നു. അല്പം കഴിഞ്ഞ് കുഞ്ഞുണ്ണി ആ മുറിയിലേയ്ക്കു ചെന്നപ്പോൾ ശിവാനി കരഞ്ഞു തുടുത്ത തന്റെ കണ്ണുകൾ തുടയ്ക്കുകയായിരുന്നു.

സന്ധ്യ ഇരുണ്ടു തുടങ്ങി.

“ചെന്ന് അല്പം വിശ്രമിയ്ക്കൂ.” പിന്നാകി പറഞ്ഞു. “ഇന്നു രാത്രി നിങ്ങൾ തിരിച്ചുവരണം.”

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കൂടെ ശിവാനിയും പുറത്തിറങ്ങി.

“വേദന അധികമുണ്ടോ? ശിവാനി ചോദിച്ചു.

“ഇല്ല, സഹിയ്ക്കാവുന്നതേയുള്ളൂ.”

“വേണ്ടത്ര വിശ്രമിച്ചുവോ?’

“വിശ്രമിച്ചു.”

“ഇത്രയും ക്ഷീണിച്ച് അങ്ങയെ ഞാൻ ഒരിയ്ക്കലും കണ്ടിട്ടില്ല.”

വ്യർത്ഥമായ കൃതജ്ഞതയിൽ കുഞ്ഞുണ്ണി പുഞ്ചിരിച്ചു.

ഇടനാഴിയിലൂടെ നടന്ന് അവർ ആശുപ്രതിയുടെ പോർച്ചിലിറങ്ങി നിന്നു.

“അങ്ങ് ക്ഷീണം തീർക്കണം.” ശിവാനി പറഞ്ഞു. “അല്ലെങ്കിൽ ഒന്നും താങ്ങാനാവില്ല.”

“സാരമില്ല.”

“എന്റെ കൂടെ കടലോരത്തേയ്ക്കു വരൂ. ഇത്തിരി നേരം കടൽക്കാറ്റു കൊണ്ട് ക്ഷീണം തീർക്കൂ.”

കുഞ്ഞുണ്ണി അതനുസരിച്ചു. കടലോരത്തെ തണുപ്പിൽ ഒരൗഷധലേപനം ഏറ്റുവാങ്ങുന്നവരെപ്പോലെ കുഞ്ഞുണ്ണിയും ശിവാനിയും കുറെ നേരമിരുന്നു.

“നമുക്കു പോകാം.” ഒടുവിൽ ശിവാനി പറഞ്ഞു.

ഹോട്ടലിലെത്തി. ശിവാനിയുടെ മുറിയിൽ. കടലോരത്തെ മൗനം, വഴിയിലെ മൗനം, ആ മൗനം തുടർന്ന് ഇപ്പോൾ അസഹ്യമായിത്തീർന്നു. ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ വന്നുനിന്നു. എന്തിനെന്ന് അത്ഭുതപ്പെട്ടു കൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി ഇരിയ്ക്കവെ, പൊടുന്നനെ ശിവാനി കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ

മുട്ടുകുത്തി. കുഞ്ഞുണ്ണി അവളെ താങ്ങിയെഴുന്നേല്പിയ്ക്കാൻ ശ്രമിച്ചു. അവൾ തടുത്തു.

"ഞാൻ പറയട്ടെ—" അവൾ തുടങ്ങി.

വ്യഗ്രതയോടെ കുഞ്ഞുണ്ണി കാത്തു.

"കല്യാണി പോവുകയാണ്," ശിവാനി പറഞ്ഞു. "യാതൊരു ഭാരവും നാം അവളുടെമേൽ ഏൽപ്പിച്ചുകൂടാ."

"ശിവാനി എന്താണു പറയുന്നത്?

"അങ്ങ് കനിവോടെ കേൾക്കണം."

"പറയൂ."

ശിവാനി പറഞ്ഞില്ല, കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ ഒരുപാടു നേരം അങ്ങനെ യിരുന്നു. പിന്നെ പതുക്കെ, പിന്നെ ഉള്ളു കലങ്ങി. അവൾ കരഞ്ഞു തുടങ്ങി. പിടിച്ചെഴുന്നേല്പിയ്ക്കാൻ ശ്രമിച്ച കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കൈകൾക്കു വഴ ങ്ങാതെ അവൾ അയാളുടെ കാൽക്കലിരുന്നു കരഞ്ഞു.

"എന്റെ ഈ തെറ്റ് അങ്ങേയ്ക്കു പൊറുക്കാനാവില്ല," അവളിപ്പോൾ പറഞ്ഞു.

"ശിവാനീ—"

"അങ്ങ് കല്യാണിയെ വെറുക്കരുത്. ആ ഭാരവുംകൊണ്ട് അവൾ പോയിക്കുടാ."

ശിവാനിയുടെ തേങ്ങലുകൾ ഇപ്പോൾ ശമിച്ചു. പിന്നെ മറ്റേതോ വിതാനത്തിൽനിന്ന് തന്നെത്തേടിവന്ന, താൻ മുമ്പൊരിയ്ക്കലും കേട്ടിട്ടില്ലാത്തതും ഇനിയൊരിയ്ക്കലും കേൾക്കുകയില്ലാത്തതുമായ, ഒരു പ്രചണ്ഡസ്വരം കുഞ്ഞുണ്ണി കേട്ടു.

"കല്യാണി അങ്ങയുടെ കുട്ടിയല്ല. അവൾ പിനാകിയുടെ കുട്ടിയാണ്."

ഇരുപത്തിയഞ്ച്

പിറ്റേന്ന് പുലരിയ്ക്കുമുമ്പ്, പ്രസവോദ്യുക്തരായി നിന്ന ജ്യോതിസ്സുകളിലൂടെ, ഗദാധരന്റെ അരിപ്പൊരിയുടെ പാഥേയവുമായി കല്യാണി യാത്ര പുറപ്പെട്ടു.

ശവം സംസ്കരിച്ചുകഴിഞ്ഞ് ശിവാനിയും പിനാകിയും കുഞ്ഞുണ്ണിയും, ബന്ധമറ്റ്, അവരവരുടെ യാത്രകൾക്കൊരുങ്ങി. ശിവാനിയേയും പിനാകിയേയും വെറുതെ വിമാനത്താവളത്തോളം അനുഗമിച്ച് കുഞ്ഞുണ്ണി ഹോട്ടലിൽ തിരിച്ചുവന്നു. ഇത്തിരിനേരം അവിടെയിരുന്ന്, വിശ്രമിയ്ക്കാനാവാതെ, വീണ്ടും പുറത്തിറങ്ങി; ബോംബെയിലുള്ള തങ്ങളുടെ ബ്യൂറോവിൽ ചെന്ന് ദില്ലിയ്ക്കു വിളിച്ചു.

“ഇത് കുഞ്ഞുണ്ണിയാണ്.”

എന്നിട്ട് പറഞ്ഞുതുടങ്ങി. “എന്റെ —”

പറയാൻ വയ്യാതെ ഒരു നിമിഷം അറച്ചുനിന്നു; ദൈവമേ, എന്തിനാണ് ഞാൻ അറയ്ക്കുന്നത്? ജൈവസരിത്തുകളിൽ കുളിച്ചു കയറിനിൽക്കുന്ന ഒരു കുട്ടിയുടെ സ്നേഹത്തിനു പകരമാണോ എന്റെ തുച്ഛമായ അഹംഭാവത്തിന്റെ അറപ്പ്? പ്രായശ്ചിത്തത്തിന്റെ അലിവിൽ കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, “എന്റെ മകൾ മരിച്ചു.”

ടെലിഫോണിൽ, മറുപുറത്ത്, പത്രാധിപർ മൗനിയായി. പിന്നെ പറഞ്ഞു. “ദൈവമേ!”

ഇത്തിരികൂടിക്കഴിഞ്ഞ്, “നീ ശിവാനിയുടെകൂടെ കൽക്കത്തയ്ക്കു പോകുന്നോ?”

“ഇല്ല. ശിവാനി തനിച്ച് കൽക്കത്തയ്ക്ക് മടങ്ങി.”

“നീ എപ്പോഴാണ് ഇങ്ങോട്ടു തിരിയ്ക്കുന്നത്?”

“കഴിവതും വേഗം.”

അന്നു വൈകുന്നേരം, അന്ധമായ തീർത്ഥാടനത്തിൽ, കുഞ്ഞുണ്ണി എവിടെയൊക്കെയോ ചുറ്റിത്തിരിഞ്ഞു. പാതവക്കിലെ കടലാസുവീടുകളിലും ചേരികളിലെ കുടിലുകളിലും മനുഷ്യർ മുഴുകിയ എന്തെല്ലാമോ ചെറുചെറു കാര്യങ്ങളെ കുഞ്ഞുണ്ണി ആദരവോടെ ഉൾക്കൊണ്ടു. ഒരു കൊച്ചുകുട്ടി ഒരു കുടിലിന്റെ മുമ്പിലിരുന്ന് വിസർജ്ജിക്കുന്നു, മഹോദരം ബാധിച്ച ഒരു കിഴവനെ മറ്റെന്തോ വ്യാധിയിൽ ശുഷ്കിച്ച ഒരു ചെറുപ്പക്കാരൻ ശുശ്രൂഷിയ്ക്കുന്നു, വഴിവക്കിലെ കുഴൽക്കിണറിനു സമീപം പാവാട കെട്ടി കുളിച്ചുനിന്ന ഒരു മദ്ധ്യവയസ്ക ആരോടോ ശൃംഗരിയ്ക്കുന്നു; പിന്നെയും കാഴ്ചകൾ, ഉൽപത്തികഥയുടെ മായികമായ തുടർച്ചയായി അവ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ ചുരുൾ നിവർന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി പിന്നെയും നടന്നു. ഇപ്പോൾ അയാൾ ഒരു ചെറുപുഴയുടെ വക്കത്താണ്, പേരും നാളുമില്ലാതെ നഗരത്തിന്റെ അഴുക്കുകൾ പേറിക്കൊണ്ട് എങ്ങോ പോകുന്ന ഒരു നീരൊഴുക്ക്. മുകളിൽ നഗരത്തിന്റെ സന്ധ്യ കലുഷമായി. കുഞ്ഞുണ്ണി നീർച്ചാലിന്റെ വക്കത്തു നിന്നു; അതിന്റെ മാറുന്ന നിറങ്ങളിൽ, ഒഴുക്കുചേറിന്റെ കന്മദത്തിൽ കൺനട്ടുനിന്ന കുഞ്ഞുണ്ണി ധ്യാനനിരതനായി. ഭാഗീരഥി, ഇത് നീയാണ്, കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, പിതൃശുദ്ധിയ്ക്കായി ചുരത്തിയ നിന്റെ ഉറവുകൾകൊണ്ട്, നീ എന്റെ മകളുടെ പ്രയാണത്തെ സുലക്ഷ്യമാക്കുക... ഹോട്ടലിൽ തിരിച്ചെത്തിയ കുഞ്ഞുണ്ണി ശാന്തനായിരുന്നു.

പിറ്റേന്നു കാലത്ത് കുഞ്ഞുണ്ണി ദില്ലിയ്ക്കു തിരിച്ചുപറന്നു. വീട്ടിൽ ചെന്നു കയറിയ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് പാർവ്വതഗോത്രിയുടെ പ്രാകൃത വിലാപത്തോടെ എതിരേറ്റു.

“ധീരനാവൂ, ശ്യാംനന്ദൻ,” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു.

“ബാബുജീ—”

“ഈശ്വരകല്പിതമാണ്, ശ്യാംനന്ദൻ, ഒരു പട്ടാളക്കാരനായ നിങ്ങൾ അധീരനാവുന്നത് ഉചിതമല്ല.”

“ഈശ്വരകല്പിതംതന്നെ, ബാബുജീ, ജ്വാലാമാതാവ് പിറവി കൊടുക്കുന്നു, അപ്രകാരംതന്നെ അവൾ തിരിച്ചു വിളിയ്ക്കുന്നു. എങ്കിലും ഈ ശ്യാംനന്ദന് ഇത് താങ്ങാനാവുന്നില്ല.”

പെട്ടികൾ കിടപ്പുമുറിയിൽ വെച്ച് കുഞ്ഞുണ്ണി കുളിമുറിയിൽ കയറി. കുളി കഴിഞ്ഞ് പുറത്തു വന്ന കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ മുമ്പിൽ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് ഒരു പാത്രം കാപ്പിയുമായി നിന്നു. കസേലയിൽ ഇരുന്നുകൊണ്ട് കാപ്പി കുടിയ്ക്കവെ കുഞ്ഞുണ്ണി ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിന്റെ മുഖത്തുനോക്കി പുഞ്ചിരിച്ചു. കട്ടിലിനടിയിൽ പതുങ്ങിക്കിടക്കുകയായിരുന്ന മണി പതുക്കെ പുറത്തുവന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കാലുകളിൽ അങ്ങുമിങ്ങും ഉരുമ്മി. അതു കണ്ട ശ്യാംനന്ദൻസിംഗ് വീണ്ടും കരയാൻ തുടങ്ങിയപ്പോൾ കുഞ്ഞുണ്ണി അയാളെ പരുഷമായി ശാസിച്ചു.

തിരിച്ചെത്തിയതറിയിയ്ക്കാൻ ആപ്പീസിലേയ്ക്ക് വിളിയ്ക്കേണ്ടെന്ന് കുഞ്ഞുണ്ണി നിശ്ചയിച്ചു. ആരും വീട്ടിലേയ്ക്കു വിളിയ്ക്കാതിരിയ്ക്കാനായി ടെലിഫോൺ റിസീവർ ഇറക്കി താഴെവെച്ച് ഉറങ്ങാൻ കിടന്നു. ലാഘവമിയന്നതും സുഖപ്രദവുമായ ഉറക്കം, ഉണർന്നപ്പോൾ ഉച്ച തിരിയുകയായിരുന്നു.

"ബാബുജി ഊണു കഴിയ്ക്കുന്നില്ലേ?"

"കാപ്പിയും എന്തെങ്കിലും തിന്നാനും മതി, ശ്യാംനന്ദൻ, ഊണ് രാത്രി കഴിയ്ക്കാം."

"ഇഷ്ടംപോലെ."

സന്ധ്യയ്ക്ക് കുഞ്ഞുണ്ണി സേവാനഗറിലേയ്ക്ക് കാറോടിച്ചു. കോവണിപ്പടി കയറിച്ചെന്ന് ആ കൊച്ചുവീടിന്റെ കതകിന് തട്ടി. ലളിത കതകു തുറന്നു.

"കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ—"

പൊട്ടിക്കരഞ്ഞുകൊണ്ട് ലളിത കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കൈകളിലമർന്നു.

"ഇങ്ങനെ കരഞ്ഞാലോ?" കുഞ്ഞുണ്ണി ശാസിച്ചു.

ലളിത എന്തോ മറുപടി വിതുമ്പി.

"കരച്ചില് നിർത്തീലെങ്കിൽ ഞാൻ തിരിച്ചുപോവും."

അവൾ കണ്ണു തുടച്ച്, മുഖം തുടച്ച്, പതുക്കെ ശാന്തയായി. കുഞ്ഞുണ്ണി അവൾക്കെതിരെ ഒരു മുക്കാലിയിൽ ഇരുന്നു.

"ഓമന ഇനിയും എത്തീലേ?" കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു.

"കഴിഞ്ഞ ആഴ്ച അവധിയെടുത്ത് നാട്ടിലേയ്ക്കു പോയി."

അപ്പുറത്തെ മുറിയിൽ അശ്വിനി എന്ന കുട്ടി ശ്വസിയ്ക്കാൻ ശ്രമപ്പെടുന്നതിന്റെ ശബ്ദം കുഞ്ഞുണ്ണി കേട്ടു.

“എനിയ്ക്കു നിന്നോടു ചെലത് സംസാരിയ്ക്കാന്ണ്ട്, ലളിതേ, നീ കരഞ്ഞുതീർന്നോ?”

“ഞാൻ കരയില്ല, കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ.”

കുഞ്ഞുണ്ണി ഒരു സിഗരറ്റെടുത്തു കത്തിച്ചു. സിഗരറ്റ് അവൾക്കുനേരെ നീട്ടിപ്പിടിച്ചുകൊണ്ട് അയാൾ ചോദിച്ചു. “ഓർമ്മേണ്ടോ, നീയെന്നെ തടഞ്ഞത്? അതിനുശേഷം ഇതാദ്യാണ്.”

ഓർമ്മയുടെ സാന്ദ്രതയിൽ ലംഘനം സ്നേഹമായി, സിഗരറ്റിന്റെ തെളിയുന്ന കണൽത്തുമ്പിലേയ്ക്ക് അവൾ കൗതുകത്തോടെ നോക്കി. കുഞ്ഞുണ്ണി സിഗരറ്റ് വലിച്ചു തീർത്തു. അതിന്റെ പൊടിയും ചാരവും ചവറ്റുകൂടയിൽ നിക്ഷേപിച്ചു. കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, “ഞാൻ ഡെല്ലീന്ന് പൂവ്വാണ്, ലളിതേ.”

ലളിത വിളറി.

“ഉദ്യോഗം വിട്ാണ്.”

“ഞാൻ കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടന്റെ കൂടെ വരും.”

കുഞ്ഞുണ്ണി മുന്നോട്ടാഞ്ഞ് ലളിതയുടെ കൈപ്പടങ്ങൾ കൂട്ടിപ്പിടിച്ചു. ലളിത പറഞ്ഞു. “കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടനെ ശിശ്രൂഷിയ്ക്കാൻ. കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടന് തൊണയായി ഒരനിയത്തി വേണ്ടേ?”

കുറേ നേരം രണ്ടുപേരും ഒന്നും പറഞ്ഞില്ല. പിന്നെ കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, “നീ ഇങ്ങനെ മറ്റുള്ളോരടെ ദുഃഖമേറ്റെടുക്കരുത്. നോക്കൂ ലളിതേ, ഒരു ജീവിതകാലമത്രേം നിന്റെ മുമ്പിൽ കെടക്ക്ണൂ. നല്ലൊരു വരനെ കണ്ടെത്തൂ, എന്നിട്ട് സന്തോഷായി ജീവിയ്ക്കൂ.”

സങ്കീർണ്ണമായ വികാരഭേദങ്ങൾ ലളിതയുടെ മുഖത്ത് നിറം പകർന്നു. വിഷാദവതിയായി അവൾ ചോദിച്ചു. “എന്നാ യാത്ര?”

“ഏതായാലും കൊറച്ചു ദിവസം കഴീം. കാര്യങ്ങളൊക്കെ വെടുപ്പാക്കീട്ട് വേണ്ടേ പുവ്വാൻ? ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിനെ ആശ്രമത്തിൽ ഏല്പിക്കണം. പിന്നെ എനിയ്ക്കൊരു പൂച്ചേണ്ട് —”

അന്നത്തെ സംഭാഷണത്തിനിടയ്ക്ക് ആദ്യമായി ലളിത പുഞ്ചിരിച്ചു.

“എന്റെ പൂച്ചേ ലളിതയ്ക്കു വേണോ?”

"അയ്യോ, ഈ മുറിയില് എങ്ങനെ? വീട്ടിലായിരുന്നെങ്കിൽ പോറ്റാമായിരുന്നു."

"ഞാനവളെ പത്രാധിപര്ടെ വീട്ടിൽ ഏല്പിയ്ക്കും."

കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കണ്ണുകൾ മൂലയിലിരുന്ന നിലവിളക്കിൽ പതിഞ്ഞു. അതിന്റെ തട്ടിലെ മെഴുക്കിൽ കത്തിക്കെട്ട തിരികൾ കിടന്നു. പിന്നെയും എന്തൊക്കെയോ സംസാരിച്ചുകൊണ്ട് കുഞ്ഞുണ്ണി കുറേനേരം അവിടെയിരുന്നു.

"കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ, കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടന് ആപ്പീസില് ഒരു കൂമ്പാരം കത്തുണ്ട്."

"ഒക്കെ പൊളിച്ചു വായിച്ച് ലളിത വിവരം പറഞ്ഞാ മതി."

ആ നീരസത്തിന്റെ ദുഃഖം അവരിൽ നിറഞ്ഞുനിന്നു; ഇനി ഒരിയ്ക്കലും മഹേശ്വരന്റെയും പരീക്ഷിത്തിന്റെയും കാര്യങ്ങൾ എഴുതിയ ആ കൊച്ചു കൈപ്പട കുഞ്ഞുണ്ണിയെ തേടി വരില്ല.

"കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടാ, ഉണ്ണാൻ നേരമാവുന്നു."

"ശെരി, എന്നാൽ, ഞാൻ പുവ്വാം."

"അരുത്, കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടന്റെ ഇന്നത്തെ അത്താഴം ഞാൻ വെച്ചുവിളമ്പും."

"നിന്റെ തൃപ്തിപോലെ."

"പടവലങ്ങയും പരിപ്പും ഇഷ്ടമാവുമോ?"

"സദ്യ."

ലളിതയുടെ വിഷാദത്തിൽ പുതിയൊരു പ്രസാദം തെളിഞ്ഞു. അവൾ കായ്കറികൾ മുറിച്ച് പാചകത്തിൽ മുഴുകുന്നത് കുഞ്ഞുണ്ണി കൗതുകത്തോടെ നോക്കി. ഇത്തിരി കഴിഞ്ഞ്, രണ്ടു ചെറിയ തട്ടുകളിൽ വിളമ്പിയ ചോറിനും കറിയ്ക്കും മുമ്പിൽ അവർ നിലത്തിരുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണി പ്രാർത്ഥനാ നിരതനായി. ഒരുപിടി വറ്റെടുത്ത് അയാൾ നിലവിളക്കിനു മുമ്പിൽ വെച്ചു. ആ സമർപ്പണവും പേറി ഭാഗീരഥി പിതൃലോകത്തിന്റെ ഇരുണ്ട വെള്ളച്ചാട്ടങ്ങളുടെ നേർക്ക് ഒഴുകി.

യാത്ര പറയുമ്പോൾ ലളിത ചോദിച്ചു, "കുഞ്ഞുണ്ണിച്ചേട്ടൻ ഈ അനിയത്ത്യേ മറക്ക്വോ?"

"ഇല്യ."

ലളിതയുടെ കണ്ണുകൾ വീണ്ടും ഈറനായി.

"ആറ്റിങ്ങലുള്ള എന്റെ മഠത്തിൽ എന്നെങ്കിലും ചെന്ന് അച്ഛനെ കാണ്വോ?"

“കാണാം. ന്നാൽ ലളിതേ, യാത്രയില്ല.”

അടയുന്ന വാതിലിന് പിന്നിൽ കണ്ണുനീർ കുതിർത്ത ചന്ദ്രമുഖം മറഞ്ഞു... വീട്ടിലെത്തിയപ്പോഴാണ് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗിനോട് മാപ്പു പറയേണ്ടിവരുമെന്ന കാര്യം ഓർത്തത്.

“ക്ഷമിയ്ക്കണം, ശ്യാംനന്ദൻ, ഞാൻ ഊണു കഴിച്ചു.”

“ഞാൻ ഇവിടെ എല്ലാം തയ്യാറാക്കി വെച്ചിരിയ്ക്കയാണ്.”

“സാരമില്ല, ഞാൻ ഇന്ന് ശ്യാംനന്ദന് വിളമ്പിത്തരാം.”

ഒരു നറുംചിരി ചിരിച്ച് ശ്യാംനന്ദൻ തൊഴുതു.

“ഏതായാലും അതു വേണ്ട ബാബുജീ. അങ്ങ് വളരെ ക്ഷീണിച്ചിരിയ്ക്കുന്നു. അങ്ങ് കിടന്നുറങ്ങൂ.”

കുഞ്ഞുണ്ണി ഉടുപ്പു മാറ്റി കിടക്കയിലേയ്ക്ക് ചാഞ്ഞു. പുറത്ത് രാത്രിയുടെ ഗർഭതടങ്ങളിൽ ഋതുക്കൾ മാറുന്നു. എന്തെല്ലാമോ ഓർത്തുകൊണ്ട്, വീണ്ടും ഓർത്തുകൊണ്ട്, കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു, ദൈവമേ, യുദ്ധപർവ്വം അവസാനിയ്ക്കുന്നുവല്ലോ. കാലാന്തരങ്ങളിലൂടെ നീണ്ട ഒരു പടക്കളത്തിന്റെ വിസ്തൃതിതാണ്ടിനടന്നപോലെ കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കു തോന്നി. വീണ്ടും വീണ്ടും ആയുധം പണിഞ്ഞ് വീണ്ടും വീണ്ടും ആയുധമെടുത്ത മനുഷ്യന്റെ സ്ഥൂലതയ്ക്കകത്ത് സൂക്ഷ്മശരീരിയായ ഒരു യാത്രികൻ ഇരുന്ന് അതത്രയും നോക്കി അന്ധാളിച്ചു. ഏതോ പൗരാണിക പ്രകൃതിയുടേതായ വനങ്ങൾക്കും ജലങ്ങൾക്കുംവേണ്ടി കൊതിച്ചു ദുഃഖിച്ച്, അവയെ നേടാൻ കഴിയാഞ്ഞ് തന്റെ സ്ഥൂലപിണ്ഡത്തെ സൂക്ഷ്മശരീരി കൈവെടിഞ്ഞു, യുദ്ധത്തിന്റെ ദുരയിലും യുക്തിയുടെ കൗശലത്തിലും മുഴുകിയ സ്ഥൂലത്തെ അവൻ ശപിച്ചു. ആ ശാപത്തിന്റെ നീറലിൽ കോശം കോശത്തിൽനിന്നടർന്ന്, നൊന്ത് പാപങ്ങളേറ്റുപറഞ്ഞ്, അന്ധമായി പലായനം ചെയ്ത്, അർബ്ബുദമായി.

ഉറക്കത്തിലേയ്ക്കു വഴുതിവീഴുന്ന കുഞ്ഞുണ്ണിയെ പൊതിഞ്ഞ് മാപ്പിരന്നുകൊണ്ട് ശിവാനിയുടേതും കല്യാണിയുടേതും തന്റേതുമായിരുന്ന ആ വീടു നിന്നു. അതിനു മുക്തി കൊടുക്കണം. ഓർമ്മകളെ ഉറങ്ങിത്തീർത്ത്, തൂതപ്പുഴയിൽ മുങ്ങിക്കുളിച്ചു കയറണം.

ആ ശുദ്ധീകരണം ഇനിയും അധികം നീട്ടിക്കൂടാ.

ഇരുപത്തിയാറ്

നിരവധി യാത്രകളുടെ ഓർമ്മകൾ പതിഞ്ഞ ആ പാതയിലൂടെ യാത്രാന്ത്യത്തിലെ യാത്ര; മുക്തിധാമിലേയ്ക്ക് കാറോടിയ്ക്കുന്ന കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കരികിൽ ശ്യാംനന്ദൻസിംഗും ഇരുന്നു. ആ നീണ്ട വഴിയത്രയും അവർ സംസാരിച്ചില്ല. നിരത്തു വിട്ട് മുക്തിധാമിലേയ്ക്കുള്ള മൺവഴിയിലൂടെ തിരിയുമ്പോൾ സൂര്യൻ ഉദിച്ചു പൊങ്ങുകയായിരുന്നു. ആശ്രമത്തിന്റെ മുറ്റത്ത് നിർമ്മലാനന്ദൻ കുഞ്ഞുണ്ണിയെ കൈപിടിച്ച് എതിരേറ്റു. കരഞ്ഞു തീർന്നിട്ടില്ലാത്ത ദുഃഖത്തിലേയ്ക്ക് പിൻമടങ്ങാൻ തുടങ്ങിയ സതീർത്ഥ്യനെ നിർമ്മലാനന്ദൻ മുന്നോട്ടു നടത്തി. ഒരു കുട്ടിയെപ്പോലെ കുഞ്ഞുണ്ണി വഴങ്ങി.

"വരൂ, ഉണ്ണീ, നമുക്ക് അകത്തു പൂവ്വാം."

കുഞ്ഞുണ്ണി നിർമ്മലാനന്ദനോടൊപ്പം തളത്തിൽ പടിഞ്ഞിരുന്നു. പുറത്ത് നനുത്ത വെയിലും പുലരിക്കാറ്റും.

"ദൈവഹിതം," നിർമ്മലാനന്ദൻ പറഞ്ഞു.

"അതെ."

"അപ്പോൾ നീ നാട്ടിലിയ്ക്കു പൂവ്വാൻ നിശ്ചയിച്ചു, അല്ലേ?"

"നിശ്ചയിച്ചു."

കാപ്പി കൊണ്ടുവന്ന് മുമ്പിൽ വെച്ച നിഹാലുവിനോട് കുഞ്ഞുണ്ണി ചോദിച്ചു, "നിനക്ക് സുഖംതന്നെയോ, കുട്ടീ?"

"അതെ, സാബ്. ഗുരുകൃപകൊണ്ട്."

കൈ കൂപ്പി വണങ്ങി നിഹാലു തിരിച്ചുപോയി. തടാകത്തിൽ പ്രഭാതം ഒന്നുകൂടി തെളിഞ്ഞു.

"ഉണ്ണീ, നിന്റെ പരിക്കുകൾ ഇപ്പഴും ബുദ്ധിമുട്ടിയ്ക്കണ്ണ്ടോ?"

"ഒരു വിധം സഹിയ്ക്കാം."

പിന്നെയുമിത്തിരിനേരം നിശ്ശബ്ദതയുടെ ധ്യാനം. നിർമ്മലാനന്ദൻ ചോദിച്ചു, "നീ ചെന്നശേഷം കുട്ടിയ്ക്ക് എപ്പഴെങ്കിലും ബോധം തെളിഞ്ഞോ?"

"ഇല്യ."

"ഉണ്ണീ, കരയരുത്."

"ഇല്യാ, ബാലാ."

സംഭാഷണത്തെ സാവധാനം മറ്റെങ്ങോ നയിയ്ക്കാനായി നിർമ്മലാനന്ദൻ വ്യാവഹാരികങ്ങളും പ്രസാദികളുമായ എന്തെല്ലാമോ കാര്യങ്ങളെക്കുറിച്ചു സംസാരിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു. ആശ്രമത്തിന് ഒന്നു രണ്ടു ചെറിയ പുരകൾ കൂടി കെട്ടുന്നു. ആശ്രമത്തിന്റെ നിലങ്ങളിൽ കുറെ കായ്മരങ്ങൾ നടുന്നു. സമീപഗ്രാമങ്ങളിലെ കുട്ടികൾ അവിടെ വരുമ്പോൾ പഴം പറിച്ചു തിന്നാനും കൊമ്പുകളിൽ കയറി കളിയ്ക്കാനും. തടാകതീരത്ത് ഞാവൽമരങ്ങളുണ്ട്, പണ്ടേ മുതിർന്നു നിന്നവ. ശ്രാവണമാഘോഷിയ്ക്കാൻ അവയിൽ ഊഞ്ഞാലുകെട്ടണം. കുട്ടികൾ വന്ന് ആടുമ്പോൾ തടാകത്തിലേയ്ക്ക് ഞാവൽപ്പഴങ്ങൾ ഉതിർന്നുവീഴും, കപികമ്പിത ശാഖാഭ്യാം. നിർമ്മലാനന്ദൻ അങ്ങനെ എന്തൊക്കെയോ പറഞ്ഞുകൊണ്ടിരുന്നു.

"നിന്റെ പുസ്തകശേഖരം എന്തു ചെയ്തു?"

"ആർക്കൊക്കെയോ കൊടുത്തു, ബാലാ. പുസ്തകങ്ങൾ ഇത്രേം വല്യഭാരാണ്ന്ന് ഇത്വരെ തോന്നീര്ന്നില്ല. അർത്ഥല്യാത്ത അറിവിന്റെ ഭാരം."

"വിവരങ്ങള്ടെ ഭാരം."

"നേരാ. ഏതായാലും കൊട്ത്ത്തീർന്നപ്പോ ശ്രാദ്ധം കഴിച്ച സമാധാനായി. ഒരു പുസ്തകം മാത്രം സൂക്ഷിച്ചിട്ട്ണ്ട്."

"ഏതാ അത്?"

"ഭാഗവതം."

"നന്നായി."

"ഓർത്തുനോക്ക്യാൽ അതൊക്കെ വിധിയാ, ബാലാ. കുട്ടിക്കാലത്ത് ഞാനൊര് കാടമ്പൂച്ചേ വളർത്തി. അതിന് പരീക്ഷിത്ത്ന്ന് പേരിട്ടു."

"കണ്ണികൾ," നിർമ്മലാനന്ദൻ ചിരിച്ചു. "ഈ ഭാഗവതം നിന്റെ കൈയിൽ എത്രകാലം കെടന്നിരുന്നു.?"

"ശ്ശി കാലം. മുത്തശ്ശീടെ പുസ്തകാ."

"നീയത് എപ്പഴെങ്കിലും വായിച്ചോ?"

"തരായ്ട്ടില്യ, ഇതുവരെ."

"എന്നാൽ, ഇനി അത് പാരായണം ചെയ്യാൻ നിന്റെ പരീക്ഷിത്ത് നിന്നെ നിർബന്ധിയ്ക്കും."

"നേരാണ്."

"ഉണ്ണി കുളിച്ച് ഇത്തിരി വിശ്രമിയ്ക്കൂ."

നേരം ഉച്ചയായി. ഊണു വിളമ്പിയത് അറിയിയ്ക്കാൻ നിഹാലുവിന് പകരം വന്നത് ശ്യാംനന്ദൻസിംഗായിരുന്നു. ഭക്ഷണം കഴിഞ്ഞപ്പോൾ നിർമ്മലാനന്ദൻ പറഞ്ഞു, "ഉണ്ണി, വരൂ, നമുക്ക് കുളക്കരയിൽ ചെന്ന് ഇരിയ്ക്കാം."

ആശ്രമഗൃഹത്തിൽനിന്ന് പുറത്തിറങ്ങി അവർ നടന്നു. പച്ചക്കറിത്തോട്ടത്തിലൂടെ, പൂച്ചെടിത്തടങ്ങളിലൂടെ, കാട്ടുപടർപ്പുകളിലൂടെ, പുല്ലുകളുടെ വനശില്പങ്ങളിലൂടെ. ഇപ്പോൾ കുഞ്ഞുണ്ണിയും ബാലകൃഷ്ണനും സഹപാഠികളാണ്. കളിച്ചങ്ങാതികളാണ്. മനക്കണക്ക് തെറ്റിച്ചും ഗുണകോഷ്ഠം പിഴച്ചും മണിപ്രവാളം മറന്നും തല്ലുകൊണ്ടവർ. ഔഷധഗന്ധികളായ പൂച്ചെടിപ്പൊന്തകളിൽ കറുത്ത കായ്ക്കുലകൾ പഴുത്തു നിന്നു.

"നോക്കൂ ബാലാ, ഈ കായ നാട്ടിലെപ്പോലിരിയ്ക്കുന്നു."

"ശെരിയാ"

"പറിച്ചുതിന്നാലോ?"

"തിന്നോളൂ."

തൂതപ്പുഴയുടെ വഴിത്താരകളിലൂടെ സ്കൂളിലേയ്ക്കു നടക്കുമ്പോൾ പറിച്ചു തിന്ന പൂച്ചെടിക്കായ. അങ്ങനെ കായ പറിച്ചും ചവച്ചും അവർ ഞാവൽ മരങ്ങളുടെ തണലിലെത്തി. ഞാവൽമരങ്ങൾക്കടിയിൽ, തടാകത്തിന്റെ തീരത്ത്, പുൽനിലത്തിൽ അവർ ഇരുന്നു. ഉച്ചതിരിയുന്നു. ഉച്ച മയങ്ങുന്നു. തടാകത്തിന്റെ തീരത്തിരുന്നുകൊണ്ട് ധ്യാനത്തിലേയ്ക്ക് നീങ്ങിയ സതീർത്ഥ്യന്റെ ഘനിമ കുഞ്ഞുണ്ണി അറിഞ്ഞു. ഉച്ചനിഴലിന്റെ ഇളംചൂടിനപ്പുറം തടാകം പെരുകിപ്പെരുകി പരക്കുന്നപോലെ കുഞ്ഞുണ്ണിയ്ക്കു തോന്നി. നിർമ്മലാനന്ദന്റെ

ധ്യാനം അതിലൂടെ വിടർന്നു. കടലായിത്തീരുന്ന തടാകത്തിന്റെ സന്നിധിയിൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയും നിർമ്മലാനന്ദനും ഇരുന്ന്, ഓം സഹനൗ ഭുനക്തു.

ആ തപോരാശിയിൽ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ വേദന തലതല്ലി.

“ബാലാ—” കുഞ്ഞുണ്ണി പറഞ്ഞു തുടങ്ങി.

ധ്യാനനിമഗ്നനായ വൈരാഗി ഇപ്പോൾ തന്റെ കളിച്ചങ്ങാതിയിൽ അതീവ ശ്രദ്ധാലുവായി. പറഞ്ഞുതുടങ്ങിയതു തുടർന്നു പറയാൻ മേലാഞ്ഞ് കുഞ്ഞുണ്ണി ഉഴന്നു. നദീസംഗമത്തിനടിയിലെ ഉൾപ്പുഴയെപ്പോലെ കുഞ്ഞുണ്ണിയുടെ കരച്ചിൽ അയാൾക്കകത്ത് വിങ്ങിനിറഞ്ഞു.

“ബാലാ, അത് എങ്ങനെ പറയണംന്ന് നിശ്ചല്യാ.”

“പറയൂ, ഉണ്ണി.”

“ബാലാ, എന്റെ കുട്ടി—”

“പറയൂ.”

“അവൾ എന്റെയായിരുന്നില്ല.”

ഇപ്പോൾ ഉൾപ്പുഴ സംഗമത്തിനു മീതേ തിമിർത്തൊഴുകി. അതു കടലിലേയ്ക്ക് ഒഴുകിപ്പരന്നു. ഇപ്പോൾ ശിവാനിയുടെ ഏറ്റുപറയലിന്റെ കനിവ് കടലാവുന്നത് അറിയുകയാണ്, കനിവിന്റെ കടലിൽ നിരാസത്തിന്റെ ഖേദം തിരയായി ഉയർന്ന് നുര ഞൊറിഞ്ഞ അതിന്റെ തലയുയർത്തി നിലവിളിച്ചു. ഇപ്പോൾ ശിവാനിയുടെ മാതൃത്വം കടലാവുന്നത് അറിയുകയാണ്, താൻ അതിൽ ഒരു തിരയായി നിലവിളിച്ചു. ഇരുളിന്റെയും ധവളിമയുടെയും പരപ്പായി കടൽ ആവർത്തിച്ചു, അളവില്ലാത്ത അതിന്റെ ആഴങ്ങളുടെ സ്നേഹംകൊണ്ട് അത് അതിന്റെ തിരയെ ശാന്തമാക്കി. അദ്ധ്യയനത്തിന്റെ പ്രളയജലത്തിൽ മുങ്ങിപ്പൊങ്ങി കുഞ്ഞുണ്ണി നിലവിളിച്ചു. സതീർത്ഥ്യാ, എന്നെ കരകയറ്റുക, സതീർത്ഥ്യാ, എനിയ്ക്ക് ദീക്ഷ തരിക!

ഉണ്ണീ, നീ ഗുരുവിനെത്തേടുകയല്ലേ?

അതെ.

നോക്കൂ, ഇതാ നിന്റെ ഗുരു—

കടലിന്റെ വിസ്തൃതിയിൽ ഇപ്പോൾ ഗുരുപ്രസാദം നിറഞ്ഞു, കടലിനുമുകളിൽ കുഞ്ഞുണ്ണി കല്യാണിയുടെ ശബ്ദം കേട്ടു.

‘അച്ഛാ, അച്ഛൻ വേദിയ്ക്കുന്നുവോ?’

‘അതെ, മകളേ.’

‘ജൈവധാരയുടെ നിരന്തരതയെക്കുറിച്ച് അച്ഛന്റെ പൂച്ച, പരീക്ഷിത്ത്, അച്ഛന് ഉപദേശം തന്നില്ലേ?’

‘തന്നു.’

‘ഈ ജന്മത്തിലല്ലേ ഞാൻ അച്ഛന്റെ മകളല്ലാതായിരുന്നിട്ടുള്ളു? പിറകോട്ടു തിരിഞ്ഞുനോക്കൂ. അച്ഛന് ഓർമ്മയില്ലേ, ഞാൻ ശുകനും അച്ഛൻ വ്യാസനുമായിരുന്നത്?

അറിവു തേടി ശുകൻ ജനകന്റെ കൊട്ടാരത്തിലെത്തി. തേജസ്വിയായ ബ്രഹ്മചാരിയെക്കണ്ട് ജനകൻ ആർദ്രനായി; ശുകപിതാവായ വ്യാസനെ സമീപിച്ച് ജനകൻ പറഞ്ഞു. ‘ഈ അറിവു നേടിയാൽ അങ്ങയുടെ മകൻ അവന്റെ ശരീരം വെടിയും.’

‘എന്റെ മകനെ തടയാൻ എനിയ്ക്കവകാശമില്ല,’ വ്യാസൻ പറഞ്ഞു.

‘എന്നാൽ, ബ്രഹ്മഹിതംപോലെ.’

ജനകൻ, ശുകന് അറിവു പകർന്നുകൊടുത്തു. ശുകൻ അറിവിൽ ജ്വലിച്ചു. ജ്വാലയുടെ പാരമ്യത്തിൽ ശുകൻ ബന്ധനമറ്റ് ആദിഭൂതങ്ങളിൽ ലയിച്ചു.

സാക്ഷാത്കൃതനായ വ്യാസമഹർഷി വീണ്ടും അച്ഛനായി. അച്ഛന്റെ ദുഃഖം അയാളിലേയ്ക്കു തിരിച്ചുവന്നു. ശുകനെത്തേടി അയാൾ പ്രപഞ്ചധാതുക്കളിലൂടെ അലഞ്ഞു.

നിസ്സാന്ത്വനമായ തന്റെ മടക്കയാത്രയിൽ കുഞ്ഞുണ്ണി വിളിച്ചു പ്രലപിച്ചു. ‘ശുകാ! മകനേ!’

വിശ്വപ്രകൃതി ചെകിടോർത്തു; ശതകോടി ദലസ്വരങ്ങൾ ഇപ്പോൾ സമൂർത്തങ്ങളായി; ജലധാരകൾ, ശിഖരസ്പന്ദങ്ങൾ, സാക്ഷരങ്ങളായി. മരങ്ങളും ചെടികളും നീരുറവകളും കൽത്തിട്ടുകളും കല്യാണിയുടെ ശബ്ദത്തിൽ വിളി കേട്ടു, “അച്ഛാ, അച്ഛാ!’

This file was downloaded from Z-Library project

Your gateway to knowledge and culture. Accessible for everyone.

z-library.se singlelogin.re go-to-zlibrary.se single-login.ru

Official Telegram channel

Z-Access

https://wikipedia.org/wiki/Z-Library